KLOOSTERS EN DE KAPELKERK

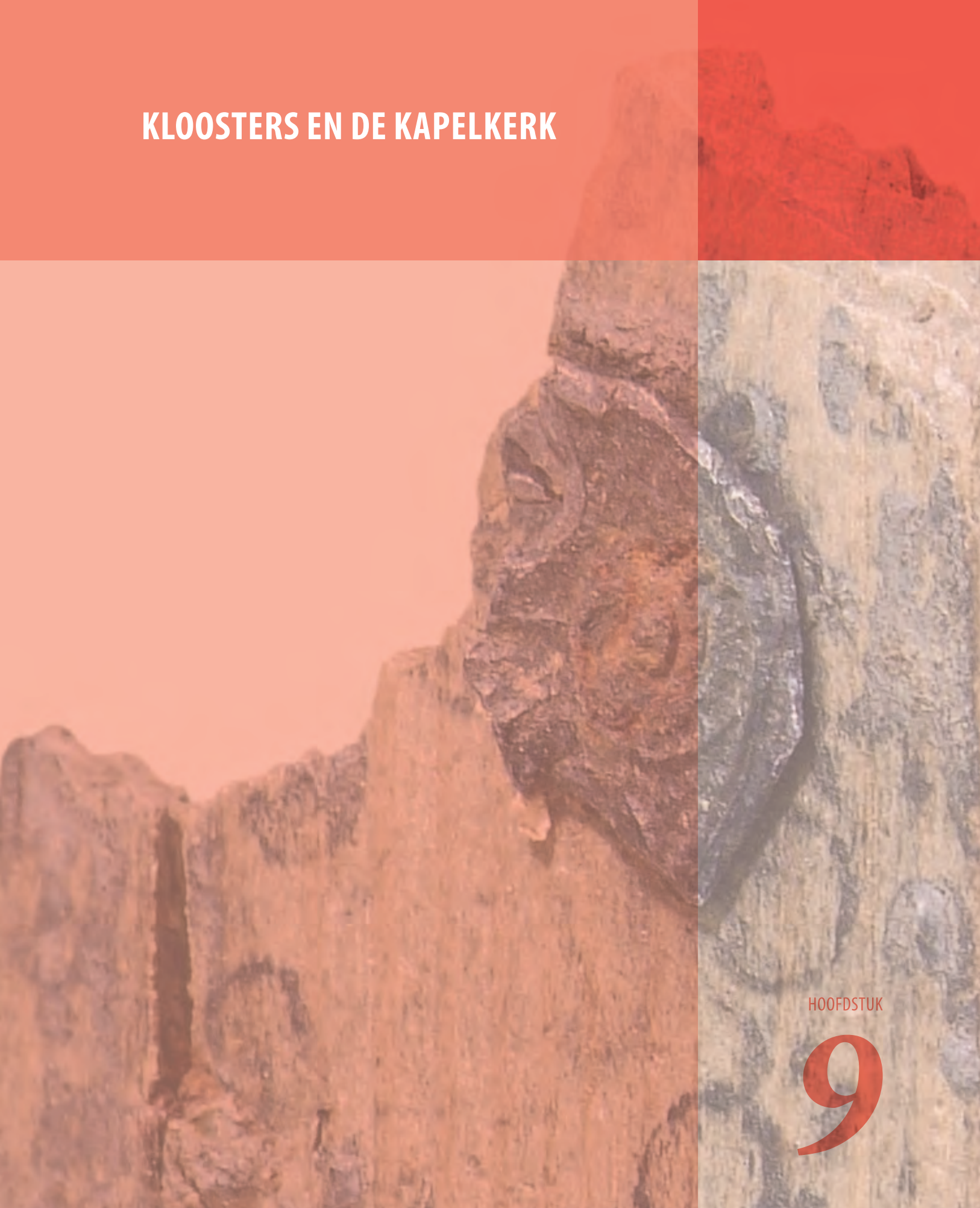

HOOFDSTUK

9

KLOOSTERS EN DE KAPELKERK

Uitsnede uit het stadsprofiel op het schilderij van het Beleg van Alkmaar vanuit het Noorden gezien, door Pieter Cluyt uit 1580 (Stedelijk Museum Alkmaar), met: A Kapelkerk, B Heilig Geestgasthuis (later Waag), C kapel van het Witte Hof (rood dak), D het huis 'Reket'(met traptoren, bij Langestraat 66), E stadhuis, F klokkentoren van de Grote Kerk, G Grote Kerk en recht ervoor de kapel van het Jonge Hof, H (slecht zichtbaar) kapel van het Oude Hof, I de Minderbroederkerk

BAKENS IN HET STADSBEELD

Toen de stad in 1572 overging naar de zijde van Willem van Oranje en zijn geuzensoldaten de stad overnamen, vonden er ingrijpende veranderingen plaats: de Reformatie oftewel hervorming. Alle bestuursfuncties in de stad, van het stadsbestuur en de schutterij tot de gilden en andere verenigingen, werden bezet door gereformeerden, terwijl de katholieken werden buitengesloten. Katholieke instellingen werden afgeschaft en hun eigendommen in beslag genomen. De Grote Kerk en Kapelkerk werden bestemd voor de calvinistische erediensten en het Heilig Geestgasthuis kwam leeg te staan – het zou worden verbouwd tot Waaggebouw. Zelfs werden de kerkschatten van de Grote Kerk naar Haarlem afgevoerd en al het goud- en zilverwerk werd omgesmolten voor de oorlogsfinanciën. De stad telde tot dan toe zes kloosters, die met hun kapellen en omvangrijke gebouwen een opvallende plek in het stadsbeeld hadden. Het Clarissenklooster net buiten de Bergerpoort en het Minderbroederklooster werden afgebroken, de andere kloosters kregen nieuwe bestemmingen zoals woonhuis, tehuis voor oude mannen en vrouwen, weeshuis, Latijnse school en kruitmagazijn. In de loop der eeuwen verdwenen de voormalige kloostergebouwen langzaam aan uit het stadsbeeld.

Het katholieke geloof had eeuwenlang het dagelijks leven bepaald. Zo hadden alle gilden bijvoorbeeld voor allerlei plechtigheden eigen altaren in de Grote Kerk. Ook na de Reformatie bleven veel mensen katholiek en men hield voortaan de kerkdiensten in 'schuilkerken',

Wijwaterbakje van faience, mogelijk Delfts, tweede kwart 17de eeuw, gevonden in de beerput van Langestraat 115/117 in 1993 (93LANBP1-AI). De toenmalige bewoner, de zeer rijke Willem van der Meer, heeft blijkens de archiefbronnen nergens een bestuursfunctie terwijl hij zijn vermogen vooral in de vorm van goud en zilver bij zich in huis bewaart. Het katholieke wijwaterbakje verklaart veel.

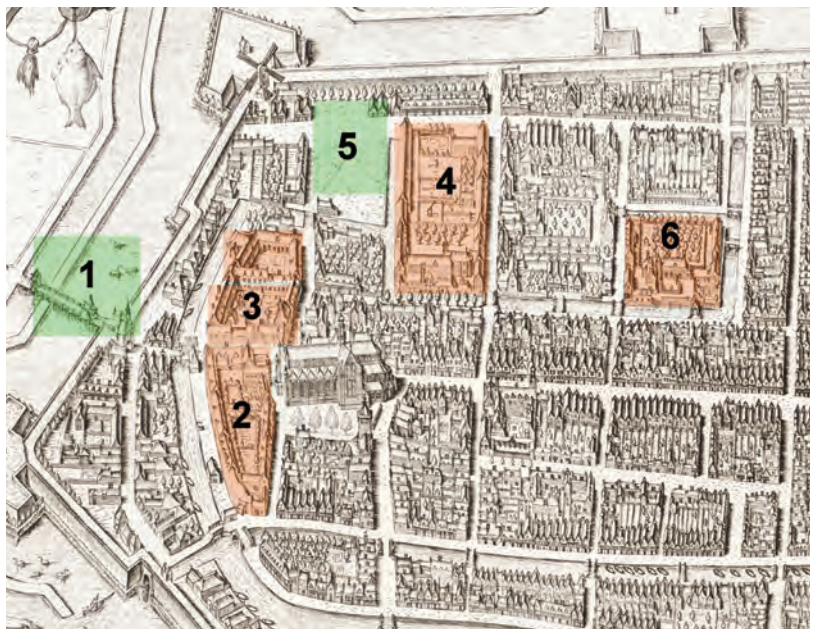

Uitsnede uit de stadsplattegrond van Cornelis Drebbel, 1597. De voormalige kloosters en hun stichtingsdatum: 1 Clarissenklooster (1505), 2 Oude Hof (1394), 3 Middelhof (vóór 1430), 4 Jonge Hof (vóór 1414), 5 Minderbroederklooster (1448), 6 Witte Hof (1482).

Vondsten van pelgrimsinsignes, 15de-16de eeuw: 1 Sint Cunera (Rhenen) die door twee dienstmeiden werd gewurgd met een sjaal in opdracht van een jaloerse koning, 2-4 onbekende bedevaartplaatsen, 4 een kleine pelgrimsampul voor wijwater uit de bedevaartskerk, 5 houten plankje voor insignes waarvan er één nog op zit, 6-7 twee vondsten van een Jacobusschelp (mediterraan schelpdier), hét symbool voor de bedevaart naar Santiago de Compostella (1 91WOR61-XBK, 2 05VDA1-XAF, 3 91WOR43, 4 95KWAK13, 5 95LUTBP, 6 90BRE102 en 94RTV-BP)

- soms is zelfs de stichtingsdatum niet bekend. Van het Oude Hof en Jonge Hof is bekend dat ze zijn begonnen in een particulier huis, waarna het door aankopen van buurpanden werd uitgebreid. Hun bouwgeschiedenis is grotendeels onduidelijk, want de oudste afbeeldingen zijn pas van ná de Reformatie. Van een paar kloosters is nog iets terug gevonden bij opgravingen.[18] De Kapelkerk was een kapel die aanvankelijk werd beheerd door de kerkmeesters van de Grote Kerk. Bij een archeologisch onderzoek werd een belangrijk vraagstuk uit de bouwgeschiedenis beantwoord.

afgelegen van de openbare straat en zonder kerkklokken, maar in een zo kleine stad natuurlijk wel bij iedereen bekend.

Alkmaar had tot 1572 drie vrouwenconventen (met iets lichtere regels, vooral dames van Alkmaarse herkomst), twee vrouwenkloosters (strenge afscheiding van de buitenwereld, de Clarissen zelfs met zwijgplicht) en slechts één mannenklooster (van de Minderbroeders). Ze waren geconcentreerd in de noordwesthoek van de binnenstad vanwege de nabijheid van de Grote Kerk. Door de Reformatie zijn er weinig archiefstukken van de kloosters overgeleverd

RELIGIEUZE INSIGNES

Archeologische vondsten geven soms een inkijkje in het geloofsleven. Voor goddelijke hulp trokken mensen naar bedevaartplaatsen, waar in kerken de relieken van heiligen werden bewaard. Door goddelijke bemiddeling van de heilige zouden er wonderen kunnen gebeuren en men kwam ter plekke aan de heilige een bede (verzoek) doen. Als herinnering werden onder meer kleine hangers van tin en lood

[18] *Zie Bitter 2014b voor een overzicht.*

Katholieke hangers uit de 17de-18de eeuw: een kleine crucifix en een christusmedaillon met op de ene zijde Maria en Jozef met het kindje Jezus en op de andere zijde Christus met zijn martelaarssymbolen (03KWE39, 93LAN13C). Ze zijn gevonden in beerputten en zullen per ongeluk zijn verloren bij toiletbezoek.

Opgravingsplattegrond (Canadaplein 1998-2000) van het Middelhof, met in rood de opgegraven resten en in roze reconstructies (aan de hand van 18de- en 19de-eeuws kaartmateriaal): A kapel, B 15de-eeuwse vleugels, C kuilen met keukenafval. Het klooster ligt vlak achter de vestinggracht met de Geesterpoort (1) en middeleeuwse stadsmuur (2).

Een van de oudste foto's van Alkmaar toont de kapel van het Middelhof met links ervan de voormalige priesterwoning vlak voor de afbraak in 1867 (Regionaal Archief Alkmaar). In de kapel zijn eind 16de eeuw vijf woningen gemaakt met een verdieping op een tussenvloer.

mee naar huis genomen, de pelgrimsinsignes. Op verre tochten, bijvoorbeeld naar de heilige Jacobus in het noord-Spaanse Santiago de Compostella, waren er langs de pelgrimsroutes speciale voorzieningen voor de pelgrims, terwijl ook onderweg diverse heilige plaatsen werden bezocht. De pelgrims droegen onderweg de insignes op hun kleding of hoofddeksel als onderscheid van gewone reizigers. Eenmaal thuis gekomen, kon een insigne een ereplaats krijgen bijvoorbeeld bij een huisaltaar.

HET MIDDELHOF EN HET OUDE VROUWEN EN OUDE MANNENGASTHUIS

De geschiedenis van het vrouwenconvent het Middelhof is grotendeels in duister gehuld. Het is één van de drie vrouwenkloosters die in 1430 worden genoemd - vermoedelijk was Onze-Lieve-Vrouwe de beschermheilige. Het kan al rond 1400 zijn opgericht maar dat is niet zeker. De kapel werd pas in 1452 gewijd. Op de eerste afbeelding door Drebbel, een kwart eeuw na de Reformatie, lijkt er langs de Gasthuisstraat een aantal oudere huizen in het vroegere klooster te zijn opgenomen. In de opgravingen bij het Canadaplein van 1998-2000 zijn resten van enkele gebouwen terug gevonden, onder andere langs de Paternosterstraat van de kapel en een fors kloosterpand ernaast, met beerput. Het complex vormde een U-vormige plattegrond rond een binnenplaats. Enkele gebouwresten van de westkant laten zien dat het klooster al in de 15de eeuw een behoorlijke omvang had. Eeuwen later nog bevond zich een keuken in de zuidwesthoek – een cluster van kuilen met 15de-eeuws keukenafval werd opgegraven in deze hoek van de binnenplaats, wat erop wijst dat de keukens hier al vanaf het begin waren gelokaliseerd.

In 1460 werd ten noorden van het Middelhof het Sint Elisabethgasthuis opgericht voor de opvang van hulp behoevende (oude) vrouwen en voor proveniers. Proveniers kregen tegen inbreng van een behoorlijke som geld of goederen voor de rest van hun leven een eigen woonruimte en de 'prove', ofwel verstrekking van voedsel en medische zorg. Deze functie van bejaardenwoningen voor 'proveniers' was in de meeste gasthuizen van grotere omvang dan de ziekenzorg. In 1551 werd er een nieuwe

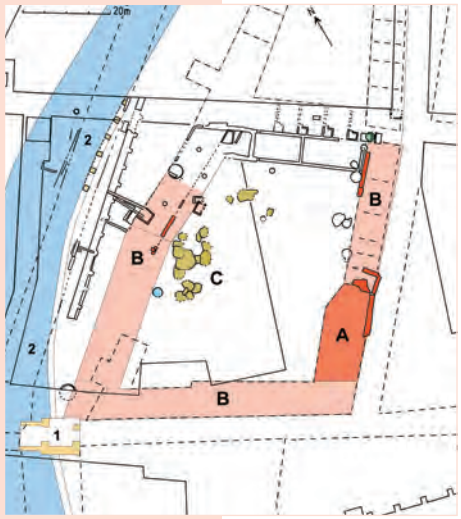

Funderingen van de kloostervleugel langs de Paternosterstraat.

Een fragment van een 15de-eeuws pijpaarden reliëf van de heilige Catharina, met rode verf en goudfolie afgewerkt, is gevonden in een afvalkuil van het Middelhof (98CAN414).

ziekenzaal gebouwd – deze is aangegeven op de stadskaart door Jacob van Deventer uit circa 1561.

Na de inbeslagname van de diverse kloosters in de stad in 1572 werden de drie gasthuizen (Sint Elisabethgasthuis, Heilig Geestgasthuis en Gasthuis naast het stadhuis) verhuisd naar de Paternosterstraat. Het St. Elisabethgasthuis ging naar de ernaast gelegen kloostergebouwen en in het pand dat ze verlieten kwam het Oude Mannengasthuis. Bij de opgravingen werd ontdekt dat de grote middenvleugel, die het Oude Vrouwengasthuis aan de zuidkant scheidde van de Oude Mannen aan de noordkant, pas rond 1590 was gebouwd. Van enkele provenierswoningen werd in de opgraving de inrichting achterhaald, vaak niet meer dan een enkel vertrek van nog geen 15 m2 met aan één kant een bedstede met een ondiep voorraadkeldertje eronder. Er was een handvol toiletten die door meerdere woninkjes werden gedeeld. Uit de beerputvondsten blijkt dat de bewoners in het algemeen matig welgesteld waren maar niet arm. Wel is veel van hun servies door langdurig gebruik sterk versleten. In de 17de en 18de eeuw waren er klachten over de slechte voedselvoorziening, die men verplicht in de eetzaal gezamenlijk nuttigde. In de beerputten zijn aardewerken grapen (kookpotten op drie poten) gevonden die aantonen dat men in de eigen haard ook zelf wat eten bereidde. De mannen en vrouwen waren niet zo strikt gescheiden,

Resten van de middenvleugel uit circa 1590, met aan de noordkant de kamers met bedsteden van het Oude Mannengasthuis, gezien vanaf de oostkant uit de Paternosterstraat.

Resten van de middenvleugel uit circa 1590, gezien vanuit het westen.

Twee rood aardewerken grapen uit de eerste helft van de 17de eeuw, uit een beerput bij de provenierswoningen (00CAN1201B en -D).

Een partij kleipijpjes, derde kwart 17de eeuw, uit een beerput aan de westkant van het Oude Vrouwengasthuis (98CAN99).

want in sommige huisjes woonde een echtpaar. Dat verklaart de vondst van rookgerei in de beerputten van het Oude Vrouwengasthuis.
Na ernstig financieel wanbeleid van de regenten van beide gasthuizen werden in 1785 drastische maatregelen genomen. Een deel van de middenvleugel werd gesloopt en de beide gasthuizen kwamen nu onder één nieuw bestuur. Typerend voor de sociale verhoudingen is dat men in zo'n crisissituatie toch geld stak in een luxe nieuwe regentenkamer! In de opgraving werden niet alleen de sporen van de verbouwing gevonden maar ook van een toen gedempte beerput. Er kwam een uitzonderlijke vondst uit van vele tientallen medicijnflessen, van slechts vier verschillende modellen. Kennelijk bevond zich in de gesloopte vleugel de medicijnvoorraad van de regentenkamer of van de 'moeder' (dagelijks beheerder) van het oude Vrouwengasthuis.
De nieuwe instelling, met hoge tarieven voor intreding, werd een mislukking en de laatste provenier vertrok in 1800. De ziekenzorg werd in het noordelijke deel nog wel voortgezet als het Centraal Ziekenhuis. Toen deze in 1931 verhuisde naar het tegenwoordige Medisch Centrum Alkmaar, werden de laatste middeleeuwse gebouwen gesloopt.

Uit een beerput in de noordoosthoek van het Canadaplein komt een flinke verzameling medicijnflesjes van slechts vier modellen: langwerpige 'Haarlemmer olie'-buisjes, cilindrische, ui-vormige en ronde flesjes (00CAN1220).

HET JONGE HOF

Eén van de grootste vrouwenkloosters was het Jonge Hof, tussen de Paardenmarkt en de Doelenstraat. Het was kort voor 1414 gesticht in een woonhuis en werd door aankopen van buurpanden steeds verder vergroot. Op de kaart van Drebbel uit 1597 zien we een U-vormig complex, met de binnenplaats omgeven door langgerekte panden die kennelijk voor het klooster zijn gebouwd. In de archiefbronnen is sprake van een kapel die in 1433 wordt ingewijd en van een nieuwe kapelwijding in 1474. Bij Drebbel zien we een grote kapel in de zuidoosthoek, nabij de Nieuwesloot. Er is echter ook een bijzonder gebouw aan de noordkant van de Doelenstraat met het formaat van een kapel, dat kennelijk in verval is.

Toen er in 1984 nieuwbouw plaats vond tussen de Museumstraat en de Nieuwesloot, was er helaas maar gelegenheid voor een heel beperkte opgraving. Wel werd een deel van de kapelfundering ingemeten, waarbij ook een enkel graf werd gedocumenteerd - vermoedelijk had het klooster hier een eigen grafveldje.

Het grote gebouw aan de noordkant van de Doelenstraat (bij nummer 4-6) staat er nog steeds, althans de onderbouw tot 1,5 meter hoog want de opbouw is in later tijd vervangen. Na kleinschalige opgravingen en bouwhistorisch onderzoek in 2000-2001 lijkt het gebouw niet te dateren uit 1433 (de eerste kapelwijding) maar wellicht wel een eeuw ouder! Waar dit pand toen bij gehoord heeft is voorlopig een onopgelost mysterie. In 2009 werden aan de achterzijde van Doelenstraat 4-6 funderingen opgegraven en enkele afvalkuilen van het klooster. Voedselresten toonden aan dat de gelofte van eenvoud niet betekende dat de

Uitsnede uit de kaart van Cornelis Drebbel uit 1597 met het Jonge Hof (Regionaal Archief Alkmaar): A kapelachtig gebouw bij Doelenstraat 4-6, B kapel, C priesterwoning.

Opgraving achter Doelenstraat 2 en 4/6 in 2009.

De vondst van vrouwenschedels in een kuil met huisafval, opgraving Doelenstraat 2009.

dames afzagen van gevogelte, wild en andere luxe voedsel. Bijzonder zijn de vondsten van een paar simpele aardewerken wijwaterbakjes voor privégebruik. Deze roepen de vraag op of alle zusters sliepen in de gezamenlijke slaapzaal, of dat sommigen ook privékamers hadden. Hierop wijst wellicht ook een belastinglijst uit 1493 waarin maar liefst 16 haarden in het klooster worden geteld. Een lugubere vondst was een groepje van 9 menselijke schedels, onderin een kuil vol 16de-eeuws huisafval. Ze lagen dicht bijeen, mogelijk omdat ze samen in een zak waren begraven. Zeven ervan waren afkomstig van vrouwen, van de andere twee is het geslacht onduidelijk. Misschien waren ze door werklui geborgen tijdens bouwactiviteiten naast de kapel? En vervolgens stiekem in de kuil gedumpt…

Na 1572 werden in het Jonge Hof onder meer een weeshuis, de Latijnse school en een kruitmagazijn ondergebracht. Aan het noordeinde van de Doelenstraat verrees in 1603 de herberg Hof van Holland, waarvan in 2009 ook de beerput werd opgegraven.

Twee wijwaterbakjes van rood en wit aardewerk, 15de of eerste helft 16de eeuw (09DST13).

Onderzoek van de schedels door fysisch antropoloog Steffen Baetsen.

HET MINDERBROEDERKLOOSTER

De Paardenmarkt is in 1574 ontstaan door de afbraak van het Minderbroederklooster. Van het uiterlijk van dit klooster, dat is gesticht in 1448 en waarvan de kapel in 1486 werd ingewijd, is weinig meer bekend dan de afbeelding van de grote kapel op schilderijen en prenten van het Spaans Beleg van Alkmaar. De minderbroeders behoorden tot de strenge Eerste Orde van Sint Franciscus en de monniken met hun zwarte pijen leefden in strikte armoede gewijd aan pastorale zorg. Uit het Alkmaarse Minderbroederklooster kwamen ook priesters die de diensten onderhielden in de vrouwenkloosters. In opgravingen naast en onder de Paardenmarkt in 2009 en 2010 werden nog maar weinig resten van het klooster aangetroffen, als gevolg van het afgraven van grond in 1574 om de ernaast gelegen oude vestgracht te dempen en door de bouw van de Gasfabriek in 1853. De kapel stond aan de noordkant tegen de vestingwal en aan de binnenplaats stonden gebouwen aan de oost- en zuidkant.
De opgraving in 2010 was vooral gericht op de burgerbegraafplaats in de binnenplaats, waarover verderop meer.

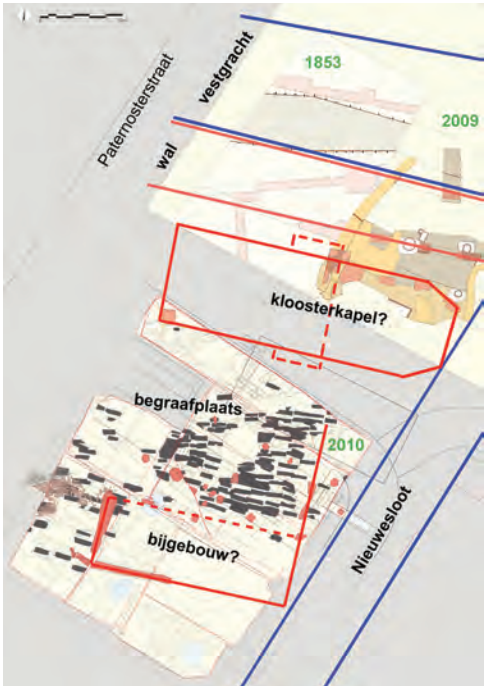

Reconstructie van het Minderbroederklooster op basis van een opmeting uit 1853 en de opgravingen bij de Paardenmarkt in 2009 en 2010 (naar Griffioen e.a. 2015 afb.4.16). De schets uit 1853 bevat veel onjuistheden.

In de opgraving aan de noordkant van de Paardenmarkt in 2009 zijn enkele puinplekken gevonden en funderingsresten die worden toegeschreven aan de stadswal uit circa 1538 en aan delen van de kloosterkapel (gezien vanaf het Eyssen-gebouw aan de oostkant).

Zwaar blok metselwerk om de hoek van een verzakt gebouw op te vangen, die is gebouwd op de slappe bodem van de gedempte 14de-eeuwse vestgracht. Het gaat waarschijnlijk om de hoek van de oosthelft van de Minderbroederkapel.

Zware muur aan de zuidkant van het Minderbroederklooster, mogelijk van een bijgebouw aan de zuidkant van de begraafplaats.

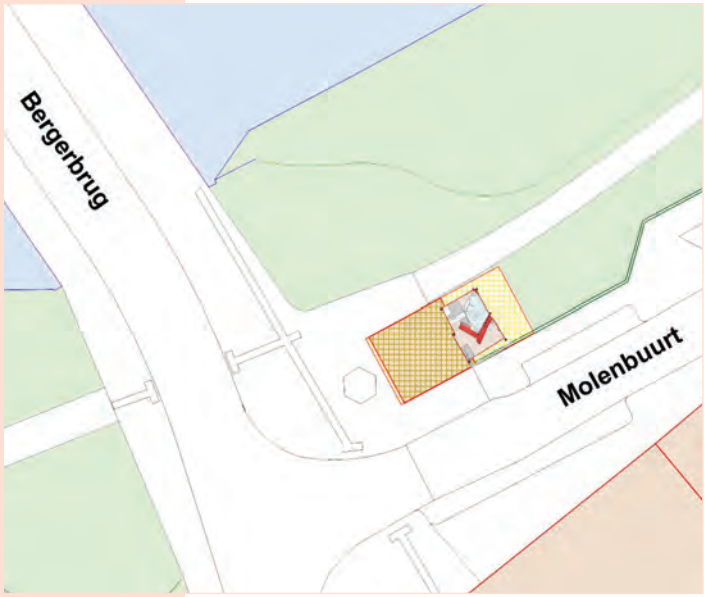

Situering van de vindplaats bij de Molenbuurt in 2015.

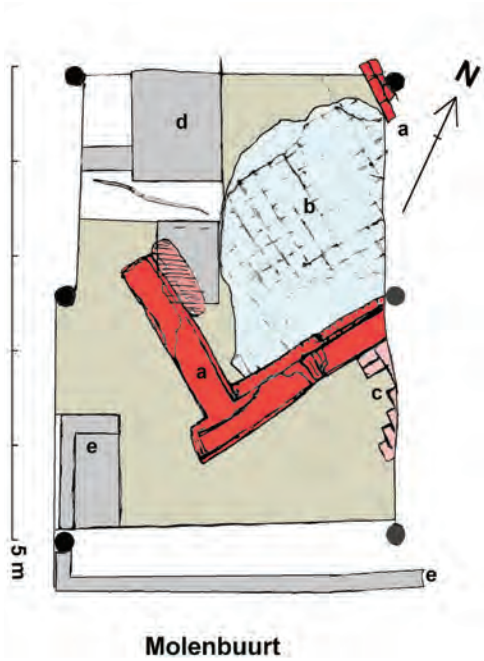

Opgravingsplattegrondje van de funderingen (a) en vloerresten (b) gevonden bij de Molenbuurt in 2015.

Funderingen van het Clarissenklooster, opgegraven bij de Molenbuurt in 2015, vanuit het oosten gezien.

Op de stadskaart van Jacob van Deventer in zijn kaartenatlas te Madrid staat het Clarissenklooster duidelijk gemarkeerd, maar over de vorm van de gebouwen valt weinig te zeggen. De Molenbuurt is in 1573 verlegd met de kromming van de nieuwe vesting mee, maar vlakbij de Bergerbrug blijkt hij nog ongeveer op het originele tracé te lopen.

HET CLARISSENKLOOSTER

In 2015 werd aan de Molenbuurt een onverwachte vondst gedaan in de bouwput voor de kebabzaak naast de Bergerbrug. In de kleine bouwput werden op geringe diepte funderingen en vloerresten gevonden van het Clarissenklooster uit 1505. De eerste zusters waren afkomstig uit Gouda, maar later traden ook vrouwen uit Alkmaar toe tot deze zeer strenge orde, met naast veel bidden zelfs een zwijgplicht. Met de komst van de geuzen werden in 1572 de 28 zusters op straat gezet, waarna het klooster is afgebroken voor de vestingbouw. Er bestaat slechts één afbeelding van, een ruwe schets van de kapel omringd door niet nader aangeduide bebouwing op de stadskaart van Jacob van Deventer uit circa 1561. Tot 2015 werd gedacht dat het klooster iets naast de Molenbuurt stond en dat de resten dus allemaal waren afgegraven.

DE KAPELKERK

De Kapelkerk aan de Laat is een vroeg-16de-eeuws gebouw, met de kenmerkende horizontale banden van witte Belgische kalksteen die we ook kennen van de Grote Kerk, het stadhuis en de Hoge Stenenbrug, uit dezelfde periode. Het heeft een ongewoon grondplan, met aan de noordkant van het kerkschip een lage zijbeuk, door zuilen gescheiden. Vanwege verzakkingen heeft men in 1707 aan de noordkant een kleine dwarsbeuk toegevoegd voor meer stabiliteit. Bij een restauratie in 1953-1956 werd door de monumentenzorger W.J. Reder geopperd dat er een kleinere 'vroeg-gotische' kapel als voorganger zou zijn geweest. Toen de bouw ervan in verband werd gebracht met de eerste stadsaanleg van het oostelijke stadsdeel, ontstond er veel discussie over de dateringen van deze oudste kapel. Bij een volgende restauratie bijna een halve eeuw later werd uitgebreid bouwhistorisch onderzoek gedaan en in 2002 een bescheiden opgraving. Het bestaande gebouw bleek rond 1500 te zijn gesticht, waarbij de zijbeuk in eerste instantie slechts tot halverwege was neergezet, om na een korte bouwstop rond 1540 toch te worden voltooid. Dit laatste stuk zijbeuk, aan de noordoosthoek van de Kapelkerk, bleek in de opgraving te zijn voorzien van een extra doorlopende fundering onder de zuilen. De reden hiervoor waren vermoedelijk funderingsproblemen met de slappe ondergrond, wat leidde tot de forse scheefstand van de zuilen in de westhelft van de Kapelkerk. Bij de aansluiting van het dwarsschip uit 1707

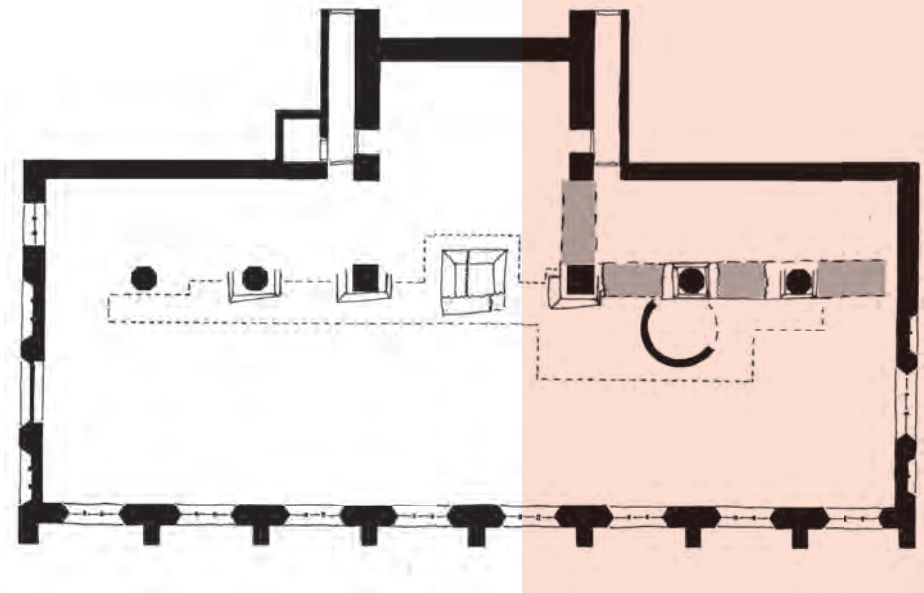

Plattegrond van de Kapelkerk met de opgegraven resten uit 2002.

Interieur van de Kapelkerk bij de oplevering van de restauratie in 2004.

werd de sokkel opgegraven van de toen verwijderde zuil. Deze bleek niet alleen verzakt maar zelfs gebroken!
De zogenaamde 'vroeg-gotische' kapel bleek tijdens de opgraving nooit bestaan te hebben, want op die plek werd ongestoorde ondergrond aangetroffen. Maar ook kwam er een 15de-eeuwse beerput te voorschijn van een huis, dat voor de bouw van de Kapelkerk afgebroken moet zijn.

Bakstenen sokkel onder de zuil die in 1707 werd verwijderd, gezien vanuit het dwarsschip tijdens de opgraving in 2002. Hij vertoont een forse scheur en is scheef gezakt.

Een dikke doorlopende muur onder de zuilen bij de oosthelft van de zijbeuk.

HUISRAAD UIT DE BODEM

HOOFDSTUK

10

HUISRAAD UIT DE BODEM

Berging van vondsten uit een 15de-eeuwse beerput bij Langestraat 3 in 2007 (07LAN86BP5); en een groep aardewerk-vondsten uit een 15de-eeuwse beerput bij Voordam 2 in 1992 (92VDA7). In beerputten van vóór 1500 wordt zelden gewoon huisafval gevonden, maar wel zijn er door de gebruikers oude pispotten (of als pispot gebruikte grapen) in geworpen. Kennelijk is er dan nog geen oplossing voor het leeghalen van beerputten die door huisafval verstopt raken.

Een enorme vracht vondstmateriaal uit de 18de eeuw is in 1993 geborgen uit de beerput van Langestraat 113 (93LANBP1). Uit archiefonderzoek blijkt dat het grote woonhuis in die periode werd verhuurd. De huurders hebben behalve gewoon keukengoed ook allerlei kapot luxe servies gedumpt, zoals een Delftse snuiftabakspot (linksvoor), veel chinees porselein (midden), een theepotje van chinees rood steengoed (midden), hoogwaardig beschilderde Delftse borden (rechtsachter) en een Delftse kwispedoor, een spuwpot voor pruimtabak (rechtsmidden).

VERHALEN UIT VUILNIS

Een groot deel van het onderzoek gaat over de vondsten (voorwerpen of fragmenten ervan) en het ecologisch materiaal (o.a. voedselresten en ambachtelijk afval). Verreweg het meeste hiervan is vroeger als afval in de bodem beland en complete of zelfs gave voorwerpen zijn dan ook erg zeldzaam. De voorwerpen worden onder andere onderzocht naar materiaalsoort en wijze van vervaardiging, hun gebruiksfuncties, herkomst en datering. Het meest gevonden wordt huisraad en servies van aardewerk, omdat een veelgebruikt voorwerp door de breekbaarheid van dit materiaal maar korte tijd meeging en er na breuk zelden nog mogelijkheden voor reparatie waren. Bovendien is het materiaal vrijwel onvergankelijk als het eenmaal in de bodem is beland.

In het dagelijks leven zal minstens zoveel huisraad van metaal, hout, been, leer, textiel enz. zijn gebruikt. Daarvan is om diverse redenen veel minder bewaard gebleven. Er spelen dan factoren als de kostbaarheid van het materiaal, de duurzaamheid in het gebruik, of de vergankelijkheid nadat het in de bodem belandde, het opstoken van hout in het haardvuur, en dergelijke.

Met de term 'vondstcomplex' wordt een groep vondsten aangeduid die samen bij elkaar zijn gevonden, bijvoorbeeld in een laag, een kuil, kelder of put.[19] Als de omstandigheden het toelaten om de vondsten aan één bepaald huisadres toe te schrijven, bijvoorbeeld bij vondstcomplexen in beerputten, kan door de analyse van de samenstelling van het vondstcomplex meer inzicht worden verkregen in het huisraad dat in dat specifieke huis is gebruikt.

De vondsten geven een beeld van het dagelijkse praktische gebruik van huisraad, maar ook van aspecten van de identiteit van de gebruikers. Ze illustreren de uiteenlopende leefgewoonten van verschillende sociale groepen en de veranderingen die hierin optraden in de loop der eeuwen.[20]

[19] *Zie Bitter 2009a en 2011 over afval en vondstcomplexen.*
[20] *Zie Ostkamp 1998 hst.1, Bitter e.a. 2002 en Bitter 2008.*

Een bonte verzameling 17de-eeuws serviesgoed is in 2013 opgegraven uit de beerput van Langestraat 47/49 (13LAN20): lokaal geel of groen geglazuurd wit aardewerk en rood aardewerk (linksvoor en middenvoor), Franse en Italiaanse faience (wit en blauw, achter), chinees porselein (midden), noordwest-Duits aardewerk (rood met gele en groene versiering, rechtsachter), een kan van Duits steengoed (rechtsachter) en Nederlandse majolica en faience (rechts).

Chique servies uit de tweede helft van de 18de eeuw komt in 1997 uit een beerput van een groot huis bij Langestraat 73 (97LAN7BP5): chinees porselein en topkwaliteit Delftse faience met blauw op witte beschildering, met het roomkleurige Engelse 'creamware'.

ALLERLEI SOORTEN AARDEWERK

Aardewerk is sinds de prehistorie plaatselijk gemaakt, maar het werd ook geïmporteerd. De afzet van importaardewerk kon verband houden met tal van factoren, zoals de transportmogelijkheden vanuit de plaats van productie, de marktprijs, de kwaliteit, de afwerking en versiering, enz.

Door technische ontwikkelingen, gewijzigde gebruiksfuncties en mode veranderden in de loop der tijd de baksels en de vormgeving en afwerking, en ook de functionele onderdelen zoals typen bodems of handgrepen. Aardewerk is dan ook het meest gebruikte bronmateriaal om sporen te dateren.

In de vroege middeleeuwen werd in eigen huis met de hand gevormd kookgerei gemaakt van grove donkerbruine tot donkergrijze baksels, het materiaal is naar de ronde potvorm 'kogelpotaardewerk ' genoemd. In de 12de en 13de eeuw kwamen er gespecialiseerde pottenbakkers die het baksel verfijnden tot grijs aardewerk en rood aardewerk en de draaischijf gingen gebruiken om diverse vormen van kookpotten, kannen en kruiken, kommen en ander servies te maken. Sommigen waren immigranten uit gebieden waar men al langere tijd pottenbakkerijen had, zoals het midden-Rijngebied, het Maasdal en Vlaanderen. Anderen poogden de buitenlandse vormen te imiteren of ontwierpen nieuwe modellen. Vanaf de 14de-15de eeuw was de lokale pottenbakkerij een belangrijke bedrijfstak van Alkmaar.

In Duitse pottenbakkerijen ontwikkelde men in de 13de eeuw steeds harder gebakken aardewerk, dat door archeologen 'proto-steengoed' is genoemd. Het is de voorloper van een keiharde waterdichte keramiek, die men vanouds al 'steen' of 'steengoed' noemde. Dit materiaal domineerde vanaf circa 1300 eeuwenlang de markt voor drinkgerei en waterdicht vaatwerk.

Al sinds de oudheid maakte men in het Nabije Oosten verfijnd servies dat werd bedekt met een helderwitte glazuurlaag op basis van tinoxide. Dit werd als een engobe aangebracht op van tevoren gebakken vaatwerk en kon in een tweede ovengang worden gebakken tot een egale glazuurlaag met kleurige beschildering. Aardewerk met tinglazuur werd in de Middeleeuwen vervaardigd in het Moorse Spanje en vanaf de 14de eeuw in zuid-Frankrijk en Italië. Het werd ook wel majolica genoemd naar het handelscentrum op Mallorca. Italiaanse ambachtslieden vestigden zich begin 16de eeuw in de zuidelijke Nederlanden en de majolicabakkers kwamen vanaf circa 1550 ook naar Hollandse steden.[21] Begin 17de eeuw kwam er een verbeterde techniek, die faience werd genoemd naar de Italiaanse stad Faenza. Vanaf de tweede helft 17de eeuw werd de markt overheerst door Delftse faience, maar tot begin 21ste eeuw werd dit ook nog in Makkum vervaardigd.

Vanaf begin 17de eeuw kreeg dit materiaal grote concurrentie van het Chinese porselein, dat door de VOC in steeds grotere hoeveelheden werd geïmporteerd.[22] Als reactie verschenen er zowel perfecte als minder nauwkeurige imitaties van faience en majolica op de markt. De Alkmaarse pottenbakkers richtten zich inmiddels op simpel gebruiksgoed van rood en wit aardewerk, maar zij moesten tenslotte in de 18de eeuw het veld ruimen toen er ook nog concurrentie kwam van Engels industrieel aardewerk, in massaproductie aangeleverd uit grote fabrieken.

[21] Zie Ostkamp e.a. 2002 over de vroegste majolica in Alkmaar.
[22] Zie b.v. Kaneda 2004 over Aziatisch porselein in Alkmaar.

Soms kunnen uiteenlopende gegevens worden samengevoegd tot een bijzonder verhaal. In 2015 wordt in een beerput achter het grote huis Langestraat 60 wat huisafval opgegraven van een beroemde Nederlander, namelijk de schrijfster en kunstenares Maria Tesselschade Roemers Visscher die hier van 1629 tot 1647 woont. Net als haar zuster Anna houdt ze zich ook bezig met het graveren van roemers, een soort wijnglazen. Hiervan zijn slechts twee exemplaren overgeleverd (collectie Rijksmuseum Amsterdam), die onder meer vanwege het handschrift van de kalligrafie aan haar zijn toegeschreven. Uit bewaard gebleven correspondentie met Pieter Cornelisz Hooft blijkt dat ze voor hem een grote roemer met opschrift 'A demain les affaires' heeft gegraveerd, maar daarbij was een eerste versie tijdens het graveerwerk gebroken. Dat is haar vaker overkomen. In de beerput worden namelijk scherven gevonden van drie glazen met kalligrafie van haar hand, waaronder delen van een grote roemer met de tekstfragmenten 'boeren Tot be…' en 'vreught', van een roemer met '..iti…' en van een klein roemertje met 'Dem…' en '… aire…'. Vondsten van o.a. porselein, een uitzonderlijk modieuze schoen en zelfs een buitengewoon kostbare gouden trouwring met diamant kunnen aan haar worden toegeschreven.

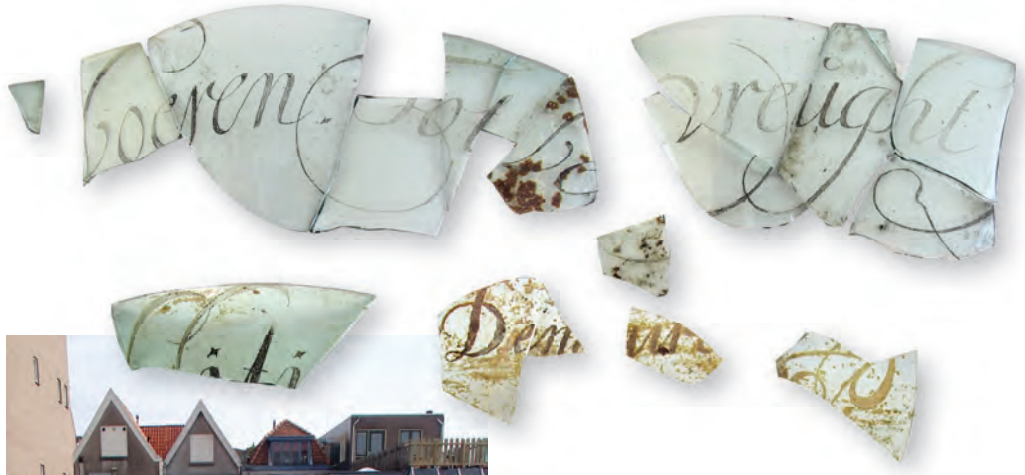

GLASWERK

Vanaf de 15de eeuw komen we vondsten van glaswerk tegen in de Alkmaarse beerputten. Ze geven een beeld van veranderingen in drinkgewoonten en in het vertoon van luxe glaswerk bij ontvangst van gasten.[23]

In de Vroege Middeleeuwen werd op beperkte schaal nog glasservies gemaakt volgens tradities die door de Romeinen vanuit het Nabije Oosten naar west-Europa waren verspreid. In de 13de en 14de eeuw ontwikkelde zich in zuid-Duitsland vooral in het Zwarte Woud weer een omvangrijke productie van het zogeheten 'woudglas', dat door onzuiverheid in de grondstoffen een kenmerkende groene tint heeft. Tot in de 16de eeuw wordt glasservies van woudglas in Alkmaar alleen in de rijkste huizen gevonden, maar in de 17de en 18de eeuw neemt de import massale vormen aan.

In de 15de eeuw werd in Venetië het kleurloze 'cristallo' glas uitgevonden en hier ontstond een zeer hoogstaande glasproductie met complexe technieken. Net als de majolica verspreidde in de 16de eeuw ook de technologie van het glaswerk 'a la facon de Venise' zich naar west-Europa en de Nederlanden. Vanaf 1601 werd ook in Amsterdam glasservies 'in Venetiaanse stijl' geproduceerd.

Duits woudglas: een hoge en een lage beker uit 1500-1550 en twee berkemeiers uit 1525-1600 (98LAA88AA 92VDA2CY en 93LANBP5A-GAA 88LUTBP). Rond 1500 worden vaak puntige noppen op de bekers aangebracht, zodat de gebruiker het glas ook met vette vingers kan vasthouden. Vanuit dit model is een noppenglas ontwikkeld met uitstaande bovenhelft: de 'berkemeier'.

Duits woudglas: vroege roemers uit 1600-1625 (94RTV-AN, 99BLO123AAX, 95HBS2AAD, 02ODG46AAZ).

[23] *Zie Henkes 1994, Roedema 2004 en 2006.*

Duits woudglas: vijf 'klassieke' roemers uit 1625-1675 (01LANBP8AAG, 02OD-G46AAG, 90BRE86AAB, 93LANBP2AAM, 99BLO123AAS).

Duits woudglas: drie late roemers uit 1650-1750 (01LANBP8AAE, 93LANBP2AAL, 01LANBP8AAH).

De wat eenvoudiger versies komen dan in Alkmaar voor in beerputten van de redelijk welgestelde huizen, maar alleen de rijkste Alkmaarders hadden ook glaswerk van de meest complexe technieken, zoals 'vetro a fili' (ingesmolten glasdraden), 'ijsglas' (een craquelé-techniek), kelkglazen (op een voet met een steel) en 'vleugelglazen' (op een voet met een rijk versierde steel).

Deze producten werden eind 17de eeuw van de markt verdrongen door nieuwe glassoorten met toevoeging van kalk of lood: het krijtglas uit Bohemen en Duitsland en loodglas uit Engeland. Deze glazen waren dikwandig en veel steviger dan het broze glas in Venetiaanse stijl en bovendien veel goedkoper.

Eenvoudige bekers 'in Venetiaanse stijl' uit 1600-1700.

Hoogwaardige bekers 'in Venetiaanse stijl' uit 1600-1700.

Kelkglazen 'in Venetiaanse stijl' uit 1600-1700.

Glaswerk wordt vrijwel altijd in kleine scherven gevonden en dan is een voorwerp alleen na het zorgvuldig zeven van de vondstlaag enigszins compleet te puzzelen. De vondst van een gave bolfles uit een afvalkuil is uniek (15LAN28, Nancy de Jong, in haar linkerhand een chinees porseleinen beeldje van een luitspeler zonder hoofd).

Glaswerk uit de 18de eeuw: bolflessen, kelkglazen en bekers van loodglas en kalkglas. De flessen en sommige kelkglazen hebben een donkerbruine irisatie door corrosie van het toegevoegde lood, terwijl kalkglas vaak witte irisatie vertoont.

Een anonieme miniatuur uit circa 1440 met een huiselijk tafereel van de heilige familie, gesitueerd in een rijk interieur met aan de muur onder andere een rek met tinnegoed. Aan een haal (in hoogte verstelbare haak) hangt een cilindrische koperen ketel met platte bodem, terwijl een rood aardewerken kookpotje in het vuur is gezet waar Jozef vermoedelijk zijn pap heeft uitgehaald. In de schouw hangen een kandelaar (een 'pottenkijker' voor het bijlichten tijdens het koken) en een treeft (een ijzeren onderzetrooster voor een bakpan).

KOOKGEREI

Serviesgoed voor het bereiden en opdienen van voedsel is vaak zowel bestemd voor de keuken als voor de gedekte tafel.[24]
Tot ver in de 18de eeuw was het gebruikelijk om te koken boven een open haardvuur. Op talloze schilderijen van huiselijke interieurs zien we een koperen ketel boven het vuur hangen aan een ketting of aan een schuifhaak, de 'haal'. Bij de opgegraven vondsten komen echter talrijke aardewerken kookpotjes voor, die vreemd genoeg slechts heel zelden op schilderijen zijn weergegeven. Hetzelfde geldt voor de bakpannen en steelkommen van rood of wit aardewerk. Ongetwijfeld waren er ook metalen exemplaren van, maar deze worden

[23] *Zie De Jong-Lambregts 2004, De Jong-Lambregts en Roedema 2010, De Reus e.a. 2013 293-302.*

Rood aardewerken kookgerei uit de late Middeleeuwen: grape (kookpot op drie poten) uit de tweede helft van de 14de of begin 15de eeuw; bakpan, vetvanger en 2 grapen uit de tweede helft van de 15de eeuw (07LAN86D 03WAA94J 08LAA38C 07LAN27E 07LAN27).

Koperen ketel, 16de of 17de eeuw, het ijzeren hengsel ontbreekt (96VERbp-XAB).

Koken met een rood aardewerken bord op een wit aardewerken komfoor, eerste helft van de 17de eeuw (90BIE 88LUT).

uiterst zelden gevonden. Tot in de 17de eeuw moeten we ook de aardewerken borden rekenen tot het kookgerei. Voor het zacht smoren van met name vis werden ze op een komfoortje (soort vuurschaal) gebruikt, wat bij de meeste borden een zwarte roetplek op de onderzijde heeft nagelaten.
Vanaf de 16de eeuw kwam een gemetseld fornuis in gebruik, een rechthoekige bak met ronde gaten in de bovenzijde om de kookpotten op te zetten. De rook kwam met de hitte omhoog door de gaten en een fornuis moest dan ook onder een extra brede schouw worden gebouwd. Op zo'n fornuis werd een breed model kookpotten gebruikt om de warmte beter te verdelen over de bodem. In Alkmaar waren deze bredere kookpotten in de 17de eeuw nog weinig talrijk. In de 18de

Een keukeninterieur op de titelpagina van 'Het Echte Aaltje, de volmaakte en zuinige keukenmeid', een gids voor het huishouden uit 1834. Onder de brede schouw hangt een metalen ketel aan een haal boven het open vuur, met ernaast een bakstenen fornuis met een brede kookpot erop. Rechts een waterpomp en wasbak die aansluit op de (aan)'rechtbank'.

Kookgerei uit de eerste helft van de 17de eeuw: een grote tuitpot, een kleine grape en een bakpan van groen geglazuurd wit aardewerk, drie rood aardewerken grapen en een steelkom en bakpan (07LAN27 09DST1T 89LUT-AS, 09DST1D 98BLO79BK 06SCHH174K 09DST1AB 98LAA102AA).

De opkomst van brede vormen van kookgerei van groen geglazuurd wit en van rood aardewerk weerspiegelt de verbreiding van gemetselde fornuizen: links twee brede grapen uit de eerste helft 17de eeuw, midden een brede grape en twee brede kookpotten uit de tweede helft van de 17de en 18de eeuw, rechts een brede kookpot en een kachelpan uit de 19de eeuw (92WAG12F 07LAN16AIJ, 94FNI2o 90VER-S 93LIN186, 92LANBP2FQ 98BLO95H).

eeuw wordt de verbreiding van de fornuizen weerspiegeld in de toename van de brede kookpotten, maar dan nog vooral in de grotere huizen. In de late 18de eeuw kwamen er nieuwe typen fornuis van baksteen of ijzer, waarbij de rook door een schoorsteenpijp werd afgevoerd en de ronde gaten aan de bovenzijde met deksels werden afgesloten. Hiervoor verscheen de kachelpan van aardewerk of koper, met een tapse bodem die precies op zo'n rond gat paste. De eerste aardewerken 'Frankforter kachelpannen' kwamen rond 1780 uit Duitsland maar ze werden al snel in Nederland nagemaakt.

Op dit schilderij van Pieter Bouts uit circa 1450, met Christus bij Simon aan tafel gezeten, zien we een deftig huisinterieur met fraaie zuilen naar een overloopgalerij, een prachtige ingelegde marmervloer, bronzen wandkandelaars aan de muur en een wit linnen damasten tafelkleed over een schragentafel. De eters hebben geen bord of snijplank maar eten vanaf een plak brood en ze nemen vis met een mespunt uit gezamenlijke schotels, terwijl niet ieder een eigen drinkglas of steengoed kan heeft.

AAN TAFEL IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Op middeleeuwse afbeeldingen en uit schriftelijke bronnen blijkt dat men tot in de 16de-17de eeuw in het algemeen niet zoveel huisraad in huis had. Het meubilair bestond vaak slechts uit wat stoelen en een inklapbare tafel of een tafelblad op schragen, kisten, wandrekken of een hangkastje voor serviesgoed en slechts zelden een kast. Ook de gedekte tafel stelde niet zoveel voor, zelfs bij rijke huishoudens. Men at niet van eigen tafelborden, maar had hooguit een snijplankje om het eten te snijden (de oude

Tafelservies uit de 16de eeuw. Een grote twee-orige papkom van rood aardewerk, een drie-orige drinkkan van steengoed uit Aken of Raeren en een grote twee-orige wijn-drinkschaal van steengoed uit Siegburg behoren tot veel voorkomend tweepersoons-serviesgoed uit de 16de eeuw. Op de voorgrond staan twee kleine papkommen met één oor. De grote papkommen komen nog voor tot het begin van de 17de eeuw. Daarna is het alleen bij de allerarmsten nog normaal om uit gezamenlijk gedeeld servies te eten.

Twee tinnen kommen en een lepel, eerste helft van de 16de eeuw (92VDA2).

naam 'teljoor' komt van het Frans 'tailler') Vlees, vis en gevogelte werd afgesneden uit een schaal midden op tafel en men at met de handen en een tafelmes. Dit mes heeft vaak een scherpe punt om eten aan te kunnen prikken. De enige vork is een groot model voor het serveren, want men at met de handen en gebruikte servetten of simpelweg de rand van het tafelkleed om de vette handen af te vegen. Servies werd met de tafelgenoten gedeeld, niet alleen de papkom maar zelfs de lepel. Op schilderijen is te zien dat zelfs bij een chique gezelschap niet elke tafelgenoot een eigen drinkglas had. Dat verklaart het voorkomen van een vrij groot model papkommen met twee oren, of steengoed wijnschaaltjes en drinkkannen met twee of drie oren – om makkelijk aan elkaar door te geven.

Borden uit de 15de en eerste helft 16de eeuw: een bord van Spaans tinglazuur-aardewerk ('Isabella polychroom') voor het opdienen van voedsel en twee rood aardewerken borden voor het bereiden en opdienen, een houten teljoor (99BLO67CF, 06BLO13F en 08LAA54S, 01BLO2RAC).

Kommen van rood aardewerk en van hout, uit de 15de-16de eeuw (92VDA2BG, 01LAN-104RAN, 93LANBP5A).

Eetgerei uit de 16de eeuw: smeedijzeren messen waarvan twee met een wortelhouten heft, een uit hout gedraaide lepel en een tinnen lepel (98CAN900, 03WAA95-RAG, 12GNI102XAA).

Steengoed kannen uit Siegburg en (in het midden) Langerwehe, eerste helft 14de eeuw (00CAN1106AD, -AE, -AC).

Drinkgerei uit de 15de eeuw: steengoed uit Siegburg (kan en twee trechterhalsbekers) en uit Aken of Raeren (bruine beker) en Duits glaswerk (twee ribbelbekers en een maigelein, een type wijder wijnglas). Zulk glaswerk wordt in Alkmaar alleen bij de rijkste huishoudens gevonden (07LAN86N 07LAN27N 07LAN93F, 01LANBP2-DJ; 07LAN93-AAA 07LAN27K 01LANBP2-AA).

Drinkgerei uit de 16de eeuw: linksonder beker en drinkschaaltje van steengoed uit Siegburg, linksboven twee baardmankruiken van steengoed uit Keulen, rechts drie kannen en een bierpul ('snelle') met Adam en Eva uit Raeren, en drie Nederlandse majolica bekers die de steengoed vormen imiteren (07LAN27M en 01LANBP8AO, 92VDA2DA en -DB, 12PAY1B 00CAN1218AK 95LIN9A en 06BLO15A).

Drinkglazen uit de 16de eeuw: een 'berkemeier' (soort trechtervormige wijnbeker) en twee 'stangglazen' waarvan de tweede met horizontale ribbels is aangepast tot een pasglas (om als drinkspel in één teug tot de eerstvolgende pas te drinken), alle drie import uit Duitsland, en een kostbare bokaal met deksel met glasdraadversiering ('vetro a fili') in Venetiaanse stijl uit de tweede helft 16de eeuw vermoedelijk uit de zuidelijke Nederlanden ingevoerd (93LANBP5A-GAA, 08RTXX516AAA en 92VDA2DH, 92VDA2CJ).

Bij een deftig banket hanteerde men een speciale waterschenker, een lavabo, voor het wassen van de handen. In 2007 werd een unieke 15de-eeuwse bronzen lavabo gevonden in de beerput van Langestraat 5 (07LAN27-XBB). Hij is mogelijk gemaakt in Mechelen. Een identiek exemplaar staat op schilderijen uit die tijd wel eens in een speciale nis afgebeeld (Robert Campin, Verkondiging aan Maria, op het Mérode-altaar uit circa 1427).

Een 15de-eeuwse lavabo van rood aardewerk, gevonden in een bakstenen huis bij Langestraat 66 in 2001 (01LAN13-AF).

Het gebed voor de maaltijd, op een gravure door C.J.Visscher in 1609, is gesitueerd in een deftige woonkamer met tinnen servies aan de muur en op tafel, ieder met een eigen bord. De mannen hebben aan tafel hun hoed op, maar ze hebben die voor het gebed in de hand genomen.

Tinnen papkom, 17de eeuw, de linker greep is afgebroken (93LANBP6).

Hollandse majolica borden, eerste helft 17de eeuw, met decors ontleend aan italiaanse voorbeelden.

Borden uit de kuststreek van Ligurië in noord-Italië, blauw op blauw beschilderd in 'berettino' stijl, circa 1575-1625 (13LAN20).

Drie borden met kleurige beschildering in 'compendiario'-stijl en een bord in blauw op wit, uit Ligurië, circa 1590-1640. De 'compendiario' kan ook uit Nevers of Rouen in Frankrijk komen. Dat geldt in elk geval voor de Franse plooischotel rechts (89ADA-A 93LANBP6-DO en –DN, 98LAA174R, 13LAN20N).

DE GEDEKTE TAFEL IN DE 17DE EN 18DE EEUW

In de 17de eeuw traden er bij de elite veranderingen op in de tafelgebruiken, onder invloed van de hofcultuur uit Italië en Frankrijk. Er verscheen meer servies op tafel en ieder kreeg zijn eigen bord, papkom, lepel en drinkglas. Er werd echter nog wel met de handen gegeten. In boedelinventarissen (inventarislijst van iemands bezittingen, notarieel vastgelegd meestal vanwege een erfenis) worden in de rijke huishoudens niet voor niets vele tientallen servetten geteld bij het linnengoed... In het algemeen nam in de 17de en 18de eeuw de hoeveelheid spullen in huis flink toe. In boedelinventarissen komen veel stoelen voor en meerdere tafels (vooral klaptafels) maar ook kasten voor serviesgoed, textiel en andere spullen. Vooral de kamer waar men ook gasten ontving werd steeds meer een pronkkamer vol met duur servies en speciale kasten met andere bijzondere voorwerpen.

Chinees porselein uit de eerste helft van de 17de eeuw wordt in Alkmaar niet alleen gevonden bij rijke maar ook wel bij modale huishoudens (meerdere vindplaatsen).

Fragmenten van twee gelijksoortige borden van chinees porselein uit circa 1580-1600, gevonden bij een groot huis bij Langestraat 49 (13LAN20V). Soms wordt er in een rijk huishouden porselein aangetroffen van vóór de oprichting van de VOC (1602). Dit materiaal zal zijn ingevoerd via Portugal, waar men in de 16de eeuw een monopolie had de scheepvaart naar de Oost.

Als reactie op de concurrentie van chinees porselein komen (vermoedelijk het eerst uit Delft) er vanaf circa 1610 hoogwaardige imitaties op de markt die zijn gemaakt van faience (94LAA88BP5).

In de 16de en eerste helft 17de eeuw nam het gebruik van tinnen serviesgoed grote vormen aan, maar daarna ontwikkelde zich een ware verzamelwoede van Chinees en Japans porselein. Soms waren de kamers volgestouwd met honderden porseleinen kopjes, schoteltjes, borden, kommen, potten enz. die op tafels, rekken, wandlijsten, in en op kasten waren uitgestald. De muren werden bovendien volgehangen met schilderijen en spiegels.

Een 17de-eeuwse tinnen lepel en uit de 18de eeuw een ijzeren mes met benen heft en een ijzeren vork (99RUIBP1-XAA, 98LAA173 03KWE24CP). De vork komt pas in de loop van de 18de eeuw in gebruik aan de deftige tafel. De simpele ijzeren versie is al eerder bij armere gezinnen te vinden omdat men er de aardappelen mee eet – dit wordt in die tijd vooral nog gezien als veevoer.

Steengoed drinkgerei uit het Westerwald in Duitsland, 17de eeuw (09DST1AS 13LAN20G 88DST2D 98BLO65BO)

Een uitzonderlijke verzameling kostbaar glaswerk uit circa 1625-1650, het meeste in Venetiaanse stijl, werd in 1993 gevonden in de beerput van Langestraat 115/117. De unieke 36 cm hoge pronkbeker in het midden, van ijsglas en afgewerkt met goudfolie, blijkt te zijn gemaakt in het glashuis De Twee Rozen in Amsterdam (1625-1657), waar glasafval is gevonden met identieke leeuwenkopjes (zie Hulst 2013). Uit archiefonderzoek blijkt dat het glaswerk het eigendom was geweest van de steenrijke Willem van der Meer, die in 1643 overleed.

Wat glaswerk uit de beerput van Huigbrouwerstraat 3 uit het midden van de 17de eeuw (95HBS2). Het betreft een huis uit de middenklasse en men heeft wel glaswerk in huis maar het zijn eenvoudige bekers (links) en roemers (rechtsvoor). Op de foto verder een fles, een speelgoedroemer (middenvoor) en een vogelvoerbakje (rechtsachter).

In de 18de eeuw werden de ontvangsten van gasten steeds uitgebreider, bij koffie- en theevisites of banketten met grote serviezen van bij elkaar horend decor van chinees porselein, of van hoge kwaliteit Delfts of van Engelse industriële keramiek. Er waren borden van verschillend formaat, papkommen, kommen en schalen, juskommen, peper- en zoutvaatjes, suikerpotjes, thee- en koffieserviezen, enz. In het bestek deed nu ook de eetvork zijn intrede.

Tulpen op majolica borden, circa 1600-1636. Nadat de botanist Carolus Clusius in 1594 tulpenbollen van Turkse origine had meegenomen naar de Universiteit van Leiden, werd deze bloem erg populair onder de gegoede burgerij. Hun verzamelwoede liep uit op een 'tulpomanie' waarbij op veilingen enorme bedragen werden geboden voor de zeldzaamste varianten. Er werd ook gespeculeerd op tulpenbollen, waarbij er zelfs opties werden verhandeld op de koop van bollen die nog moesten uitkomen. In 1636 stortte bij een veiling in Alkmaar onverhoeds de optiebeurs in tulpen in, wat uit gereformeerde kringen tot scherpe commentaren over spilzucht en geldzucht leidde. Zelfs werd door een schrijver het uitbreken van de pest als goddelijke straf hiervoor gezien (zie Bitter 2012b). De wildste kleuren en vormen van tulpen waren eerder een populair motief op tegels en majolica servies, maar niet meer na 1636…

HUISRAAD MET EEN BOODSCHAP

Veel versierd serviesgoed stond in de keuken of ontvangstzaal opgesteld in open rekken of in kasten met glazen deuren. Het ging daarbij niet alleen om decoratie, of vertoon van rijkdom of van modebewustzijn (bijvoorbeeld Chinese stijl, of de tulpen-manie). Vaak gaf een versiering ook een boodschap van de gastheer en gastvrouw aan de bezoekers. Dat kon bijvoorbeeld een vrome tekst zijn, of het onderstrepen van de geloofsvoorkeur zoals de afbeelding van een katholieke heilige of diens symbool. Religieuze vermaningen, bijvoorbeeld tegen luiheid, overdaad en gulzigheid, werden onderstreept met bijbelse scènes of spreuken.

Servies met katholieke symbolen: majolica bord met de martelaarssymbolen van Christus, 1ste helft 16de eeuw, papkom met Christusmonogram IHS uit Ligurië in noord-Italië, begin 17de eeuw, borden van faience met Sint Andreas en het hertensymbool van Sint Hubertus, midden 17de eeuw (92VDM2-CH, 01LANBP8-BC, 98CAN99-CB en -BF).

In de 16de eeuw was er ook een tegenovergestelde benadering, namelijk 'de omgekeerde wereld' waarin juist een slecht voorbeeld werd getoond, zoals in genrestukken van Pieter Breugel – de dronken boeren en ruwe baardmankoppen op schenkgerei dienden dus niet als aanmoediging tot wangedrag maar juist als vermaning.

Woeste koppen op bierkruiken: een 'spitsneus' geboetseerd op een kruik uit Aken of Raeren 1450-1525 en vier baardmannen uit Keulen of Frechen 1520-1600 (07LAN93E, 92VDA2-DB 93LANBP5A-Ai 03WAA94 33BOKK).

Populaire huwelijksgeschenken waren serviesgoed versierd met symbolen en opschriften van liefde en lust, huwelijkse trouw en rolverdelingen tussen man en vrouw, vaak omgeven door humor.[25]

Een politieke voorkeur vóór of tegen de Oranjes, in de hele 17de en 18de eeuw een omstreden thema in brede lagen van de bevolking, werd getoond met symbolen, leuzen of koninklijke portretten. De patriotten vormden eind 18de eeuw een tegenbeweging tegen de prinsgezinde elite. Hun aanhangers verwierven vanaf circa 1780 de politieke macht in veel steden, ook in Alkmaar, waardoor prins Willem V hier zijn machtspositie verloor. In 1785 liepen de spanningen zo hoog op dat de prins zelfs uit Holland wegvluchtte. Toen zijn echtgenote Wilhelmina in 1787 door patriotten werd aangehouden, schoot haar broer, de koning van Pruisen, te hulp en trok met zijn troepen Holland in. De patriotten werden onder deze dwang overal uit bestuursfuncties gezet. In 1795 werden de rollen omgedraaid toen de Franse republiek (waar in 1789 de revolutie tegen de heersende elite had plaats gevonden) de Nederlanden veroverde.[26]

Majolica borden met een haas en een hond uit de eerste helft van de 17de eeuw verwijzen naar de 'jacht' op huwelijkspartners (89LUT-BE, 02HKS-O). De motieven komen ook voor op bijvoorbeeld bestek dat blijkens het opschrift een huwelijksgeschenk was.

[25] *Zie Ostkamp 2004.*
[26] *Zie Roedema en Bitter 2013b.*

Huwelijksgeschenken van rood aardewerk met toepasselijke opschriften: een pispot met 'Soete lief kom te bet 1673' en een grape met 'Neeltie Aeriens Anno 1672' (98CAN99-AY 95HBS2-CM). De grape werd gevonden in de beerput van Verdronken-oord 139 (nadien in de tuin van Huigbrou-werstraat 3). Dit huis was sinds 1657 eigen-dom van de vader van Neeltje Ariaens die in 1672 trouwde met Claas Franszen – het stel zal in het huis zijn gaan wonen.

Spreukborden van Delftse faience uit circa 1650-1675 hebben op elk bord een dichtre-gel van een versje van 6 regels waarvan de borden ooit naast elkaar in het bordenrek stonden (zie Hupperetz 1999):
1 het vierde bord uit de reeks 'Wij bidden u o heer, Sent uwen segen neer, Op dees u milde gaven, Want niet soo seer de spijs, Als wel u seegen wijs, Ons voeden kan en laven' (91WOR3),
2 het vierde bord uit de reeks 'Laet een vrij rustig man, Al doen wat hij kan, Ter eeren van den dis, Wat baet sijn soete tael, En vriendelijck onthael, Alst wijff een suer muil is' (02ODG46E),
3 het vijfde bord uit de reeks 'Een rustigh wijf, En haer bedrijf, Verheught den dis, Maer als de waert, Dan pruylt en baert, Soo ist al mis" (94RTV-AJ).

Op deze reuzen-roemer van 21,5 cm hoog zijn de wapens gegraveerd van koningin Elisabeth I van Engeland, prins Maurits van Oranje, de Franse koning (Henri I de Guise) en het wapen van Buren, ter ere van de 'Triple Alliantie' die in de strijd tegen Spanje in 1596 werd aangegaan. Hij is bestemd voor een drankfeest, getuige de teksten 'Desen Roomer redelyck Groot Canmen Syn Asem In Ver…[liezen]' en '…sult DVS TE BETALEN' (99BLO123AAY).

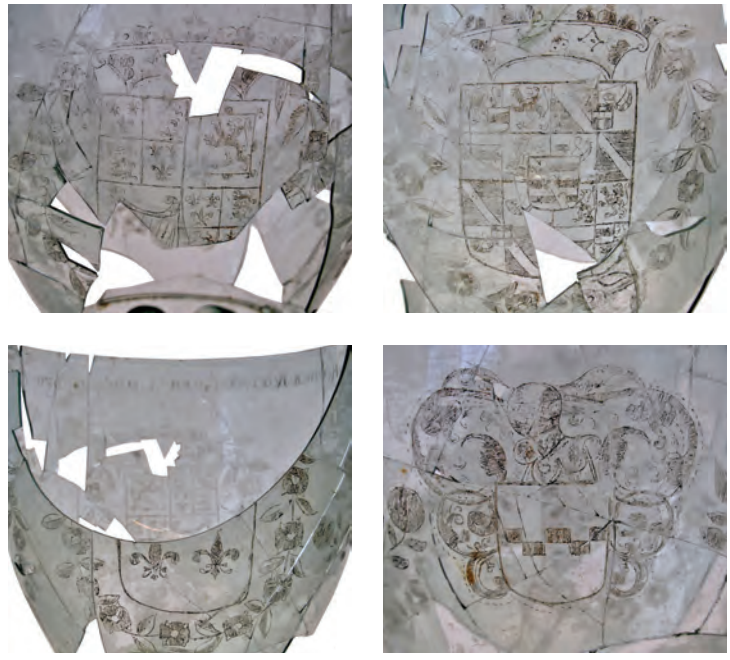

Een 18de-eeuws bord en een kopje van faience met Oranjegezinde versiering (vivat = 'leve'), gevonden bij Langestraat 73 in 1997 en bij de Schermerweg in 2004 (97LAN7, 04SCHW25).

In een afvalkuil achter Doelenstraat 2 is in 2009 deze haardsteen gevonden, met het wapen van de Spaanse koning Filips II en het jaartal 1589, een opmerkelijke politieke uiting in een tijd dat de oorlog nog woedt, kennelijk van een verstokte katholiek! De haardsteen is de bekroning in een achterwand van een schouw geweest (09DST14).

De kop van een fraaie kleipijp met prins Willem IV en zijn echtgenote de Engelse prinses Anna van Hannover die hij in 1734 huwde. De pijp is gevonden in de beerput van Langestraat 119 in 1993 (93LANBP1).

Patriottisch servies: een schoteltje en een bord met de Hollandse Maagd met trommels en wapens als symbolen van de oproep tot luidruchtig gewapend verzet en een schotel met een keeshond als symbool voor waakzaamheid, de eerste is gemaakt van Engels industrieel aardewerk, de andere zijn van Delftse faience (90BRE71, 03KWE39, 99RUI1).

Een laat-18de-eeuwse gietijzeren haardplaat met patriottisch reliëf, die achter het haardvuur geplaatst de hitte uitstraalde (06BLO23). Hij toont de Hollandse Maagd met bijschrift Pro Patria.

Voor de schoonmaak: een houten bezem met steel, en handbezem zonder steel, een tafelveger en twee borstels waarvan de haren met koperdraad zijn vastgezet en een borstel met in holten geperste haren, 17de-18de eeuw (90MAR5RAC, 07LAN16, 97LAN7, 99BLO12, 07LAN16).

ALLERLEI HUISRAAD

In de opgravingen komen relatief weinig vondsten aan het licht van de talrijke huishoudelijke voorwerpen van hout, been, metaal, leer, textiel en andere materialen. Voor een deel heeft dat te maken met de slechte houdbaarheid van de grondstof (bijvoorbeeld hout, leer en textiel) of juist met de duurzaamheid ervan waardoor een voorwerp lang in omloop was (bijvoorbeeld metaal of been). Het gaat vaak om eenvoudige voorwerpen waarover in de archiefbronnen maar weinig gegevens zijn te vinden.

Achter slot en grendel: een 15de- of 16de-eeuws slot met gotisch siersmeedwerk en twee 16de-eeuwse sleutels (00GRO-XAQ, 00CAN1244XAF, 98CAN402XBC).

Zorg voor zuigelingen en peuters: twee 18de-eeuwse benen peuterspeeltjes met een fluitje, rinkelbelletjes en een bijt-uiteinde (de koperen belletjes ontbreken) en een 17de-eeuws kolfglas voor het afkolven van moedermelk via een aanzuigbuis (89LUTBP, 04SCHW25, 02BIE3BP).

Vogels voeren: een vroeg-17de-eeuwse Spaanse olijfoliekruik heeft een uitgehakt gat om er een kippenvoerbak van te maken; 17de-eeuwse vogelvoerbakjes van glas, rood aardewerk en groen geglazuurd wit aardewerk om met een koperdraad aan een kooitje te hangen (98BLO123AAZ, 92ODG-A, 91WOR3XXB, 11HFS116).

Wasgoed: een 16de-eeuws strijkglas voor het glad strijken van stoffen, een 17de-eeuwse rood aardewerken strijkbout, 18de-eeuwse houten wasknijpers (01LANBP8AAL, 88VRO1, 03KWE42RAZ).

Lezen en schrijven: een eikenhouten boekband met leren bekleding en koperen sluitingen met leren riempjes uit een 15de-eeuwse beerput bij Voordam 13 (05VDA273BP); een houten wastafeltje (de waslaag waarin was geschreven is in de bodem opgelost) en een benen en een bronzen schrijfstift met plat uiteinde voor correcties, 16de-17de eeuw (01LANBP2RBN, 00CAN1305, 10PAA-ST); griffels om te schrijven (op een leisteen) uit de 18de-eeuwse beerput van Doelenstraat 9 waar destijds een Franse school was gehuisvest (11DST39RBP).

Resten van correspondentie: rode lakzegels om een brief te sluiten en waarin de verzender zijn merkteken heeft gezet met een zegelstempel, 17de-18de eeuw (01LAN104BP8RBG, 99BLO123, 10PAA-ST). De zegels hebben een diameter van ongeveer 1,5 cm. De brieven zijn het laatst in het toilet gebruikt…

Persoonlijke verzorging: buxushouten luizenkammen als deze worden veel gevonden – deze komt uit een 15de-eeuwse beerput, een 16de-eeuws oorlepeltje annex tandenstoker van koper, een houten vatting voor een rond spiegeltje uit een 16de-eeuwse beerput (07LAN27, 92WAG13XAC, 93LANBP5A-RBU).

Een bronzen en een koperen tasbeugel uit de 16de en uit de 18de eeuw – de stoffen beursjes zijn vergaan (03STHBP2, 92WOR3BP1XAE).

De helft van een 18de-eeuws knijpbrilletje, het glas ontbreekt (92WOR3BP1XAB).

TOT LERING EN VERMAAK

Regelmatig komen vondsten van kinderspeelgoed voor in de beerputten.[27] Vanwege de hoge kindersterfte is wel eens gedacht dat ouders emotioneel minder betrokken waren bij hun kroost en ze ook wel behandelden als kleine volwassenen, maar dat wordt weerlegd door de vele vondsten van speelgoed.
Sommige spelletjes werden zowel door jongens als meisjes gedaan, maar vaak was er ook een rollenspel waarbij de kinderen de volwassenen nadeden, de jongens speelden soldaatje en de meisjes speelden met poppen en miniatuurservies. Het miniatuurservies was er grofweg in twee soorten, het piepkleine servies voor poppenhuizen (een poppenhuis kon ook een kostbaar pronkstuk zijn van de vrouw des huizes) of het iets grotere speelgoed (een nauwkeurige miniversie, ongeveer op schaal 1:3). Dit laatste wordt veel gevonden en is vaak van dezelfde pottenbakkerijen afkomstig als het echte serviesgoed. Uit beerputonderzoek blijkt, dat dit 'poppengoed', zoals men het destijds noemde, in de 17de eeuw voornamelijk bij meer welgestelde huishoudens voorkwam, maar in de 18de eeuw vrij algemeen werd. Spaarpotjes hebben meestal een zo krappe muntsleuf dat ze alleen geschikt zijn voor heel dun kleingeld,

Spelende kinderen op wandtegels, 17de eeuw (diverse vindplaatsen).

Jongens en meisjes speelden op straat met loden bikkels (een soort jongleerspel met kleine schapenbotjes of loden versies ervan), een loden zoemer (om rond te zwieren aan een touw), koten (een werpspel met botten uit een runderpoot, die eventueel met een loden kern zijn verzwaard), houten tollen (twee drijftollen om met een zweepje aan te drijven; een priktol die met een touwtje werd aangeslingerd), een houten tiepel (jongleerspel met stokken) en balspellen met kegels of een houten kolfstok.

Spelende meisjes en jongens op een prent van Experiens Sillemans in het opvoedkundige boek 'Houwelick' van Jacob Cats uit 1625.

Een 15de-eeuwse spaarpot van rood aardewerk, een 17de-eeuws rood aardewerken spaarvarken en wit aardewerken spaarkip met fluitje, een 18de-eeuws tinnen spaarpotje (07LAN27, 90BIE, 99BLO123, 88LUT).

[27] *Zie Bitter 2009b, 2012a en 2012c.*

Houten 19de-eeuws poppehoofd, 18de-eeuwse ledenpop en paardje en vroeg 17de-eeuws poppenwagentje (99BLO17, 89LUT, 02BIE3BP, 91WOR3).

Middeleeuws poppegoed: een 14de-eeuws tinnen kannetje, een 13de-eeuws potje van wit aardewerk uit het Maasgebied, een 15de-eeuws kruikje van steengoed uit Langerwehe, rood aardewerken kookpotjes uit de 13de en 15de eeuw (94LAA00-XM, 70GRKwpII, 00LANBP2, 70GRKwpII, 05VDA270).

Poppegoed uit de 17de eeuw: een haal en braadslede van tin en drinkgerei van glas (linksboven), wit pijpaarden plooibordje en beschilderd faience bordje, bierpul en vuurstolpje (linksmidden), wit aardewerken bordje uit het midden-Rijngebied en pispotje uit noord-Duitsland (rechtsboven), kookpot, kan en vergiet van Hollands wit aardewerk (linksonder) en een vuurstolp, olielampje, twee kookpotjes en een pispotje, bord en koekenpan van Hollands rood aardewerk. Uit diverse opgravingen.

zoals koperen duiten. Blijkbaar zijn ze vooral bedoeld voor kinderen. In de late Middeleeuwen hebben ze meestal de vorm van een vrouwenborst. Vanaf de 16de eeuw zijn het varkentje en de kip populair, als associatie met het houden van deze dieren om ze te slachten bij een bijzondere gelegenheid.

Uit 18de-eeuwse boedelinventarissen blijkt men in de meer welgestelde huizen vaak te beschikken over dure speeltafels en bordspellen, tot vermaak van vooral volwassenen. Simpele speelschijfjes kunnen zijn gebruikt voor uiteenlopende bordspellen, maar ook als rekenschijf voor bijvoorbeeld het uitrekenen van betalingen.

Poppegoed uit de 18de eeuw: beker, bord, vuurschaal, kom, koeler en theepot van tin (linksboven), houten kom en kopje van rood steengoed (middenboven), kan van blauw beschilderd Duits steengoed en twee vaasjes van chinees porselein (rechtsboven), tabakspot, pispot, kopje en lekschaal van faience (linksmidden), steelpan en theepot van rood aardewerk (linksonder), komfoor, steelpan en kwispedoor van 'vlekkengoed' (bruingevlekt wit aardewerk) met theelichtje en theepotje van groen geglazuurd wit aardewerk uit Friesland (rechtsmidden en –onder). Uit diverse opgravingen.

Spel voor volwassenen: een houten tol met letters SABDNT voor een kaartspel (Spelen, Allen trekken, Betalen, Dubbel, Niet trekken, Trekken), houten speelschijf, dominostenen van been, houten pion van een schaakspel, twee benen dobbelstenen en houten speelschijf, 18de-eeuws behalve de 17de-eeuwse dobbelstenen (uit diverse opgravingen). De dobbelstenen komen uit de beerput van de herberg Hof van Holland bij Doelenstraat 2 (09DSTBP1) – NB de linker is voor vals spel met tweemaal een vijf!

Muziekinstrumenten: twee 18de-eeuwse houten fluiten, de helft van een 19de-eeuwse houten klepper en een 17de-eeuwse ijzeren mondharp (01VDABP2RAK, 93LANBP2, 99BLO115, 94LAA88XAK).

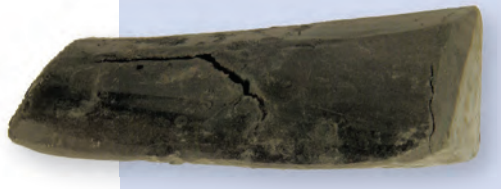

Een 17de-eeuwse loden kolfslof voor kolfspel op het ijs, een soort voorloper van ijshockey (06SCHH154XBT).

Soldaten of schutters op 17de-eeuwse wandtegels.

Een presentieloodje van de schutterij (formaat pinknagel), dat door een schutter wordt afgegeven als hij zich meldt voor zijn dienst (92ZEGL19XAB; zie Fasel z.j. Kroniek blz.126). Het identiteitsnummer op de achterzijde is afgesleten.

VEILIGHEID: SCHUTTERIJ EN WAPENS

De openbare orde in de stad werd gehandhaafd door de schout en de schoutsknechten, waarbij de schout tevens de rechtbank van de schepenen leidde. Daarnaast was er een vrijwilligersleger voor tijden van oorlog of onlusten, maar die ook zorgde voor de nachtwacht.
De schutterij van Alkmaar wordt aan het einde van de 14de eeuw in de bronnen al genoemd. Aan dit vrijwilligersleger deden vooral de mannen uit de gegoede middenstand mee, omdat de manschappen hun eigen wapens moesten meebrengen. De schutterij werd geleid door officieren uit de rijkere burgerij.[28]
Het meest effectieve wapen was in de late Middeleeuwen de kruisboog, die al vanaf de 11de eeuw de voorkeur had boven de gewone handbogen vanwege zijn grotere vermogen. Hij werd ook wel voetboog genoemd omdat de schutter de boog met de voet tegenhield bij het aanspannen van de pees met een takel. Het gilde met de voetboogschutters heeft Sint Joris als patroon – in Alkmaar hadden ze een soort clubhuis met een oefenterrein in de (Oude) Doelen bij het Doelenveld.
In Alkmaar werd in het midden van de 15de eeuw een aparte schutterij voor de handboogschutters opgericht, gewijd aan Sint Sebastiaan. Zij kregen een eigen gebouw met een schietbaan, de Jonge Doelen, op een vijftigtal meters

De Oude Doelen (het hoofdgebouw aan de straatzijde uit 1509) en de Jonge Doelen (het hoofdgebouw aan de straatzijde uit 1561) lijken na de uitbreidingen in resp. 1605 en 1618 vrijwel elkaars spiegelbeeld,op prenten van Leonard Schenk uit 1735 (Regionaal Archief Alkmaar)

[28] *Zie Knevel 1991, Geutjes 2013.*

Onderzoek van de beerput van de Jonge Doelen (Doelenstraat 3) in 1995, die werd ontdekt nadat op deze plek een flinke grondverzakking was ontstaan.

Vondstmateriaal uit 1618 tot circa 1700 uit de beerput van de Jonge Doelen (95DSTbp): voor wijn zijn er talrijke fragmenten van goedkope donkergroene roemers van slechts drie typen (links) en een handvol kostbare kelkglazen (rechts) en voor bier zijn er veel fragmenten van simpele bekers (linksboven wafelbekers, linksonder nop-penbekers) en een handvol luxe bekers (rechts: vetro-a-fili bekers, middenonder pasglazen en kometenbekers). Hier zien we ongetwijfeld het onderscheid tussen manschappen en officieren!

Deze berg kleipijpen uit 1618 tot circa 1850 uit de beerput van de Jonge Doelen bestaat uit zowel goedkoop als duur rookgerei (95DSTbp).

Bij een onderzoek op het Doelenveld in 2010 (door de firma ADC archeologen uit Amersfoort) wordt een zware eiken voet gevonden van een vroeg-19de-eeuwse doel-paal voor het 'papegaai-schieten'. Hij is in de bodem verankerd met zware kruisende balken die met vier heipalen zijn geborgd. Op een schilderij van B.G. ten Berge uit 1870 is te zien dat de paal enorm hoog was (Stedelijk Museum Alkmaar).

ten noorden van de Oude Doelen.
De Doelengebouwen dienden voor bijeenkomsten en feesten van de militieleden en van hun officieren. Hiervan resteert nu nog het gebouw van de Jonge Doelen uit 1561-1618.
Een bijzonder doel was de 'papegaai', een namaakvogel op een zeer hoge paal die het middelpunt was van het papegaai-schieten met Pinksteren. Op die dag hielden de schutters ook een wapenschouw. De winnaar van dit festival werd de schutterskoning en trad een jaar op als publiek vertegenwoordiger van de schutterij bij bijzondere gelegenheden. Dit schuttersfeest werd nog voortgezet na de opheffing van de schutterij in 1795. De fundering van een 19de-eeuwse paal werd in 2010 nog gevonden bij opgravingen.

De rijkere burgers hadden in de 17de en 18de eeuw vaak eigen wapens in huis, opgeborgen in het voorhuis nabij de voordeur om in noodgevallen snel te kunnen uitrukken. In 18de-eeuwse boedelinventarissen blijken hier vooral lansen en pieken en zwaarden paraat te staan. In de 16de eeuw deden de eerste handvuurwapens hun intrede, eerst alleen vuurwapens met een lange loop zoals de haakbus en het iets grotere roer, maar eind 16de eeuw verschenen de meer handzame musketten en ook pistolen. Het waren kostbare wapens en in boedelinventarissen komen we ze omstreeks 1700 nog alleen in de huizen van de rijkste inwoners tegen. Dit beeld wordt bevestigd door de archeologische vondsten van musketkogels en van bewerkte vuurstenen voor de ontsteking van het radslot van vuurwapens, die alleen bij dure huizen worden aangetroffen.

Fragmenten van twee 15de-eeuwse 'klotendolken' met houten heft, fragment van een 15de- of 16de-eeuws zwaardgevest, 15de-eeuwse ijzeren pijlpunt van een kruisboog en een ijzeren lanspunt (00GRO-5RAD, 10JUPI, 00GRO5XAA, 98CAN510XBH, 03KPLXAA).

Niet afgevuurde musketkogels en vuursteen voor een vuurwapen, 17de eeuw (07LAN16 88LUT-XS)

Koperen ruiterspoor uit circa 1650-1750 gevonden in de beerput van een rijke Alkmaarder (02ODG46).

GOUD

De standaardgrap langs het hek: 'Hebben jullie al goud gevonden?' Het antwoord is steevast 'nee' omdat goudvondsten ook vrijwel nooit voorkomen. Grondstoffen waren vroeger relatief veel duurder dan tegenwoordig en goud was extreem kostbaar. Zilvergeld wordt nog wel eens gevonden maar voor gouden munten staat de teller over de afgelopen 25 jaar nog op één… Buiten een paar vondsten in de Grote kerk, zijn er slechts een handvol gouden voorwerpen geborgen.

Een gouden ring uit circa 1735-1740, aan de binnenzijde gemerkt met het Alkmaarse stadswapen en een jaarletter, in 2004 gevonden in de beerput van brouwerij Het Fortuin aan de Laat (04LAA9BP).

Deze twee gouden ringen zijn in 2015 gevonden in de beerput van Langestraat 60. De gouden ring met diamant is door een juwelenexpert gedateerd omstreeks 1620. Het is een trouwring die destijds een vermogen waard was. Hij is hoogst waarschijnlijk de trouwring van de bewoonster van het huis tussen 1629 en 1647, de beroemde schrijfster en kunstenares Maria Tesselschade Roemer Visscher die in 1623 trouwde met de Alkmaarder Allard Crombalch. De andere gouden ring werd verderop in de beerput gevonden en de datering is niet scherp. Het is waarschijnlijk een 'stopring' die naast een kostbare ring werd gedragen om deze te beschermen. Het is niet zeker of de beide ringen bij elkaar horen, maar dat is wel goed denkbaar omdat deze vondsten individueel anders wel extreem toevallig samen zouden zijn. Ze kunnen verloren zijn gegaan bijvoorbeeld door ze af te doen aan tafel en per ongeluk bij de eetresten weg te werpen, of bij toiletbezoek (15LAN87).

Gouden haarnaald uit de late 17de eeuw en een vroeg-18de-eeuwse gouden hanger met een donkere halfedelsteen, in 1994 gevonden in de beerput van het kapitale woonhuis Luttik Oudorp 18 (94LUT-XCD en –XBK). Een dergelijke haarnaald werd onder de muts in het haar gestoken, waarbij het uiteinde midden op het voorhoofd kwam. Hoewel de haarnaald en de hanger in dezelfde beerput werden gevonden, horen ze niet bij elkaar. Het duifje aan het uiteinde van de haarnaald is een aanwijzing dat het een huwelijksgeschenk was.

BEGRAAFPLAATSEN

HOOFDSTUK

11

BEGRAAFPLAATSEN

Een begrafenisstoet gaat te voet door de Langestraat op een anoniem schilderij uit 1619, uit een serie gemaakt voor het Weeshuis (Stedelijk Museum Alkmaar). Opmerkelijk is de afwezigheid van vrouwen op een begrafenis - zelfs een weduwe gaat niet mee.

BEGRAVEN IN ALKMAAR

Het archeologisch onderzoek van begraafplaatsen levert veel informatie op die niet in archiefbronnen is te vinden.[29] Inmiddels zijn er opgravingen gedaan op verschillende begraafplaatsen in Alkmaar.
Vanouds hadden de Alkmaarders een kerkhof naast de Grote Kerk, maar in de 15de eeuw kwamen er ook begraafplaatsen bij kloosters. Bij archeologische onderzoeken is ontdekt dat er een begraafplaats was bij het Jonge Hof maar niet bij het Middelhof. De begraafplaats in het Minderbroederklooster is in 2010 opgegraven. Het is niet bekend of er ook werd begraven in de andere kloosters. Er werd op enig moment ook begraven binnen de Grote Kerk, maar het is niet bekend vanaf wanneer – er is nog wel een handvol 16de-eeuwse grafzerken aanwezig in de kerkvloer.

Nadat in 1572 de geuzen de stad had overgenomen en alle katholieke instellingen werden gesloten in de Reformatie, kon er alleen nog worden begraven binnen de Grote Kerk en op het kerkhof. In 1575 besloot het stadsbestuur om ook de Kapelkerk als begraafplaats te gebruiken, omdat de Grote Kerk overbelast raakte. In 1746 werd buiten de stad bij de Westerweg de Joodse begraafplaats aangelegd. De aantallen begrafenissen in de Kapelkerk en op het Joodse kerkhof bleven echter vrij klein.

Tussen 1624 en 1634 werd de kerkvloer opnieuw ingericht met grafzerken van een standaardmaat. De zerken kregen nummers voor de administratie van de graven. De graven werden gekocht van de kerk en waren daarna privébezit dat werd vererfd of zelfs verhandeld. Graven binnen de Grote Kerk werden al snel gewild, niet alleen bij de elite maar ook onder de Alkmaarse middenklasse. In de 17de en 18de eeuw werd het grootste deel van de overleden Alkmaarders begraven bínnen de kerk en het kerkhof was er alleen voor de allerarmsten.

Schilderij van Pieter Jansz Saenredam van het interieur van de Grote Kerk in 1665 (Stedelijk Museum Alkmaar). De kerkvloer bestaat geheel uit grafzerken, terwijl aan de pilaren rouwborden hangen met wapenschilden en opschriften van elitaire begrafenissen. Voor het ophangen van deze rouwborden moet de familie een fors bedrag aan de kerkmeesters betalen. In 1795 worden ze door het Franse bestuur verwijderd, maar tegenwoordig zijn er vijf rouwborden weer terug gehangen.

[29] *Zie Bitter 2002c, 2008a, 2013a, 2016b.*

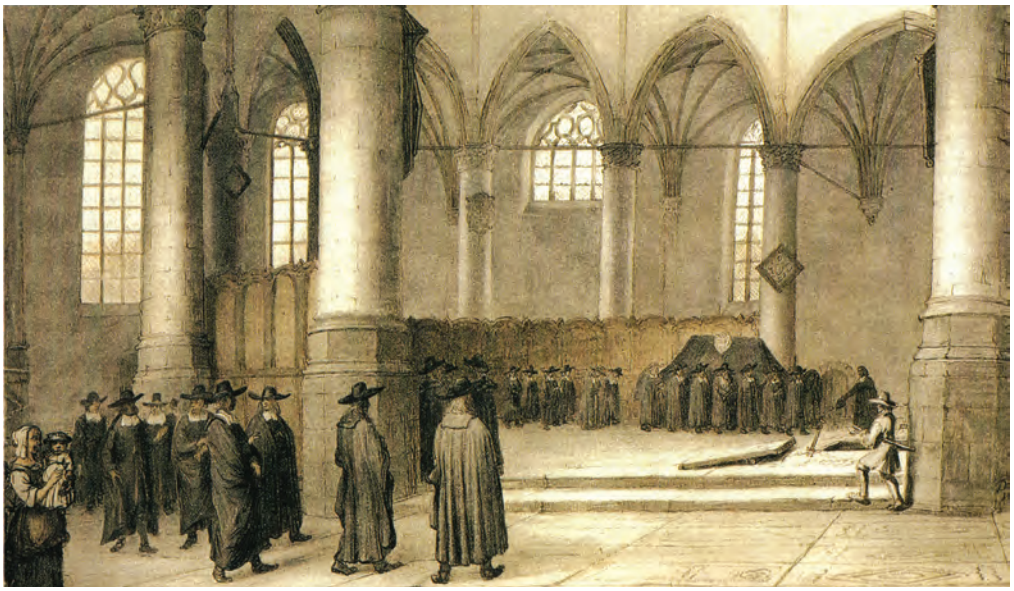

Een deftige begrafenis in het koor op een 19de-eeuwse litho naar een tekening door Lambert Doomer uit 1692 (Regionaal Archief Alkmaar). De kist wordt gedragen op een baar, met op de kist een baarkleed over een dakvormig staketsel, de roef. Een rouwbord hangt aan het baarkleed, maar deze kan ook wel worden meegevoerd door een schilddrager.

Hierin kwam verandering vanaf 1780, toen in een periode van ernstige economische crisis velen afzagen van hun grafrechten vanwege de hoge kosten. Begraven binnen de kerk werd (toen pas !) een elitaire aangelegenheid en de meesten werden voortaan in ongemarkeerde graven op het kerkhof ter aarde besteld. Begrafenissen van vooraanstaande burgers waren een evenement met veel toeschouwers, aangetrokken door het luiden van de klokken. Er werd veel zorg besteed aan het samenstellen en aankleden van de deftige begrafenisstoet die de doodskist vanaf het huis te voet naar de kerk bracht. Na de begrafenis werd aan de genodigden een begrafenismaal aangeboden. Uit archiefbronnen blijkt dat zo'n elite-begrafenis een veelvoud kon kosten van het jaarloon van een middenstander!

In de late 18de eeuw kwam er kritiek op het gebruik van kerken als begraafplaats, vanwege de overlast aan kerkbezoekers, bezwaren tegen dit gebruik van de heilige grond en de risico's op ziekten. In de Franse tijd (vanaf 1795) werden een paar vergeefse pogingen gedaan om het begraven niet alleen in de kerk maar ook binnen de hele stad te verbieden. Pas in 1827 kwam hierover een wet die de steden verplichtte om de begraafplaatsen buiten de bebouwde kom aan te leggen. In 1830 werd aan de Westerweg buiten Alkmaar de Algemene Begraafplaats geopend, met gebouwen en een romantische tuinaanleg naar ontwerp van Jan David Zocher.

GRAVEN EN BEGRAVEN IN DE GROTE KERK

In 1994-1995 vonden grootschalige opgravingen plaats in de Grote Kerk vanwege de ontgravingen voor een vloerverwarming. Daarbij werden 901 grafkisten en 62 beenderkisten geborgen. Bij een begrafenis werd de grafzerk gelicht en de kist kwam bovenop de vorige grafkist. Indien er geen ruimte meer was, mocht de eigenaar beslissen wat de doodgraver moest doen met de aanwezige grafkisten: opruimen, de laatste kist lichten en de kisten eronder opruimen, of alle (grote) beenderen bergen en herbegraven in een kleine 'beenderkist' onderin de grafkuil. Een nieuwe grafkuil werd ontgraven tot op het grondwater, circa 2 meter diep en er was dan in principe plaats voor 'vier diep'. In de opgraving lagen er soms meerdere skeletten op elkaar wanneer de kisten waren vergaan en in elkaar gedrukt. De doden werden begraven met het hoofd naar het westen vanwege de ideeën over de wederopstanding. Alleen priesters lagen andersom. Het bleek mogelijk om veel skeletten te identificeren aan de hand van de kerkadministratie in de grafboeken. Daaruit bleek dat er dermate intensief was begraven in de kerk, dat 22% van de skeletten dateerde uit de periode tussen 1716 en 1780 en de rest uit de halve eeuw daarna.

Met hulp van tientallen vrijwilligers worden de skeletten vrij gelegd met troffels en kwasten. Na inmeting en fotografie wordt het skelet geborgen door een specialist die daarbij enkele fysisch-antropologische kenmerken noteert. In totaal is er 10 maanden gegraven door in totaal 57 veldwerkers.

Daarbij was het kennelijk geen probleem voor de eigenaren om een grafzerk te blijven gebruiken met een opschrift en versiering van een veel eerdere eigenaar van het graf.

Het skeletonderzoek werd naderhand uitgevoerd op een steekproef van 250 geïdentificeerde skeletten. De resultaten weerspiegelen inderdaad een rijke leefstijl. De gemiddelde leeftijd van volwassenen bij overlijden was voor 105 vrouwen uit de steekproef 55 jaar en voor 89 mannen 60 jaar. De mannen hadden een hogere leeftijd dan in begraafplaatsonderzoek elders, wat te maken kan hebben met een leefstijl zonder zwaar fysiek werk. De gemiddelde lengte van volwassen vrouwen was 159,9 cm, van mannen 170,6 cm. Opmerkelijk was de algemeen slechte staat van het gebit, met veel tanduitval, abcessen en aantastingen door cariës, wat vermoedelijk het gevolg was van de consumptie van luxe voedsel met suiker. Er waren verder erg weinig ziekten en gebreken die worden veroorzaakt door slechte voeding of fysieke belasting. De kindersterfte was wel

Frits Laarman verricht veldwaarnemingen bij de berging van de skeletten. Naderhand zijn 250 skeletten in de werkplaats onderzocht door fysisch-antropoloog Steffen Baetsen (links) met ondersteuning van Tjasse Bruintjes (rechts).

schrikbarend hoog, ook bij de welgestelden, vooral ten gevolge van ziekten en door een gebrekkige kennis van voeding en kinderzorg. In enkele graven kwamen medische hulpmiddelen te voorschijn, zoals tweemaal een kunstgebitje van walrusivoor. In maar liefst tien graven werd een breukband aangetroffen. Deze dienden voor het aandrukken van een liesbreuk of dijbreuk, waar ingewanden begonnen uit te puilen door een zwakke plek in de buikwand. Het waren ingenieuze hulpstukken, bestaande uit een met vilt en leer beklede messing band en een kurken drukbal die door een leren riem met koperen gesp werd aangetrokken.

Er kwamen nieuwe gegevens aan het licht over de begrafenisgewoonten uit die tijd. Van de grafkisten, die volgens archiefbronnen vaak van dik eikenhout waren en aan de binnenzijde geteerd, was slechts een dun laagje houtmolm overgebleven. Slechts een beperkt aantal kisten was voorzien van smeedijzeren handgrepen, vooral in het koor. Bij sommige kisten was op de deksel een datum met de naam of initialen aangebracht met koperen bolkopspijkertjes, eenmaal een gegraveerde tekst op een koperen naamplaat. Op een enkele kist werd op het voeteneind een glazen vaasje gevonden en op een andere een aardewerken bord waarop wellicht een bloemstuk was gelegd. Opvallend waren de

Bovenaanzicht van het graafwerk in het noordtransept. De grafkisten liggen precies in het patroon van de zerkenvloer. Met linten is een pad afgezet voor bezoekers – de opgravingen werden bezocht door ruim 23.000 bezoekers.

Langs de randen van de vloer waren smalle restruimten naast de grafzerken gebruikt voor kindergraven. Deze bleken in de grafadministratie van de kerk te zijn geboekt onder de grafnummers van de graven in de kerk.

Johannes Beeks, 38 jaar oud begraven op 7 februari 1781, heeft in het gebit zogenaamde 'pijprokersgaten' (95GRK476). De harde steel van een kleipijp slijt een rond gat in de tanden van een pijproker, totdat de pijp niet meer blijft zitten en de steel een tandje opschuift. Deze verstokte roker heeft maar liefst vier van zulke gaten in het gebit uitgesleten. In het skeletonderzoek kwamen deze opvallende gebitsaantastingen bij ongeveer de helft van de mannen voor.

Twee kunstgebitten van walrusivoor waren technisch gezien eigenlijk een 'brug' die tussen de tanden was geklemd dan wel met een koperdraadje vastgemaakt. Servaas Colom, circa 48 jaar begraven op 16 maart 1814, had nog wel de meeste tanden en kiezen in zijn mond maar was kennelijk bij een ongeluk zijn onderste snijtanden kwijt geraakt (95GRK562). Een onbekende oude vrouw had het gebitje aan een draadje hangen aan een andere tand, maar de meeste tanden en kiezen had ze in haar leven al verloren (95GRK996).

De goed bewaard gebleven breukband van Dirk Dappelius, 88 jaar oud begraven op 30 januari 1823, was vakkundig op maat gemaakt maar was door hem nog extra met wol omwikkeld op de linker heup waar hij kennelijk schuurde (94GRK46).

Grafkist met zes smeedijzeren handgrepen (95GRK344).

Een niet geïdentificeerde oude vrouw is begraven met op elk oog een koperen cent uit 1819-1830 (95GRK537).

De grafkist van Geldolph C. van Vladeracken, 58 jaar oud begraven op 12 april 1821, met zijn initialen op de kistdeksel gezet met spijkertjes en een glazen vaasje op het voeteneind (95GRK546).

grote aantallen munten in de losse grond, 325 stuks van voornamelijk kleingeld van koper. Het in de grafkuil werpen van 'Petrusgeld' was in de 20ste eeuw nog in sommige landen gebruikelijk bij Katholieke begrafenissen en dat blijkt vanaf 1470 ook in Alkmaar een gewoonte te zijn geweest. In 15 grafkisten werden nog munten bij het skelet gevonden, waarvan tweemaal munten op de ogen een eenmaal in de mond. Hiervan konden 6 individuen worden geïdentificeerd - er bleken 2 Katholiek te zijn geweest maar de andere 4 waren Gereformeerd.

Een grote verrassing waren de talrijke vondsten van kledingresten. Alleen de dierlijke stoffen van wol en zijde waren bewaard. Op een enkele

Vrijwilligers Hennie Scharff en Fred Berendse (overleden in 1999) ontfermen zich over de textielvondsten.

fragmentje na waren alle plantaardige vezels van linnen en katoen vergaan en vonden we van deze kleding alleen nog zijden en wollen boordjes, lintjes en koperen haken-en-oogjes. De kleding betrof alleen het bovenlichaam, omdat de rest van het lichaam bij het opbaren was afgedekt door de lijkwade in de kist. De vondsten omvatten zo'n 80 kledingstukken die grotendeels of geheel zijn bewaard en honderden kleinere fragmenten. Het gebruik van kleding bij het opbaren, onbekend uit archiefbronnen, was blijkbaar een algemeen verschijnsel. Uit diverse schriftelijke bronnen hadden onderzoekers opgemaakt dat men normaliter werd begraven in een linnen doodshemd met zwarte strikken. Deze waren in de opgraving echter vrij zeldzaam en dan vooral gecombineerd met andere kleding. Heel bijzonder waren de graven van twee katholieke priesters, in het koor begraven in vol ornaat met tunica, kazuifel, stola, pruik, kousen en schoenen. Er werden geen metalen knopen en vrijwel geen sieraden gevonden – die waren blijkbaar onderdeel van de erfenissen. De paar sieraden die toch nog zijn gevonden lijken haast per ongeluk in de kist te zijn beland.

In het graf van Guurtje de Wit, 47 jaar oud begraven op 17 maart 1801, werd een wollen rijglijf gevonden (94GRK257). Op alle textiel zat een aanslag van donkerbruine houtmolm, die naderhand door vrijwilligers Fred Berendse en Hennie Scharff handmatig eraf is gepeuterd.

Op het bovenlichaam van Dorothee Catharina Maria Schluters, 44 jaar oud begraven op 19 maart 1777, bevonden zich een wollen lijfje met rijgvetersluiting met om haar middel een wollen 'gezondheid' (soort heupband) met zijden vetersluiting en koperen haakjes-en-oogjes van een onbekend kledingstuk daar overheen, met aan haar onderarmen gebreide wollen mitaines (soort handschoenen met duimgat). Het lijfje loopt wijd uit vanwege de mode van rokken met zeer brede heupen, in model gebracht met heupkussentjes of beugels (95GRK959).

Albert Valk, oud 59 jaar begraven op 4 juli 1778, had een wollen hemdrok over een vest van gebloemde wollen damast met daaronder een rode wollen halsdoek (94GRK142). Opmerkelijk waren de talrijke reparaties met stopwerk van extreem veel herstelwerk aan het vest. Ook in andere graven werd meermalen herstelde kleding aangetroffen – textiel was dermate kostbaar dat het ook door rijke inwoners tot op de draad werd afgedragen.

De katholieke gemeente was eigenaar van het graf K114 middenin het koor, om hun pastoors in te begraven. Op 4 september 1819 begroeven zij pastoor Engelbertus Vinkesteijn, 53 jaar. Hij droeg een compleet ambtstenue, waarvan delen waren bewaard (94GRK131): de kazuifel van zijde met opgenaaide (ooit goudkleurige) banden van filégaren (zijden kerndraad omwonden met koperdraad) en een dito stola (soort sjerp), fijne wollen tunica (hemd), op het hoofd een pruik met daarop een bonnet (hoofddeksel), wollen kousen en schoenen met leren zolen.

In het graf van pastoor Joannis Kok, 62 jaar oud begraven op 13 april 1822, waren minder kledingresten bewaard dan bij Vinkesteijn, maar wel een prachtige kazuifel en stola van zijde met een bloemenbeschildering en met opgenaaide banden van filégaren (94GRK70).

Gouden vriendschaps- of trouwring met wit geëmailleerde handjes van Alida Christina Schoenmaker, oud 58 jaar begraven op 23 juli 1777, en de gouden ring van de 83-jarige Debora Tieleman begraven op 4 september 1784 (94GRK57, 94GRK347).

Koperen oorringetjes van de 8-jarige Anna Pilger begraven op 17 april 1800 en gouden oorringetje van Johanna Cornelisd van der Nolle, 29 jaar oud begraven op 23 februari 1820 (94GRK189, 94GRK125).

Gouden oorbellen met geslepen diamantjes in zilveren zetting van de circa 44 jaar oude Johanna de Craan, begraven op 26 november 1770 (94GRK146). Aan de lusjes zullen hangers bevestigd zijn geweest.

GRAFVONDSTEN IN DE KAPELKERK

Bij de opgraving in de Kapelkerk werden 15 grafkisten onderzocht. De Kapelkerk heeft een vloer van driedelige grafstenen, de zogenaamde 'drielingen' of 'stapstenen', sommige nog met opschriften en decoratie. Op een plattegrond uit de 18de eeuw zijn weliswaar de graven en hun eigenaars genoteerd, maar in de opgraving bleken de doodgravers toch niet altijd de juiste stapstenen te hebben gelicht, want verschillende kisten waren deels door het ernaast liggende graf heen geplaatst.

BEGRAVEN BIJ DE MINDERBROEDERS

In 2010 vonden onder de Paardenmarkt opgravingen plaats vanwege de herinrichting van het plein, waarbij 17 bomen werden verplaatst en diverse kabels en leidingen omgelegd. Het plein is in 1574 ontstaan door de afbraak van het Minderbroederklooster. Een belangrijk onderwerp van onderzoek was de begraafplaats op de binnenplaats van het klooster. In samenwerking met de firma Hollandia uit Zaandijk werden door de Universiteit Leiden met een grote groep studenten zo'n 189 kistgraven geborgen uit de periode tussen 1448 (stichting van het klooster) en 1572 (opheffing tijdens de Reformatie). Gezien de verstoring van delen van de begraafplaats zullen er ooit zo'n 250 mensen begraven zijn geweest.

De doden waren in de lengte achter elkaar in rijen begraven, soms met twee of drie kisten boven op elkaar. De graven moeten dus bovengronds gemarkeerd zijn geweest en mogelijk ook in eigendom van de families zijn geweest. Volgens christelijk gebruik lagen de doden met het hoofd aan de westkant, met uitzondering

Het interieur van de Kapelkerk op een anonieme 19de eeuwse tekening, met de vloer van vierkante stapstenen (Regionaal Archief Alkmaar).

Actiefoto's van het onderzoek van de grafkisten in de Kapelkerk.

Opgravingsplattegrond van de begraafplaats onder Paardenmarkt in 2010. In de beginfase was de begraafplaats afgescheiden door een brede sloot (lichtblauw) maar toen deze gedempt was werden er ook kistgraven overheen ter aarde besteld. Een later groepje kistgraven ligt om onduidelijke reden wat afgescheiden aan de westkant (links). In 1573 zijn er twee massagraven aangelegd, deels door oudere graven heen (donkerblauw). De lege plek aan de zuidkant, tot de zware fundering aan de zuidzijde, was mogelijk de locatie van een gebouw waarvan weinig sporen meer aanwezig waren.

van één man die waarschijnlijk een priester was. De monniken van het klooster waren waarschijnlijk in hun kapel begraven, maar helaas was juist dit deel van het kloosterterrein verstoord door riolen en leidingsleuven.
Uit het skeletonderzoek blijkt het te gaan om slechts 24 personen onder de 18 jaar en 165 volwassenen, waarvan 65 volwassen mannen en 83 volwassen vrouwen (van de anderen kon het geslacht niet worden bepaald). Ze hadden een opvallend lage leeftijd bij overlijden, voor mannen gemiddeld 38 jaar en vrouwen 34 jaar. Er zijn aanwijzingen voor gebrekkige voeding (hetzij door armoede of ziekten, hetzij door onwetendheid in de voedselkeuze) zoals email hypoplasie (putjes en ribbels in het tandglazuur, ontstaan in de jeugdjaren toen het gebit werd ontwikkeld) bij maar liefst 50% van alle individuen en cribra orbitalia (putjes bovenin de oogkassen, maar dit kan mogelijk ook zijn veroorzaakt door malaria) bij 22%. Een groot aantal volwassenen had al aantastingen van de

De skeletten worden met troffels en kwasten vrij gelegd.

De skeletten worden soms nog natgespoten en met een stofzuiger opgeschoond (wetenschappelijk leider prof. Menno Hoogland).

Na fotografie en tekenwerk worden nog allerlei waarnemingen op een formulier gezet voordat het skelet wordt geborgen.

ruggenwervels door artrose, vermoedelijk vooral het gevolg van overbelasting. Sommigen vertoonden ook sporen van overbelasting aan de bovenzijde van de schenen als gevolg van het veel werken op de hurken. In begraafboeken uit de periode 1540-1560 zijn 112 begrafenissen van gewone burgers genoteerd, maar behalve de namen en soms een beroep zijn van deze mensen geen andere gegevens bekend. Het gaat waarschijnlijk om gewone burgers. De keuze voor een begrafenis bij de Minderbroeders in plaats van bij of in de Grote Kerk zal zijn ingegeven door devotie en respect voor de streng gelovige monniken.

Er is veel belangstelling van het publiek en van de pers, vooral na de vondst van de massagraven uit 1573. Wethouder Nico Alsemgeest laat zich door prof. Menno Hoogland informeren.

Het wassen en drogen van de skeletten in een loods in Overstad. Rachel Schats (rechts op de foto) is op 3 november 2016 gepromoveerd op een proefschrift over het onderzoek.

KOEDIJK

HOOFDSTUK

12

KOEDIJK

Uitsnede uit de kadastrale kaarten van 1832 van Koedijk: 1 kerk met ten zuiden de oude pastorie, 2 de Achtersloot, 3 de Wielsloot. Opgravingen zijn gedaan bij: a Kanaaldijk 196 'Zonnehof' (02KAND), b Kanaaldijk/Zonneweid 2 (01KAND), c Kerkelaan 3 (06KRKL), d Kanaaldijk 212 (98KAND), e Kanaaldijk 230 (02KANDX), f Kanaaldijk 231 (01KANDX).

ONDERZOEK VAN EEN BIJZONDER LINTDORP

De Koedijk is van oorsprong een onderdeel van de 12de-eeuwse Geestmerambachtsdijk, die in dit tracé de landerijen van de Vronergeest (Vronen is het latere Sint Pancras) moest beschermen tegen hoogwater in de Rekere. Na de moord op Floris V in 1296 kozen de inwoners van Vronen in het conflict over de erfopvolging de kant van de verliezende partij. Na een bloedige veldslag met honderden doden werd Vronen in 1299 met de grond gelijk gemaakt en de resterende bewoners moesten in 1302 verhuizen naar de Koedijk. De kerk werd in 1324 gewijd. Het was een lintdorp, dat wil zeggen dat alle huizen op een lange rij langs de dijk stonden. Bij een belastingonderzoek in 1514 blijken Koedijk en Huiswaard samen maar liefst 150 huizen te tellen. De inwoners zijn niet alleen boeren, want ze melden dat ze zich vooral bezig houden met vissen (op de meren zoals d'Aalmeer), haringvisserij en met het baggeren van klei van de meerbodems ten behoeve van de steenfabrieken bij de Frieseweg. Op oude prenten uit de 18de en 19de eeuw zien we niet alleen stolpboerderijen maar ook veel rechthoekige visserswoningen. Het is de vraag hoe het dorp er eerder uitzag. Het dorp is namelijk in 1573 ten tijde van het Spaans Beleg en in 1799 tijdens de Engelse invasie vernield en dus tweemaal herbouwd.

Ten behoeve van bouwactiviteiten is er een aantal opgravingen gedaan, op zoek naar gegevens over de eerste aanleg van de kavels, huizenbouw, veranderingen in de inrichting, huisraad, de uitgeoefende beroepen, enz.

DE DIJK EN DE EERSTE AANLEG VAN HET DORP

In 2001 werd bij een opgraving aan de zuidkant van Zonneweid (Kanaaldijk 208) ontdekt dat in eerste aanleg een huisterp van klei was opgeworpen direct tegen de dijk aan, waarbij het dijkslootje werd gedempt. Er kwam een nieuw afwateringssloot achterlangs, de Achtersloot op circa 20-25 meter afstand van

In 2001 wordt op de nieuwe locatie voor de brandweerkazerne bij Kanaaldijk 208, hoek Zonneweid, in een profiel dwars op de dijk de bodemopbouw onderzocht.

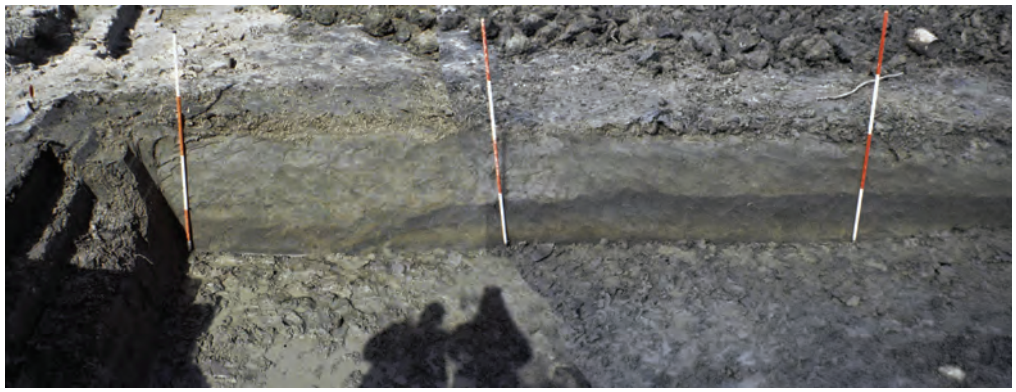

Op natuurlijke geelgrijze en donkergrijze kleilagen is rond 1300 een kleiterp opgeworpen van lichtgrijze klei. Daarbij is de 12de-eeuwse dijksloot (links), die door de natuurlijke kleilagen was gegraven, gedempt.

de dijk. Er werd ook een smalle afwateringssloot gevonden op de erfgrens met de buren ten noorden. Het vermoeden bestaat dat het hele dorp uit aparte huisterpjes was gevormd.. Op enig moment was de Achtersloot zeker 10 meter naar achteren verlegd om het erf te vergroten. Door deze vergraving en door latere bouwactiviteiten en grondverzet waren er bij Zonneweid 2 helaas maar weinig resten van de bebouwing over

In 2002 werd een onderzoek gedaan na de sloop van de betonbouw van bejaardenhuis de Zonnehof. De locatie bevindt zich in de bocht van de dijk en de Achtersloot maakt hier een scherpe knik. Op dit punt komt een verbindingssloot vanaf de Daalmeer bij de Achtergracht met de opvallende naam Wielsloot. In een oost-west gerichte sleuf werd bij de Zonnehof een restant van de dijk langs de Rekere gevonden met daarachter inderdaad een gedempte 'wiel', een zeker 6 meter diep uitgespoeld gat achter een dijkdoorbraak. Het gat was met klei en allerlei grond gedempt, waaruit een paar potscherven ut de late 14de of eerste helft 15de eeuw kwamen. De dijkdoorbraak kan samenhangen met de enorme watersnood die het hele kustgebied teisterde tijdens de St. Elisabethsvloed van 19-20 november 1421.

Onderzoek naar het 'wiel' van Koedijk, aan de Kanaaldijk bij De Zonnehof in 2002: achter de ladder is een restant van de dijk zichtbaar als een lichtgrijze kleiplek, in de profielwand tekent het wiel zich af als een diepe kuil met onderin een donkerbruine vulling en daarop een demping met lichtgrijze en daarop donkergrijze klei.

DE OPGRAVING BIJ DE HERBERG HET VERGULDE PAARD

Bij een grote brand ging het pand van de oude herberg Het Vergulde Paard bij Kanaaldijk 212 verloren. Uit archiefbronnen is bekend dat deze herberg onder de naam De Witte Valk al terug ging tot op de late 16de eeuw. In 1998 werd de locatie opgegraven. De herberg was een dubbelhuis met daken in een U-vorm. Middenin stond aan weerszijden tegen de tussenmuur

Op de tekening van Koedijk ter hoogte van de kerk, door H. de Winter uit 1744, staat het brede pand van herberg Het Vergulde Paard, kort ervoor herbouwd, als tweede van rechts (Regionaal Archief Alkmaar).

Overzicht van de funderingen van herberg Het Vergulde Paard, gebouwd als een soort dubbelpand met een tussenmuur. In de opgraving werden in 1998 aan weerszijden tegen de tussenmuur twee haardplaatsen gevonden – de gezamenlijke schoorsteen is zichtbaar op de tekening van 1744. Het rechthoekige huis van de buren staat ook al op de tekening en de zijgevel ervan blijkt deels nog van rond 1600 te zijn.

een dubbele haardplaats. Het pand bleek in het midden van de 18de eeuw in vrijwel dezelfde vorm herbouwd te zijn. Bij die verbouwing waren in twee grote kuilen allerlei afvalresten en gebroken servies begraven.
Voorafgaand aan de bouw van de eerste herberg bleek men de oorspronkelijke achtergracht, op circa 25 meter van de dijk, te hebben gedempt en de nieuwbouw deels overheen te hebben gezet. Gezien het vondstmateriaal zal dit zijn gebeurd na de verwoesting van het dorp in 1573. Door deze actie was er weinig meer over van de oudere bebouwing, slechts een haardplek en enkele vage sporen. Uit de oudste Achtersloot werd een verzameling 14de-eeuws vondstmateriaal geborgen.

Midden onder de herberg wordt een bakstenen waterput gevonden, met (rechts) ernaast een grote afvalkuil. Hieruit komt een partij gebroken serviesgoed met opvallend grote formaten kommen en kookpotten uit het midden van de 18de eeuw (98KAND69).

AAN DE NOORDKANT VAN DE KERKELAAN

Het oude kerkje van Koedijk is wegens bouwvalligheid in 1947 afgebroken. Een noodkerk, oorspronkelijk bestemd voor de Wieringermeer, is er naderhand voor in de plaats gekomen. Op oude foto's is te dat het schip nog uit 15de eeuw of eerder stamde. Op oude prenten zien we dat er in de 16de eeuw een groot koor was aangebouwd, maar dat is in de 18de eeuw weer verdwenen.

De kerk stond oorspronkelijk op een eigen kerkterp, bereikbaar via een zijstraatje van de Kanaaldijk, de Kerkelaan. Tussen de kerk en een huisterp aan de Kanaaldijk 211 bevond zich ooit nog een erf, met in de 18de en 19de eeuw een bijgebouw van het huis aan de Kanaaldijk . Bij een opgraving van dit erf aan de Kerkelaan werd in 2006 ontdekt dat dit van oorsprong een aparte terp was, omringd door een sloot. Van de middeleeuwse bebouwing werden enkele funderingen gevonden, een kelder en een middeleeuwse waterput.

De herberg is aan het einde van de 16de eeuw gebouwd over de gedempte oude achtergracht heen (linksvoor in de doorsnede, met donkere vulling). Hieruit komt een partij serviesgoed uit het begin van de 14de eeuw: een steengoed kan uit Siegburg met links en rechts ervan een handgevormde kogelpot en ervoor twee grapen van rood en van grijs aardewerk.

De Kerkelaan en de kerk van Koedijk op een tekening van H. Tavenier uit 1787, met rechts de herberg Het Vergulde Paard en links een huis met erachter een bijgebouw (Regionaal Archief Alkmaar). Van het bijgebouw en zijn voorgangers zijn in 2006 de resten opgegraven.

Aan de noordkant van de Kerkelaan blijkt er achter Kanaaldijk 211 (het voormalig raadhuis uit 1929) van oorsprong een aparte ronde terp te zijn geweest, met een terpsloot die deze scheidde van de terp van Kanaaldijk 211. Deze wordt aan de rechterkant in de profielsleuf doorsneden.

De oudste sporen op de terp van Kerkelaan 1 zijn slechts een paar baksteenresten van een huis uit de 14de eeuw. Van een later gebouw resteert een bakstenen kelder uit de 15de eeuw.

Een middeleeuwse waterput, gemaakt van op elkaar geplaatste tonnen waarvan het hout met dendrochronologie (over de methode zie bijlage 6) in het begin van de 16de eeuw is gedateerd.

EEN LANGHUISSTOLP BIJ KANAALDIJK 231

Bijna aan het zuideinde van het dorp, naast de heuvel waar vanouds de graanmolen van Bos stond, bevond zich een bijzondere stolpboerderij met op het eerste gezicht nog 18de-eeuwse details. Terwijl bij een echte stolp het woonhuis, de stal en de hooiopslag zich onder één dak bevinden, staat bij de langhuisstolp het rechthoekige woonhuis nog vóór de stolp. Na een brandje stond het pand er nog jarenlang als een ruïne bij totdat het in 2001 werd gesloopt. Voorafgaand aan een herbouw werd het terrein in 2001 opgegraven. Het woonhuis bestond vanouds uit een voorkamer, een tussenkamer en een achterkamer. Het huis bleek grotendeels een 18de-eeuwse herbouw van een langhuisstolp uit circa 1640, waar de funderingen van werden terug gevonden. In de tussenkamer werd een bedsteekelder gevonden tegen de noordmuur en onder de achterkamer bevond zich een waterkelder – mogelijk was hier de keuken. Bij de 18de-eeuwse bouwfase was de schouw in de voorkamer afgewerkt met fraaie tegels met een mangaanpaarse decoratie.

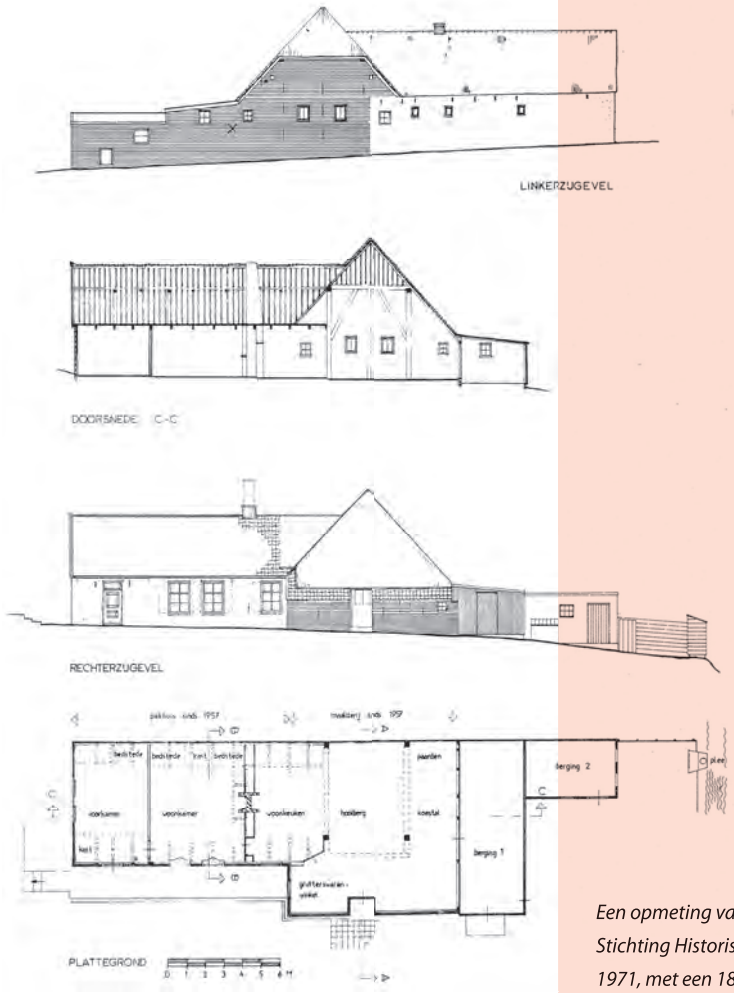

Een opmeting van Kanaaldijk 231 door de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek in 1971, met een 18de-eeuws woonhuis aan de voorzijde van de langhuisstolp.

De opgraving van de huisresten van de langhuisstolp in 2001 wordt bemoeilijkt doordat de laatste resten zich meteen aan het oppervlak bevinden. Bij de voorgevel is goed te zien dat er een oudere fase onder zit.

De opgraving van de huisresten van de langhuisstolp van Kanaaldijk 231 in 2001.

Wandtegels van een fraaie 18de-eeuwse schouw (01KANDX).

In een sleuf voor onderzoek van de bodemopbouw komt aan de voorzijde (rechts) nog de 12de-eeuwse dijksloot in zicht die rond 1300 is gedempt.

OUDORP

HOOFDSTUK

13

OUDORP

Oudorp op een uitsnede van de kaart van Alkmaar door Jacob van Deventer uit circa 1561 (Rijksarchief Noord-Holland), met opgravingslocaties: 1 kasteel de Middelburg opgegraven in 1942, 2 kasteel De Nieuwburg opgegraven in 1971, 3 Lauwershof Jupiterstraat 1994 (94JUPI), 4 Lauwershof Jupiterstraat 2009 en 2010 (09JUPI en 10JUPI), 5 Kraspolder 1992 (92KRAS).

Uitsnede uit de kadastrale kaarten van 1832 van Oudorp.

EEN MIDDELEEUWS GEESTDORP

Oudorp is voor historisch geografen een schoolvoorbeeld van een geestdorp, bestaande uit een rij huizen langs de westrand van de strandwal, met de zandrug (de 'geest') in gebruik als akkers en de lagere gebieden ernaast als weiden. In een belastingonderzoek uit 1514 gaven de dorpelingen aan dat men behalve landbouw ook inkomsten had uit de vrachtvaart en haringvaart. Op de oudste plattegrond van het dorp, aan de zijkant van de kaart van Alkmaar door Jacob van Deventer rond 1561, staan er ongeveer 20 boerderijen, de meeste op enige afstand ten westen van de Herenweg tussen de Munnikenweg aan de noordkant en de kerk aan de zuidkant. De kerk werd samen met het dorp in 1573 direct na de aftocht van de Spaanse troepen door de Alkmaarders plat gebrand. In de 17de eeuw is de kerk herbouwd, zij het met handhaving van enkele oudere delen. De kerk had nog een forse romaanse bakstenen toren, mogelijk van 13de-eeuwse ouderdom, toen hij in 1858 werd gesloopt voor de bouw van de tegenwoordige kerk.
De vroegste vermelding betreft de kapel, in een document uit 1063. Het is onbekend hoe groot het dorp toen was en evenmin hoe oud. Er is tot dusverre maar weinig archeologisch onderzoek gedaan.

Pentekening van de kerk van Oudorp door Jacob Stellingwerff uit 1725 (Regionaal Archief Alkmaar). De bakstenen toren heeft details in romaanse stijl en zal daarom nog uit de 13de eeuw dateren.

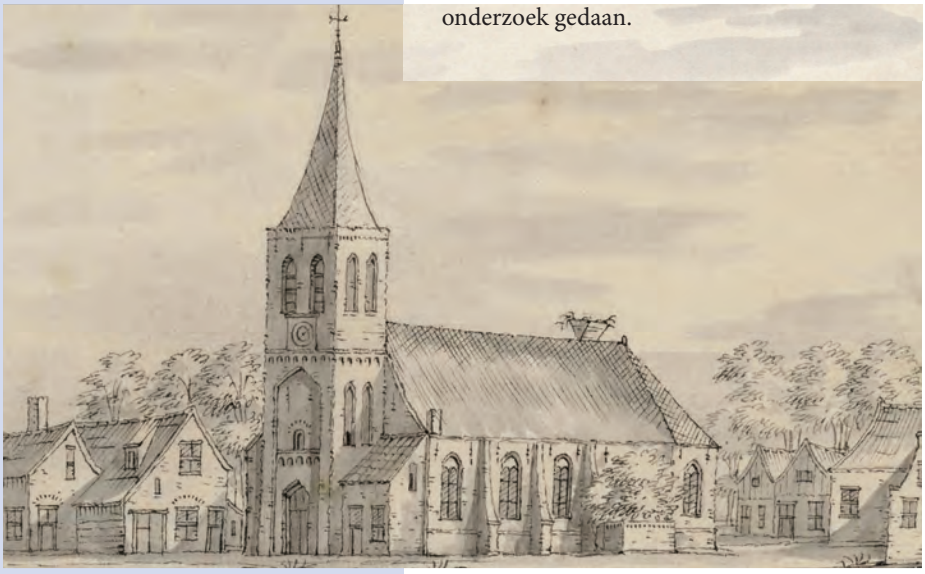

In het gele zand tekenen zich enkele sporen met een donkere zandvulling zich duidelijk af. Op de voorgrond een 19de- of 20ste-eeuwse sloot.

Van twee waterputten resteert slechts de onderkant. Er komen enkele 12de-eeuwse potscherven uit. Van de erbij horende boerderij zijn geen sporen meer bewaard.

Rechts kruist een brede sloot het opgravingsterrein (hij is deels al uitgespit op vondsten), waaruit 9de-eeuws vondstmateriaal komt.

OPGRAVING VOOR COMPLEX DE STRANDWAL

In 1994 werden opgravingen gedaan voorafgaand aan de bouw van een wooncomplex van aanleunwoningen bij verzorgingstehuis het Lauwershof aan de Jupiterstraat. Al snel kwam het gele duinzand van de strandwal in zicht, want de bovengrond bleek al eens deels afgegraven te zijn. Desondanks kwamen er de onderste delen van twee vierkante houten waterputten uit de 12de eeuw aan het licht en een diepe sloot. Uit deze sloot kwamen potscherven uit de 9de eeuw maar ook een vracht smidsafval. Het afval bestond uit ijzerslakken maar ook uit ronde aardewerken schijven die

Vondsten uit een 9de-eeuwse sloot (94JUPI29): linksachter twee fragmenten van maalstenen van tefriet, een poreuze vulkanische steen uit de Eiffel, middenachter vier ijzerslakken, linksmidden 7 scherven aardewerk van het Badorf-type (uit Rijnland) en linksvoor 3 stuks uit Mayen (Eiffel), rechts donkerbruine tot zwarte scherven van lokaal 'kogelpot-aardewerk'.

Bij het 9de-eeuwse smidsafval bevindt zich ook dit fragment van een ronde aardewerken schijf (94JUPI29). Het lijkt veel op een weefgewicht maar is aan één zijde zwaar aangetast door vuur – het is namelijk een beschermring geweest voor een blaasbalg (in het buitenland is er wel eens eentje gevonden met de koperen blaasbuis er nog in).

aan één zijde waren geblakerd. Dergelijke schijven worden meestal betiteld als weefgewichten, maar er zijn in het buitenland exemplaren bekend die als hittescherm op een blaasbalg dienden. Dat zal ook wel voor de exemplaren uit deze opgraving gelden. De aanwezigheid van een smid doet vermoeden dat er toen ook al een nederzetting met een soort dorpskern kan zijn geweest.

BEWONINGSRESTEN NAAST HET LAUWERSHOF

In 2009 en 2010 werden vanwege bouwplannen opgravingen gedaan door firma BAAC aan de westkant van het verzorgingshuis Het Lauwershof, onder de weg en parkeerplaatsen naast de gesloopte zusterflat. De vindplaats ligt tussen de opgravingslocatie van 1994 en de kerk. Ook hier was de bovenlaag al eens afgegraven, zodat de eerste resten soms al meteen onder de bestrating te voorschijn kwamen.

De oudste sporen bevatten potscherven van een grof maaksel en twee paaltjes leverden een C-14 datering op in de Vroege Bronstijd (met een C-14 datering tussen 1921 en 1746 voor Christus – zie bijlage 6 voor uitleg). In elkaars nabijheid werden 25 paalkuilen gevonden en een akkerlaag. De paalsporen lieten zich helaas niet combineren tot een herkenbare plattegrond van een gebouw. In een latere laag zat een plek met talloze hoefafdrukken van rundvee, mogelijk uit de Bronstijd of IJzertijd.

Paalsporen uit de Vroege Bronstijd tekenen zich als donkere plekken af in het gele duinzand.

structuur te voorschijn die op basis van het erbij gevonden aardewerk inderdaad 9de-eeuws moeten zijn.
Het meest bijzonder was de ontdekking van een maar liefst 11 meter brede gracht die het terrein van oost naar west doorkruiste. Het oudste materiaal onderuit de vaart kan uit de 10de of 11de eeuw dateren. Vanwege zandverstuivingen is hij een paar maal opnieuw uitgediept, totdat hij in de 15de eeuw werd gedempt. Deze vaart moet wel haast dezelfde waterloop zijn die rond 1561 door Jacob van Deventer op zijn plattegrond is getekend en die doorliep naar het Zwijnsmeer. De reden voor de aanleg is duister.

Op de voorgrond is het restant van een bruine akkerlaag te zien, met ploegkrassen tot in het gele zand. De akker hoort bij de paalsporen uit de Vroege Bronstijd.

Sporen van runderhoeven tekenen zich helder af in de bruine laag van een prehistorische depressie in het zand. In de doorsnede zijn tussen de gele zandlagen nog twee oudere oppervlakken herkenbaar aan de bruine laag van de vegetatiezône. Bij de onderste bruine laag horen de paalsporen uit de Vroeg Bronstijd.

De eerste werkput van de opgraving, noord-zuid gericht, gaat dwars door de 11 meter brede vaart uit de 10de/11de eeuw, die door de donkerbruine vulling afsteekt tegen het gele zand. Precies in het midden loopt een moderne betonbuis van de regenwaterafvoer. Uiteindeljk is de opgravingsput diep uitgegraven en is in de profielwand een doorsnede gemaakt die verschillende fasen vertoont. De gracht is in de 15de eeuw gedempt.

Eén van de middeleeuwse waterputten, gemaakt van grote tonnen, met een houtdatering na 1289 (dendrochronologie – zie bijlage 6).

Een noord-zuid gerichte sloot kan in de 13de eeuw worden gedateerd aan de hand van potscherven, maar er is in de dempingsgrond ook 9de-eeuws materiaal omgespit. Iets verderop kwam een groep paalkuilen zonder herkenbare

Een 14de- of 15de-eeuwse waterput is opgebouwd uit houten tonnen met daarop een bakstenen bovenbouw.

Oudorp vanuit het noorden gezien op een anonieme prent van het Spaans Beleg van Alkmaar uit circa 1630, met de Spaanse troepen gelegerd in het dorp (Regionaal Archief Alkmaar). Achter de kerk zijn boerderijen te zien – van de achterste (met een legertent voor de deur) zijn in 2009-2010 waterputten opgegraven.

In de opgraving zijn paalsporen van een onduidelijke constructie, waterputten en greppels gevonden uit de 13de en 14de eeuw, evenals waterputten uit de late 15de en 16de eeuw. Deze behoren waarschijnlijk bij een boerenerf, waarvan de boerderij is afgebeeld op de kaart van Jacob van Deventer uit 1561 en op een prent van het Spaans Beleg (1573) die is getekend rond 1630.

Een bakstenen waterput is gefundeerd op een houten wielvelg. Op de bodem liggen fragmenten van steengoed kannen en dit gave exemplaar uit Raeren uit circa 1575, nog met tinnen deksel (09JUPI541).

IN EN ROND DE BOEKELERMEER

HOOFDSTUK

14

IN EN ROND DE BOEKELERMEER

HET KASTEELMYSTERIE VAN BOEKEL EN DE BOEKELERMEER

De Boekelermeer was een grote waterplas in een voormalig moerasgebied pal naast een smalle zandrug, de strandwal van Boekel (Akersloot) die ooit naar het noorden toe heeft doorgelopen in de strandwal van Oudorp. Op de strandwal kunnen vindplaatsen voorkomen vanaf de prehistorie. Aan de zuidkant van de zandrug zijn nabij de gemeentegrens met Heiloo in 1984 potscherven uit de 12de tot 14de eeuw gevonden in de toenmalige akkers, wat kan duiden op een boerderijlocatie uit die periode. Hier bevond zich het gehucht Boekel, waar het meer naar is vernoemd. De Boekelermeer werd al in 1568 droog gemaakt. De droogmakerij ging echter verloren bij de rampzalige Allerheiligenvloed op 1 november 1570. Het bleef daarna lange tijd in gebruik als moerasland waar riet werd gekweekt. In 1711 werd het meer alsnog droog gemalen.[30]

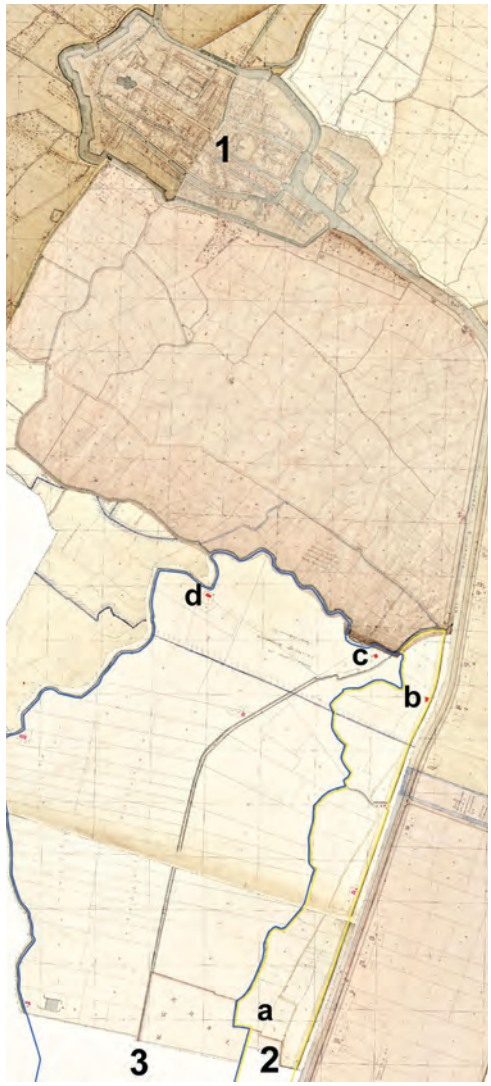

Vindplaatsen aangegeven op de kadastrale kaarten van 1832-1835: 1 Alkmaar, 2 de strandwal van Boekel (geel omlijnd), 3 de ringvaart van de Boekelermeer (blauwe lijn), a vindplaatsen van 12de-14de-eeuwse potscherven (1984), b opgraving van de stolpboerderij Zeglis 251 in 1992 (92ZEGL), c opgraving van de stolpboerderij Laanenderweg 28 in 1992 (92LAAN), d opgraving Boekelermeerweg 5 in 1994 (94BOEK).

Vanaf de 13de eeuw was er in het graafschap Holland een adellijke familie Boekel of Bokel, met vooral in de Zuid-Hollandse kuststreek veel bezittingen. In 1840 geeft A.J. van de Aa in zijn *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* de volgende toelichting: *'Boekel, voorm. fraai slot, in Kennemerland, prov. Noord-Holland, tusschen Alkmaar en Heilo, hetwelk reeds sedert zoo vele jaren verdwenen is, dat alleen den naam nog in wezen is, in eene buurt, in welker omkring het moet gestaan hebben. Men vindt in 's Lands geschiedenissen eenige Edelen van dien naam vermeld, die zeer waarschijnlijk dit slot zullen bezeten hebben…'*
Rond 1960 meende pastoor Van den Berg op een luchtfoto het kasteelterrein te hebben gevonden, maar bij een onderzoek ter plekke in 1985 door Gerard Alders van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek bleek het te gaan om een veel jongere verdwenen boerderij.
In 1992-1994 vonden diverse onderzoeken plaats vanwege de aanleg van het industrieterrein Boekelermeer, maar daarbij werden geen resten gevonden van een kasteel – het blijft dus een legende. Er werd gegraven op drie locaties die opvielen door hun hogere ligging in het landschap. Het bleken alle drie natuurlijke zandheuvels te zijn geweest.

OPGRAVINGEN OP EEN BEDRIJVENTERREIN

De droogmakerij Boekelermeer werd in 1991-1993 veranderd in een bedrijventerrein, verdeeld over de gemeenten Alkmaar en Heiloo.

[30] *Zie Soonius 1999 voor achtergrondinformatie.*

De stolpboerderij van Laanenderweg 28 voor de sloop en tijdens het onderzoek in 1992. Binnen de buitenmuren van de stolp werden de vier zware poeren voor het vierkant (het houtskelet in de kern van elke stolp), een waterput en een kleine kelder aangetroffen. Vlak ten noorden van de boerderij stond toen nog het vroeg-20ste-eeuwse dieselgemaal van de Boekelermeer.

In 1992 werd in de noordoosthoek van de droogmakerij gegraven ter plaatse van de vlak tevoren gesloopte 18de-eeuws stolp van boer Van Veen (destijds Laanenderweg 28, bouwlocatie van de Huisvuil Centrale). Het onderzoek maakte een gedetailleerd onderzoek mogelijk van de funderingen van de stolpboerderij maar oudere resten bleken afwezig. Meer succes was er ter plekke van de boerderij van boer Twisk op de strandwal bij het Kanaal (destijds Zeglis 251), die plaats moest maken voor een nieuw gemaal. Onder de gesloopte 20ste-eeuwse boerderij werden resten gevonden van een 17de- of 18de-eeuwse bouwfase. Deze was gebouwd over een 10 tot 15 cm dikke vette grijze kleilaag van de overstroming van 1570. Hieronder werden oudere sloten gevonden, waaruit 16de-eeuws aardewerk werd verzameld. De overstroming bleek een groot deel van de zandrug rond de vindplaats te hebben weggespoeld. Kennelijk was toen het water van de Boekelermeer in verbinding geraakt met de enorme waterplas van de Schermer. De ramp van 1570 moet aanzienlijke schade hebben aangericht in de regio.
In 2010 werd meer zuidelijk een proefsleuf

Resten van een 17de-eeuwse stolpboerderij onder Zeglis 251 in 1992, in een door hevige regenval erg modderig terrein.

gegraven door archeologen van Oranjewoud vanwege de aanleg van de gasinstallaties van Taqa in de Boekelermeer. Het vrij lage deel van de strandwal ten zuiden van de stortplaats van firma G.P.Groot bleek met een soortgelijke kleilaag te zijn afgedekt.
In 1994 werd onderzoek gedaan bij een modern woonhuis aan de westkant in de droogmakerij (destijds Boekelermeerweg 5). Hier was in de jaren 1970 een stolpboerderij door brand verwoest. Met slechts enkele funderingsresten van deze boerderij was het onderzoek weinig succesvol.

Een 17de-eeuwse waterput onder Zeglis 251 wordt bekeken door Jan de Koning, die de veldleiding van het onderzoek heeft.

Onderzoek van de geërodeerde strandwal bij Zeglis 251 in 1992: in de wand van de sleuf is de zandkop te zien waar de boerderij op was gebouwd, met geheel links (naast Jan de Koning en Henk Krabbendam) een doorsnede door een 16de-eeuwse sloot en de door erosie afgekalfde rand van de zandrug (vanuit het noordoosten gezien).

BIJLAGEN

BIJLAGE 1	Kaart van vindplaatsen en onderzoeken in de binnenstad
BIJLAGE 2	Overzichtstabel van vindplaatsen en onderzoeken
BIJLAGE 3	Publicaties over de archeologie van Alkmaar
BIJLAGE 4	Overige gebruikte literatuur
BIJLAGE 5	Zorg voor het gemeentelijk bodemarchief
BIJLAGE 6	Archeologische perioden, C-14 en dendrochronologie
BIJLAGE 7	Straatnamen in de binnenstad

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Op de kaart zijn de opgegraven terreinen rood ingekleurd. Soms is de bouwlocatie gerasterd wanneer de locatie van een vondst daarbinnen niet exact bekend is. De vindplaatsen hebben een projectcode die bestaat uit het jaartal en een lettercode van de straatnaam.

In bijlage 2 zijn nadere gegevens per project te vinden in een tabel op volgorde van de projectcodes. Hierin zijn ook verwijzingen opgenomen naar publicaties over die onderzoeksprojecten.
Overigens wordt de projectcode ook gebruikt voor het begin van vondstnummers en van inventarisnummers van objecten. Een vondstnummer verwijst naar de exacte plek binnen een onderzoek waar iets is gevonden. Het nummer staat onder meer op de veldtekening en op het vondstkaartje dat bij de vondst is gestoken sinds de berging.
Als voorbeeld: inventarisnummer *99BLO123AAY* verwijst naar het object *AAY* uit vondstnummer *123* van het project *1999 BLOemstraat*.

95KWAK
1853 PAA
09PAA
86PAT
04ADV
10PAA
09DST
13DST
01DST
00DST
88DST
91DST
95DST
80KOW
82KOW
08KWE
75KWE
84DY
92KST
75CAN
03KWE
10DVE
11DST
95DST
99DST
84DST
08GNI
92VDA
02VDA
15MBU
03MBU
98CAN
00CAN
95GNI
84SLA
72GNI
97GNI
11GNI
95LOM
01HOF
90MAR
15WAA
03WAA
88VDA
05VDA
00CAN
69GAS
72GAS
03GAS
70GNI
03SLA
03KPL
12GNI
91AST
03WAA
70V
12GEE
64BAG
77MAG
02WAA
05VDA
97HTL
77WAA
14WAA
88MAG
1895GRK
70GRK
94-95GRK
92-93LAN
58LAN
01LAN
15LAN
64BAG
93LANX
03STH
13GRK
78BRE
74LAN
08LAN
13LAN
00LAN
96GEE
72HEU(2)
83BAG
80BAG
12LAN
76LAN
68BRE
97LAN
01SCH
07LAN
05MIE
64HEU
61HEU
80KOO
72BRE
75BRE
90BRE
01LANX
95MIE
72HEU
98LAA
81BRE
11BTS
92MIE
08LAA
04LAA
14SCH
94LAA
94LAAX
11KOO
12RAY
97LAAX
95HBS
02KRS
93LIN
08KRS
59LAA
99RUI
14LAA
97LAA
09LAA
60KOO
08ODG
00OGR
98LIN
95LIN
05ODG
69LAA
63LAA
94RTV
06RTV
90OGR
88VRO
04ODG
11HFS
99GRO
08RTVX
13BST
08RTV
97KENS
92OGR
97KENS
N
100 m

95KWAK
08RAND
1835HER
92FRBR
51FRBR
08KWE
13DST
01DST
88DST
95DST
75KWE
92KST
84DYK
92DYK
91TOR
82TOR
75DYK
69TOR
96ADA
89ADAX
91ADA
92WAG
03KWE
10DVE
11DST
95DST
99DST
95LOM
01HOF
08GNI
92VDA
02VDA
90MAR
15WAA
03WAA
88VDA
93ADA
05VDA
07SPA
08WAGX
97GNI
11GNI
12GNI
91AST
03WAA
70VDA
95ADA
89ADA
01VDA
05VDA
02ZDA
88LUT
89LUT
91WOR
92WOR
77MAG
88MAG
02WAA
97HTL
77WAA
14WAA
58LAN
01LAN
15LAN
02FNI
10APS
93FNI
94FNI
03STH
78BRE
68BRE
74LAN
08LAN
97LAN
13LAN
00LAN
07LAN
05MIE
02HKS
72BRE
81BRE
75BRE
90BRE
01LANX
95MIE
11BTS
92MIE
97VER
94LAAX
97LAAX
12PAY
59LAA
95HBS
78VER
88VER
15VER
03VER
14LAA
97LAA
09LAA
14VER
90VER
02KPK
05ODG
69LAA
63LAA
07LAA
90OGR
04ODG
11HFS
98BLO
99BLO
99GRO
00GRO
06BLO
98BLO
99BLO
02ODG
92OGR
14NLAN

VAGX
06WAG
08WAG
94LUT
14LUT
02BIE
90BIE
09BIE
10WGMS
05-06SCHH
05-06SCHH
05-06SCHH
99BPAD
04SCHW
N
100 m

BIJLAGE 2

In de tabel zijn alle geregistreerde vindplaatsen in de oude gemeente Alkmaar (het grondgebied van vóór de gemeentefusie van 1-1-2015) opgenomen op volgorde van de projectcodes. Een *projectcode* bestaat uit het jaartal en een lettercode van de straatnaam. Tenzij anders vermeld staat, zijn de onderzoeken uitgevoerd door de gemeentelijk archeologen.

Overigens wordt de projectcode ook gebruikt voor het begin van *vondstnummers* en van *inventarisnummers* van objecten. Een vondstnummer verwijst naar de exacte plek binnen een onderzoek waar iets is gevonden. Het nummer staat onder meer op de veldtekening en op het vondstkaartje dat bij de vondst is gestoken sinds de berging.

Er wordt naar *publicaties* over vindplaatsen en vondsten verwezen met een code die bestaat uit de achternaam van de auteur(s) en het jaartal van de publicatie. De volledige titels van de publicaties staan in de bijlagen 3 en 4. Kleine voorberichten over opgravingen zijn alleen opgenomen indien de resultaten niet naderhand in detail zijn gepubliceerd.
Als voorbeeld: inventarisnummer *99BLO-123AAY* verwijst naar het object *AAY* uit vondstnummer *123* van het project *1999 BLO*emstraat. De publicatie hierover 'Bitter/ Van den Berg 2014' is in bijlage 3 te vinden.
De kolom 'archis RCE' verwijst naar het registratienummer van onderzoeken (OMN) en waarnemingen (WN) in het nationale register Archis van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed te Amersfoort.

Vindplaats code	ADRES
1835HER	Herenstraat en Noordhollands Kanaal (opmeting opzichter)
1853PAA	Paardenmarkt-noordzijde (opmeting C.J. Hellingwerff bouw Gazfabriek)
1895GRK	Grote Kerk-westzijde (Bagijnenstraat; opmeting J.J. van Schuijlenburgh)
42MDBG	OUDORP: Munnikenweg kasteel De Middelburg (opgraving J.G.N. Renaud RBOB)
51FRBR	Friesebrug kelder zuid-oever (opmeting J.L. Lutjeharms)
56HELD	Helderseweg 10
58LAN	Langestraat 72 (opmeting W.J. Reder)
59LAA	Laat 116 ('bouwput Bervoets' waarneming J.K. Haalebos)
60KOO	Koorstraat riool (waarneming W.J. Reder)
60LAA	Laat 203 (bouwput C en A; oude museumcollectie)
60LAN	Langestraat 31 (oude museumcolectie)
61HEU	Heul noordzijde zonder nr. (opgraving W.C. Braat RMO)
61NILA	NIEUWPOORT: Nieuwpoortslaan (waarneming J.K. Haalebos)
63LAA	Laat 123 in de tuin (oude museumcollectie)
64BAG	Bagijnenstraat 2 'Postkantoor' (waarneming W.J. Reder)
64HEU	Heul Noordzijde PTT-kantoor (waarneming W.J. Reder)
67HPL	Hofplein 1-5 Schuurman (waarneming W.J. Reder)
68BRE	Breedstraat 50 Stadhuis (opgraving E.H.P.Cordfunke)
69FNI	Fnidsen 72 (oude museumcollectie)
69GAS	Gasthuisstraat/ Canadaplein (opgraving E.H.P.Cordfunke)
69LAA	Laat 137-139 uitbreiding V&D (waarneming A. Lawant)
69TOR	Torenburg 13 (opgraving E.H.P.Cordfunke)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Bitter 2010 (RAMA 16), 60	Beschoeiingen en muurwerk Friesepoort (1528); per abuis Torenburg genoemd	
Bitter 2010 (RAMA 16), 101	Zware stadsmuren en vestgracht (opmeting erg onzuiver)	
Bitter 2002, 54-55	Enorme torenfundering Grote Kerk, begin 16de eeuw	
Cordfunke 1981	Kasteel opgraving (in 1974 na-onderzoek door E.H.P. Cordfunke en gem. Alkmaar)	
Lunsen 2016	Kloostermoppen en tufsteen metselwerk van kasteel Torenburg	
Cordfunke 1992 339 en no.2; Cordfunke 1972, 13-14	Vuurstenen sikkel (gestolen)	
Cordfunke 1992 no.3; Cordfunke 1972	Huisresten 11de-12de eeuw, overstromingslagen 12de eeuw	
Cordfunke 1972, 91 en 119; Haalebos 1959	Aardewerk 11de/12de eeuw (!)	
Cordfunke 1972, 96-97	Resten Gevangenpoort 14de eeuw	
	Aardewerk 16de eeuw	
	Aardewerk 11de/12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.5	Greppels 10de/12de eeuw	
Cordfunke 1978, 41-42	Inheems-Romeins aardewerk	
	Pottenbakkersafval (dakpan-proenen) 2de helft 16de of 17de eeuw	
Cordfunke 1992 no.7; Cordfunke 1972, 33-40	Stadsmuur op poeren 14de eeuw (vgl 98CAN), aardewerk 13-14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.6; Cordfunke 1972, 40-42; Van Heeringen 1989, 97 en 148	Dubbelconische pot IJzertijd; aardewerk 12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.8; Cordfunke 1972, 7	Ophogingen vanaf tweede helft 13de of 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.9; Cordfunke 1978, 70-79	Huisresten 10de-12de eeuw	
Cordfunke 1972, 90	Aardewerk 14de/15de eeuw	
Cordfunke 1992 no.11; Cordfunke 1972, 22-24	IJzertijd akkers	
	o.a. Misbaksels rood aardewerk 16de/17de eeuw	
Cordfunke 1992 no.10; Cordfunke 1972, 138-150	Houtwerk van beschoeiing of huis eind 13de of 14de eeuw	

Vindplaats code	ADRES
70GNI	Ged Nieuwesloot/ St. Laurensstraat 5 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
70GRK	Grote Kerk westzijde sloop ROG-gebouw (opgraving E.H.P.Cordfunke)
70LAN	Langestraat 12 (waarneming E.H.P.Cordfunke)
70VDA	Voordam 15 AbnAmro (opgraving E.H.P.Cordfunke)
71KAND	KOEDIJK: Kanaaldijk 217 onder achtergevel (vinder D. van der Wielen)
71NBG	OUDORP: Munnikenweg kasteel De Nieuwburg (opgraving J.G.N. Renaud ROB)
72BRE	Breedstraat 39 kelderaanleg straatzijde (opgraving E.H.P.Cordfunke)
72GAS	Gasthuisstraat riool (waarneming E.H.P.Cordfunke)
72GNI	Ged. Nieuwesloot 54 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
72HEU	Heul riool (waarneming E.H.P.Cordfunke)
72HEU (2)	Heul riool (waarneming E.H.P.Cordfunke)
74LAN	Langestraat 85 'Witteveen' (opgraving E.H.P.Cordfunke)
75BRE	Breedstraat 26-28 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
75DYK	Dijk proefsleuf (opgraving E.H.P.Cordfunke)
75KWE	Koningsweg 16-28 (waarneming E.H.P.Cordfunke)
75NBG	OUDORP: Munnikenweg kasteel De Nieuwburg (opgraving H.L.Janssen ROB)
75REGU	NIEUWPOORT: Regulierslaan/hoek Nieuwpoortslaan (vinder J.K. Haalebos)
75SAN	Sint Annastraat westzijde (vinder A. Lawant)
76CAN	Canadaplein bouwput De Vest (waarneming E.H.P.Cordfunke)
76HUIS	Huiswaard 3A 'De Horn' / Wielingenweg (opgraving E.H.P.Cordfunke en AWN)
76LAN	Langestraat 105-107 'Lange Augustijn' (opgraving E.H.P.Cordfunke)
76NBG	OUDORP: Munnikenweg kasteelterrein De Nieuwburg(opgraving H.L.Janssen ROB)
77MAG	Magdalenenstraat 24 (waarneming E.H.P.Cordfunke)
77WAA	Waaggebouw kapel (opgraving ROB en E.H.P. Cordfunke)
78BRE	Breedstraat Stadhuis (opgraving E.H.P.Cordfunke)
78MUNN	Munnikenweg/ Stellingmolen t.o. nr.7 (vinder T. Roggeveen)
78SPS	Spanjaardstraat riool (waarneming E.H.P.Cordfunke)
78VER	Verdronkenoord pleintje bij Kapelkerk (waarneming E.H.P.Cordfunke)
79KPL	Kerkplein riool (waarneming E.H.P.Cordfunke)
79MOS	Mosterdsteeg 7 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
80BAG	Bagijnenstraat 1-15 huizen en garage Hooge Huijs (opgraving E.H.P.Cordfunke)
80GAS	Gasthuisstraat 2 Interkruis (opgraving E.H.P.Cordfunke)
80KOO	Koorstraat 18 nieuwe Bibliotheek (opgraving E.H.P.Cordfunke/ vinder M. Corbé)
80KOW	Koningsweg 91 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
80SAN	St. Annastraat oostzijde (vinder M. Corbié)
81BRE	Breedstraat 37-41 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
82KOW	Koningsweg 89 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
82TOR	Torenburg 4 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
83BAG	Bagijnenstraat westzijde (opgraving E.H.P.Cordfunke)
84DST	Doelenstraat westzijde (opgraving E.H.P.Cordfunke)
84DST (2)	Doelenstraat westzijde (opmeting M. Corbié)
84DYK	Dijk garage 'Karperton' (waarneming E.H.P.Cordfunke)
84SLA	Laurensstraat/W hoek Ged. Nieuwesloot (opgraving E.H.P.Cordfunke)
85DST	Doelenstraat 11/ St. Jorisstraat (opgraving E.H.P.Cordfunke)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Cordfunke 1992 no.14; Cordfunke 1972, 69-77	Huisresten 10de-12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.13; Cordfunke 1972, 20-22	Resten toren Grote Kerk (vgl 1895GRK), waterputten 12de-14de eeuw	
Cordfunke 1972, 105, 110, 131, 134	Leer en aardewerk uit 13de/14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.12; Cordfunke 1972, 87-90; 1978, 102-103	Huisresten eind 13de eeuw (geen beschoeiing)	
	Aardewerk eerste helft 14de eeuw (wschl uit achtersloot)	
Renaud 1971	Kasteelterrein De Nieuwburg (aanvullend onderzoek 1975 en 1976: 75NBG 76NBG)	
Cordfunke 1992 no.18; Cordfunke 1972, 81-84	Bodemopbouw, overstromingen 12de eeuw, ophoging 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.16; Cordfunke 1972, 97	Delen van de Geesterpoort	
Cordfunke 1992 no.17; Cordfunke 1972, 77-81	Sloot en huisresten 10de-11de en 11de/12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.15; Cordfunke 1972, 15-20; Van Heeringen 1989b, 97 en 148	Prehistorische akkers en grachtkade onder straat Heul	
Cordfunke 1992 no.15; Cordfunke 1972, 94-96	Stadsmuur op poeren aan westkant Bagijnenstraat (bakstenen 27/28x13x7 cm)	
Cordfunke 1992 no.21; Cordfunke 1978, 59-67	Huisresten 11de/12de en eind 13de eeuw, overstromingen 12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.24; Cordfunke 1978, 103-106	Ophoging eerste helft 14de eeuw, beerput	
Cordfunke 1992 no.23; Cordfunke 1978, 99-100	Dijk/dam 13/14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.22; Cordfunke 1978, 106-107	Sloot vrijwel onder de Koningsweg	
Cordfunke en Janssen 1976	Kasteelterrein De Nieuwburg (aanvullend onderzoek op opgraving 71NBG)	
Cordfunke 1978, 40-41	Inheems-romeins aardewerk in kuil	
	Afval tegelbakkerij 1670-1810	
Cordfunke 1992, 338 en no.26 en 28 en 29; Cordfunke 1978, 30-33	Restant stadsmuur 14de eeuw (van bakstenen 27x13,5x7 cm), waterput 16de eeuw met houten beeld erin	
Cordfunke 1978, 32-40; Van Heeringen 1989, 98-99 en 148-150	Ten Z van de Wielingenweg een duinkop met 4 locaties met resten uit Vroege	
	IJzertijd, uit Late IJzertijd-Romeinse tijd en uit 8ste-9de eeuw	
Cordfunke 1992 no.27; Cordfunke 1978, 67-70	Huisresten en greppels 11de/12de eeuw	
	Kasteelterrein De Nieuwburg, onderzoek naar brug circa 1325 (aanvullend onderzoek op 71NBG en 75NBG)	
Cordfunke 1992 no.30		
Cordfunke 1978, 145-158	Fundering van Heilige Geestkapel 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.33; Cordfunke 1992, 360-365; Cordfunke 1978, 70-76	Huisresten 10de-12de eeuw, overstromingen 12de, ophoging 14de, waterput 14/16de eeuw	
	Bakstenen waterput van Karmelietenklooster	
	Pottenbakkersafval 16/17de eeuw	
Cordfunke 1992 no.34; Cordfunke 1979, 85	Peerput en ophoging	
Cordfunke 1992 no.38	o.a. Aardewerk 11de/12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.37; Cordfunke 1987, 13-15	Broodoven 17de eeuw	
Cordfunke 1992 no.41 en 43; Cordfunke 1982, 10-14	Akkers uit de IJzertijd, waterputten romeinse tijd	
Cordfunke 1992 no.82	Akkers uit de IJzertijd	
Cordfunke 1992 no.44; Cordfunke 1992, 344-345; Cordfunke 1982, 21-22	Een waterput en 2 kuilen met inheems-romeins aardewerk; 1 waterput uit ca 100 n.Chr.	
Cordfunke 1992 no.45	Sloot en waterput 12/13de eeuw	
	Afval tegelbakkerij 1670-1810	
Cordfunke 1992 no.47; Cordfunke Kroniek NH 1981, 214	Overstroming 12de eeuw, ophoging 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.48; Cordfunke Kroniek NH 1982, 223-225	Greppels en waterput 11de/12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.49; Cordfunke Kroniek NH 1982, 225		
Cordfunke 1992 no.51	Bewoningsresten uit late middeleeuwen	
Cordfunke 1992, 337 en no.54; Cordfunke Kroniek NH 1984, 336	Kapel Jonge Hof	
	Beergang van geschakelde putten van Doelenstraat tot Schoolstraat, 17de eeuw	
Cordfunke 1992 no.56; Cordfunke Kroniek NH 1984, 336	Zwaardschede en aardewerk 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.57; Cordfunke Kroniek NH 1984, 336	Gracht Hooge Huijs 12de eeuw	
Cordfunke 1992 no.59; Cordfunke Kroniek NH 1985, 291	Greppels en kuilen 11de/12de eeuw, (schatgravers 3 beerputten) Vgl. 11DST	

Vindplaats code	ADRES
85DVE	Doelenveld (Ged. Nieuwesloot ?) (waarneming E.H.P.Cordfunke)
85LAA	Laat 122-126 Dominicuskerk (waarneming E.H.P.Cordfunke)
86LUT	Luttik Oudorp 84-86 Vriesia (opgraving E.H.P.Cordfunke)
86PAT	Paternosterstraat westzijde (waarneming E.H.P.Cordfunke)
87AST	Achterstraat 34-36 (opgraving E.H.P.Cordfunke)
87WAG	Wageweg/Ohoek Wortelsteeg (opgraving SBAB)
87WSTR	OUDORP: Westerstraat zonder nr. (opgraving T.Smit AWN)
88DST	Doelenstraat 1 (opgraving SBAB)
88LUT	Luttik Oudorp 100 (opgraving SBAB)
88MAG	Magdalenenstraat 19 (opgraving E.H.P.Cordfunke; SBAB)
88SPS	Spanjaardstraat 14 (waarneming SBAB)
88VDA	Voordam 11-12 NH Dagblad (opgraving SBAB)
88VER	Verdronkenoord 26 (opgraving SBAB)
88VRO	Vrouwenstraat 6 (opgraving SBAB)
88WWEG	WESTERWEG 8-10 / Nhoek Groenelaantje (opgraving SBAB)
89ADA2	Achterdam 2 (opgraving SBAB)
89ADA37	Achterdam 37 (opgraving SBAB)
89ADA39	Achterdam 39 (opgraving SBAB)
89LUT56	Luttik Oudorp 56 (opgraving SBAB)
89LUT58	Luttik Oudorp 58 (opgraving SBAB)
89TUR	Turfmarkt 1 (opgraving SBAB)
90BIE	Bierkade 18/19 (opgraving SBAB)
90BRE	Breedstraat / whoek Pastoorsteeg (opgraving G.P. Alders ROB)
90MAR	Marktstraat riool (opgraving SBAB)
90OGR	Oudegracht 194 (opgraving SBAB)
90VER	Verdronkenoord 53-55 (opgraving SBAB)
91ADA	Achterdam 6 (opgraving SBAB)
91BRE	Breedstraat 1a (opgraving SBAB)
91DST	Doelenstraat 20 (opgraving SBAB)
91DYK	Dijk 2-4 (opgraving SBAB)
91TOR	Torenburg 8-10
91VIS	Vismarkt
91WOR	Wortelsteeg-Westkant
92FRBR	Friesebrug bodem N-H Kanaal
92FRIE	FRIESEWEG 'Conijn' (opgraving SBAB)
92KRAS	OUDORP: Kraspolder
92KST	Koningstraat 10-12 (opgraving SBAB)
92LAAN	BOEKELERMEER: Laanenderweg 24-28
92LAN	Langestraat 113 en 115/117 (opgraving SBAB)
92MIE	Mient 41 (opgraving SBAB)
92OGR	Oudegracht Verlosserskerk (opgraving SBAB)
92ROPJ	ROPJESKUIL uitbreiding MCA
92SNAA	Snaarmanslaan 21-27
92VDA	Voordam 2 (opgraving SBAB)
92WAG	Wageweg 45-49 (opgraving gemeente en SBAB)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Cordfunke 1992 367, no.58; Cordfunke Kroniek NH 1985, 291	Waterput uit 1252 +/- 7	
Cordfunke 1992 no.60; Cordfunke Kroniek NH 1985, 292	Ophoging (midden) 14de eeuw	
Cordfunke 1992 no.62; Cordfunke Kroniek NH 1986, 300	Uit de ophoging aardewerk vanaf 15de eeuw	
Cordfunke 1992 no.63; Cordfunke Kroniek NH 1986, 300	(PB:) Kademuur van gracht uit 1665 (bakst. 20,5/21,5x10/10,5x4/4,5 cm)	
Cordfunke 1992 no.64; Cordfunke Kroniek NH 1987, 296	Aardewerk eind 13de - begin 14de eeuw	
Corbié e.a. 1988; Roedema/Bruin 1992	Twee beerputten 17de eeuw; pottenbakkersafval 2de helft 16de-begin 17de eeuw; pottenbakkerij oven 1550/1620 gezien bij sloop	
	Aardewerk 11de-14de eeuw	
Roedema/Bruin 1992	Beerput 1ste helft 17de eeuw	
Roedema 1988; Roedema/Bruin 1992	Beerput 17de-eerste helft 18de eeuw	
Cordfunke 1992 368, no.65; Cordfunke Kroniek NH 1988	Tonput 1350 +/- 3, kloostermopfundering	
	Losse vondsten 16de-17de eeuw	
Roedema/Bruin 1992	Pottenbakkersafval 15de eeuw, beerput 1ste helft 16de eeuw	
Roedema/Bruin 1992	Beerput en afvalkuil, beide met pottenbakkersafval eind 16de/1ste helft 17de eeuw	
Roedema/Bruin 1992	Kelder, beerput 17de-18de eeuw, afvalkuil herberg c.1650-1670	
Roedema/Bruin 1992	Waterputten en afvalkuilen begin 17de eeuw	
	Beerput 17de eeuw	
	Kade/stadsmuur 14de eeuw	
	Kade/stadsmuur 14de eeuw	
Ostkamp/Roedema e.a. 2001 (RAMA 10)	Afvalkuil met o.a. pottenbakkersafval midden 16de eeuw	
Ostkamp/Roedema e.a. 2001 (RAMA 10)	Beerput 2de helft 18de - begin 19de eeuw	
	Beerput 2de helft 17de-begin 19de eeuw	
	Beerput 2de/3de kwart 17de eeuw	
Alders in Bitter/ Feld/ Van der Pal 1992	Bodemopbouw, ophoging (begin 14de eeuw?), 6 beerputten 16/18de eeuw	
Roedema/Bruin 1992	Beerput 16de-19de eeuw met oa. 17de-eeuws glazeniers-afval blank en	
	Gebrandschilderd vensterglas	
	Beerput 17de eeuw	
	Beerput 2de helft 17de- 1ste helft 18de eeuw	
	Beerput	
	Afvalkuil midden 16de en beerput midden 17de eeuw	
	Beerput 1ste helft 17de eeuw	
	Houtwerk van onbestemde constructie (17de eeuw?)	WN46856
	Veenrest onder laat-16de-eeuwse ophogingen	WN46921
	Huis 16de/17de eeuw	WN46923
Bitter 1995	Huizen en beerputten 16de-18de eeuw; pottenbakkerij De Properepot 1550-1620	WN46857
Kroniek NH 1992	Tufsteenpuin kasteel Torenburg	WN46926
Van der Pal 1993	Industriemolen eind 17de- 18de eeuw	WN42863
Kroniek NH 1992	Dijkrest ca 1300 over sloten 13de eeuw en overstromingslagen uit de 12de eeuw en uit 1248	WN42848
	Beerput eind 16de-begin 17de eeuw	WN42860
Kroniek NH 1992	Boerderij stolp eerste helft 18de eeuw	
Bitter e.a. 1997 (RAMA5)	Twee beerputten 16de - begin 19de eeuw	WN42862
	Beerput 2de helft 16de-17de eeuw	WN42859
Kroniek NH 1992	Bodemopbouw, aanplempingen achtersloot eind 16de-1ste helft 17de eeuw	WN42866
Kroniek NH 1992	Prehist. loopvlak; waterputten 9de eeuw en 17/18de eeuw, afvalkuilen 17/19de eeuw	WN42856
Kroniek NH 1992	Ophoging eind 19de eeuw	WN46935
Ostkamp/Roedema e.a. 2001 (RAMA 10)	Huis eind 14de eeuw (Dijk), beerput eind 14de-1ste helft 16de-1ste helft 17de eeuw	WN42857
Kroniek NH 1992	Sloot 16de eeuw, twee beerputten eind 16de-begin 17de eeuw	WN42858

Vindplaats code	ADRES
92WOR	Wortelsteeg-oostkant (opgraving SBAB)
92ZEGL	BOEKELERMEER: Zeglis 251
93ADA	Achterdam 16
93FNI	Fnidsen 81
93LAN	Langestraat 113 en 115/117 (opgraving SBAB)
93LAN	Langestraat 113 en 115/117
93LANX	Langestraat 103 “beerput 6”
93LIN	Lindegracht 47-51 voormalige schouwburg Gulden Vlies
94/95GRK	Grote Kerk inpandige opgraving
94BOEK	BOEKELERMEER: Boekelermeerweg 5
94FNI	Fnidsen 28-30
94JUPI	Oudorp: Jupiterstraat Lauwershof
94KOO	Kooltuin 16
94LAA	Laat 217-219 vm Josephschool
94LAAX	Laat 205
94LUT	Luttik Oudorp 20
94RTV	Ritsevoort 16-18
95ADA	Achterdam 26
95DST	Doelenstraat 3 Jonge Doelen
95GNI	Gedempte Nieuwesloot 161-169
95HBS	Huigbrouwerstraat 3 (opgraving SBAB)
95KWAK	Kwakelkade
95LIN	Lindegracht 16
95LOM	Lombardsteeg 2/Doelenveld 1 Cinema
95MIE	Mient Hoge Stenen Brug
96ADA	Achterdam 1
96FRIE	FRIESEWEG vm Conijn
96GEE	Geest 43
96VER	Verdonkenoord 102-104
97GNI	Gedempte Nieuwesloot 52 vm Cinema
97HTL	Houttil Waag-inwendig
97HTL	Waag-zuidzijde
97KENS	Kennemersingel Singelgarage
97LAA	Laat 125/Hofstraat 1 vm Verfpot
97LAAX	Laat 175 Springfield
97LAN	Langestraat 73-77 Sting

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Ostkamp e.a. 1998 (RAMA 6)	Beerputten van gorterij eind 16de-1ste helft 17de en brouwerij 17de-18de eeuw; Militair Hospitaal 1798-1866 riool	WN42861
Kroniek NH 1992	Boerderij en waterput 17de-19de eeuw, overstromingslaag 1570	WN46934
Kroniek NH 1993	Houtbouw boerderij dendro circa 1330; beerput 15/16de, bakstenen huis 15de-17de eeuw	WN46940
Kroniek NH 1993	Brouwerij stookplaats van mouterij 17de eeuw, beerput 2de/3de kwart 17de eeuw	WN46938
Bitter e.a. 1997 (RAMA5); Beemster 2011 (NB m&a 33)	Zes beerputten 15de-eind 18de eeuw (zie ook 12LAN)	WN42862
Bitter e.a. 1997 (RAMA5)	Late bronstijd/vroege IJzertijd 2 waterputten en greppel; 2 huizen 14de-19de eeuw	WN42862
Kroniek NH 1993	Beerput 15de-18de eeuw	WN46937
Kroniek NH 1993	IJzertijd loopvlak met scherven, waterputten Romeinse tijd, greppels 11-13de eeuw, huisresten v.a. 14de, afvalkuilen beerputten 15-17de eeuw	WN46936
Bitter/ Boulonois/ De Ridder 1996; Baetsen 2001 (RAMA 7); Bitter 1999 (RAMA 9); Jacobi 2002; Bitter 2002, 2008, 2013a	Inheems romeinse aardewerk misbaksels; tufstenen kerk 12de eeuw met bakstenen vergrotingen 14-15de eeuw; begraafplaats 18de-begin 19de eeuw	WN42878
Kroniek NH 1994	Steenbouw boerderij 17-18de eeuw	
	Beerput 1ste helft 17de-1ste helft 18de eeuw (van Luttik Oudorp 79)	WN46947
Kroniek NH 1994	Sloot 9e eeuw, ijzerbewerking 9de eeuw, waterputten 12de eeuw	WN42879
	Beerput 2de helft 17de-1ste helft 18de eeuw	
Kroniek NH 1994	Waterputten Romeinse tijd, sporen veenafgraving (11-12?), waterput en kuilen 11de-13de en ophoging 14de eeuw, huisresten afvalkuilen en 4 beerputten 17de-18de eeuw (van Oudegr.220-W, Ruitersteeg-O en Laat)	WN42880
	Beerput 16de-17de eeuw	WN46946
Bitter/ Ostkamp/ Roedema 2002, 55-60	Beerput 2de kwart 17de-eind 18de eeuw (van Luttik Oudorp 18)	WN46954
	Beerput 17de-18de eeuw	WN46955
Kroniek NH 1995	Huis en beerput midden 14de eeuw eeuw	WN46962
	Beerput van schutterij 17de-19de eeuw (veel uit 1618-midden 17de)	WN46959
Kroniek NH 1995	Gracht 11de-12de eeuw defensie van Hooge Huijs, begin 14de eeuw tuinmuur; kamers 15de en huizen 17de eeuw, vijf beerputten 15de-16de en 17de eeuw	WN46961
Ostkamp/Roedema e.a. 2001 (RAMA 10)	Beerput 15de-midden 17de eeuw (bij Verdronkenoord 139) en 18de eeuw (Huigbrouwerstraat 3)	WN46956
	Vier kavelsloten met vondsten uit de 14de en achtersloot 16de eeuw; 14de-16de eeuws buitenwijkje	WN46957
Kroniek NH 1995	Waterputten Romeinse tijd, zuidoever vestgracht 14de-16de eeuw, huisresten vanaf 16de eeuw, afvalkuilen 16de-18de eeuw	WN46960
Kroniek NH 1995	Huis Lommerd 16/17de eeuw; overstromingslaag 12de, ophoging 14de eeuw	WN46958
	Brugresten uit 1500	WN46963
	Kade/stadsmuur midden 14de eeuw	WN46969
	Watergang van poldermolen 1531	WN46965
	Afvalkuilen 16de-17de eeuw	WN46967
Kroniek NH 1996	Huisresten vanaf 14de eeuw (Hekelstraat), afvalkuilen en beerput 17de eeuw	WN46970
	Huis 14de/15de eeuw, beerput (geen vondsten)	WN46971
Bitter/Roedema 2010 (RAMA 13)	Huis houtbouw eind 13de/begin 14de eeuw	WN46980
Bitter/Roedema 2010 (RAMA 13)	Huis houtbouw dendro 1315 afgebrand 1328; baksteen poeren (huis?) eerste helft 14de eeuw; twee beerputten begin 15de eeuw-1568 en 1568-ca 1665	WN46981
Kroniek NH 1997	Waterputten 15/16de eeuw	WN46974
Kroniek NH 1997	Huisresten houtbouw dendro c.1365, bakstenen huisresten midden 17de eeuw, rood aardewerk misbaksels c.1650	WN46972
	Beerput begin 17de eeuw	WN46975
Kroniek NH 1997	Vijf beerputten 16de-19de eeuw	WN46973

Vindplaats code	ADRES
98BLO	Bloemstr/Laat Houtmarkt
98CAN	Canadaplein Cult.Centrum
98KAND	KOEDIJK: Kanaaldijk 212 Verg Paard
98LAA	Laat 208-212
98LIN	Lindegracht 10-12
99AST	Achterstraat 11
99BLO	Bloemstr/Laat Houtmarkt
99BPAD	Baanpad De Schelvis
99DST	Doelenstraat 21-23
99GRO	Groot Nieuwland 22-24-26
99KLOM	Alkmaar-Noord: Klompenmakerstr-zuid
99RUI	Ruitersteeg 2
00CAN	Canadaplein fietsenkelder
00DST	Doelenstraat 4
00GRO	Groot Nieuwland 23
00LAN	Langestraat 16-18 (/Houttil 58-60)
000GR	Oudegracht 220
01DST	Doelenstraat 4
01HOF	Hofplein/Ramen
01KAND	KOEDIJK: Kanaaldijk/ Zonneweid 2 (brandweer)
01KANDX	KOEDIJK: Kanaaldijk 231
01KENS	KENNEMERSTRAATWEG 20 Shellpomp sanering (vnder K.Hopman AWN)
01KPL	Kerkplein kabeltrace
01LAN	Langestraat 64-66
01LANX	Langestraat 51
01SCH	Schoutenstraat 14
01VDA	Voordam 13/Zijdam
02BIE	Bierkade 17
02FNI	Fnidsen 60 en 66
02HKS	Hekelstraat 19
02KAND	KOEDIJK: Kanaaldijk 196/Zonneweid-N (sloop Zonnehof)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Bitter/Van den Berg 2014 (RAMA 18)	Sporen veenafgraving; drie kleiterpen aan de Laat, twee met boederijresten 15de-16de eeuw, ophoging begin 16de eeuw; huizen afvalkuilen beerputten 16de-19de eeuw bij Laat-Bloemstraat-Oudegracht	WN47319
Bitter/Van Zanten 2013 (RAMA17)	Inheems-romeinse waterputten, stadsmuren 1ste helft 14de eeuw en 1538; klooster De Middelhof circa 1400-1573 funderingen afvalkuilen en beerputten; St.Elisabethgasthuis funderingen riolen en beerputten eind 16de-18de eeuw	WN47320
Kroniek NH 1998; Van den Berg 1999 (NB m&a 2-1)	Herberg Witte Valk / Vergulde Paard ca. 1575-1740-1997 funderingen, twee afvalkuilen midden 18de eeuw	WN47317
Bitter 2013 (RAMA 19)	Oppervlak en 2 kuilen Romeinse tijd, kuilen 10de eeuw, waterputten kuilen greppels 11-13de eeuw, huisresten vanaf 14de eeuw, afvalkuilen beerputten 16de-18de eeuw (ook Koorstraat en Augustijnsteeg)	WN46985
Kroniek NH 1998; Bitter 1998 (NB m&a 2)	Waterputten Romeinse tijd, zuidoever vestgracht 14de-16de eeuw, huisresten vanaf c1600, afvalkuilen 16de-17de eeuw	WN46982
	Verstoorde beerput	WN47322
Bitter/Van den Berg 2014 (RAMA 18)	Bodemopbouw (sporen veenafgraving); drie kleiterpen met op een ervan boederijresten 15de eeuw, ophoging begin 16de eeuw, huizen afvalkuilen beerputten 16de-19de eeuw	WN47431
Kroniek NH 1999	(Loods runmolen c.1550) Stadsherberg c.1575, herberg De Schelvis funderingen begin 17de eeuw; sloot met afval dakpannenbakkerij begin 17de eeuw	WN47432
Kroniek NH 1999	Resten Oude Doelengebouw	WN47429
De Boer 2000 (NB m&a 2-3); Kroniek NH 1999; Beemster 2005 (NB m&a 13)	Bodemopbouw, huisresten houtbouw plaggenwanden en waterput 14de eeuw, bakstenen huizen 15de/18de eeuw, afvalkuilen 14de-19de eeuw	WN47324
	Westfriese Omringdijk, locatie deels verstoord	WN47323
Kroniek NH 1999	Afvalkuilen 17de en twee beerputten 17de-18de eeuw (bij Laat 221+225)	WN47430
Bitter/Van Zanten 2013 RAMA17	IJzertijd akkers en sloot; inheems-romeinse waterputten; kapel, funderingen en beerputten van klooster De Middelhof circa 1400-1573 ; funderingen en beerputten van St.Elisabethgasthuis eind 16de-18de eeuw	WN47433
Kroniek NH 2000	Sloot 112de eeuw(?) met ook potscherven 7de/8ste eeuw	
Kroniek NH 2000	Gracht 15-16de eeuw	WN47441
Roedema/ Bitter 2013b	Twee stadskastelen eind 13de of begin 14de eeuw met ernaast 2 zeer grote huizen eerste helft 14de eeuw; beerputten 14de-18de eeuw	WN47442
Kroniek NH 2000	Huisresten 17de-18de eeuw	WN47443
Kroniek NH 2001	Resten groot pand 1ste helft 14de eeuw	WN47445
Bitter en Verspay-Frank 2009 (RAMA 14)	Sloot en plantkuilen tuin klooster Witte Hof 1486-1550; huisresten vanaf 1644	WN47449
Kroniek NH 2001; Bitter et al 2003 (NB m&a 7-1); Roedema/ Bitter 2013b	Huisterpen begin 14de eeuw	WN47446
Kroniek NH 2001; Bitter et al 2003b	Langhuisstolp midden 17de eeuw	WN47448
Kroniek NH 2001; Bitter 2003	K. Hopman vinder (AWN Heiloo): inheems-romeinse 'pottenstapel' van 2 potten	WN47453
Kroniek NH 2001	Hooge Huijs fundering 15de-16de eeuw	WN47450
Kroniek NH 2001; Bitter et al 2003; Beemster 2004 (NB m&a 10); Prins 2006; Roedema/ Bitter 2013b	Huisresten 11de/12de eeuw; stadskasteel Het Reket begin 14de eeuw, huisresten 14de/15de eeuw, negen beerputten 14de-19de eeuw	WN47447
Kroniek NH 2001; Bitter et al 2003; Wevers/ Boels 2002	Huis steenbouw 14/15 en later bouwhistorisch onderzocht, beerput c1600	WN47458
Bitter 2003	Huisresten 17-18de eeuw	WN47452
Kroniek NH 2001	Drie beerputten 2de helft 16de-begin 19de eeuw	WN47444
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002; Waterlander 2008; Beemster 2006 (NB m&a 19)	Beerput 2de helft 17de-18de eeuw	WN47459
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Ophoging 1ste helft 14de eeuw	WN47464
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Beerput 17de eeuw	WN47468
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Dijk 12de eeuw; dijkdoorbraak met 'wiel' van overstroming (wschl. 1421)	WN47463

Vindplaats code	ADRES
02KANDX	KOEDIJK: Kanaaldijk 230
02KAP	Kapelkerk
02KRS	Koorstraat 59
02ODG	Oudegracht 26
02VDA	Voordam 4-5
02WAA	Waagplein
02ZDA	Zijdam 5-6
03GAS	Gasthuisstraat wegwerkzaamh
03HOF	Hofplein/Ramen (diepe bouwput)
03KPL	Kerkplein wegwerkzaamheden
03KWE	Koningsweg 27-37/Ramen 36-38
03MBU	Molenbuurt 23
03SLS	Sint Laurensstraat wegwerkzaamh
03STH	Langestraat 97 Stadhuistuin
03VER	Verdronkenoord 18-20
03WAA	Waagplein proefsleuf
04ADV	Achter de Vest 1
04LAA	Laat 229-231
04ODG	Oudegracht 178
04SCHW	Schermerweg 68-86
05LAA	Laat 142
05MIE	Mient 21-23
05ODG	Oudegracht 182
05PAA	Paardenmarkt proefputjes (opgraving Hollandia)
05SCHH	Schelphoek (plangebied) IVO proefsleuven (ADC)
05VDA	Voordam 13-15 (opgraving Jacobs & Burnier)
05VLH	Vlaanderhof/Laat 120
06BLO	Bloemstraat 26 t/m 32
06KRKL	KOEDIJK: Kerkelaan 3 (vm brandweerkazerne)
06RTV	Ritsevoort 7
06SCHH	Schelphoek (plangebied) DO (ADC)
06SCHH	Schelphoek (plangebied) DO Voormeer Noordoosthoek (ADC)
06WAG	Wageweg wegaanleg
07LAA	Laat 50

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Kavelsloot 14de eeuw	WN47469
Bitter 2004 (NB m&a 10)	Bodemopbouw, beerput 15, kapel 1ste helft 16de eeuw, 15 graven 16de eeuw	WN47471
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Huis 16-18de eeuw, afvalkuil 18de en beerput 17de eeuw	WN47465
De Jong-Lambregts e.a. 2007 (RAMA 12)	Sloot 1536, huis en pakhuizen van brouwerij Zwaard 17de eeuw, drie beerputten eind 16de-18de eeuw	WN47470
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Huis 16/18de eeuw	WN47466
Bitter/Roedema 2010 (RAMA 13)	Huis houtbouw dendro circa 1330	WN47473
Bitter 2003 (NB m&a 7-1); Kroniek NH 2002	Beerput 17de eeuw	WN47467
Bitter e.a. 2007 (RAMA 12)	Geesterpoort 2de helft 13de eeuw	OMN12548 WN55248
Bitter en Verspay-Frank 2009 (RAMA 14)	Ophoging 14de eeuw, overstromings-klei 12de eeuw (vervolg op 01HOF)	OMN12549 WN47449
Kroniek NH 2003	Baksteenbouw Hooge Huijs funderingen 14de-16de-17de eeuw	OMN12326 WN55247
Van den Berg 2004 (NB m&a 10); Kroniek NH 2003	Huizen Koningsweg en Ramen vanaf 1580/1644, zes beerputten eind 16de-19de eeuw	OMN4142 WN47800
Bitter e.a. 2007 (RAMA 12)	Vesting gracht 13de-16de eeuw	OMN12551 WN55327
Kroniek NH 2003	Baksteenbouw Hooge Huijs eind 14de eeuw	OMN12324 WN55246
Roedema 2004	Bakstenen huizen 14de en 15de eeuw, stadhuis eind 15de eeuw, 3 beerputten 14de-19de eeuw	OMN12552 WN55328
Roedema 2004 (NB m&a 11)	Huis 16-17de eeuw	WN47474
Bitter/Roedema 2010 (RAMA 13)	Haven vlechtwerk beschoeiingen eind 13de-14de eeuw; huizen houtbouw eind 13de-14de eeuw en baksteen 15de-16de eeuw, beerput ca 1575-1681	OMN12553 WN55331
Bitter e.a. 2007 (RAMA 12)	Vesting gracht 2de helft 13de-16de eeuw	OMN12557 WN55339
De Jong-Lambregts e.a. 2007 (RAMA 12)	Waterput prehistorie, greppels en waterputten 11de-13de eeuw, ophoging 14de eeuw, bakstenen huizen vanaf 14de eeuw, beerput 17de-18de eeuw, oven, eest waterput e.d. brouwerij Fortuin 18de-19de eeuw	OMN6652 WN55335
Bitter, Verspay-Frank en De Jong-Lambregts 2007 (RAMA 12)	Huisresten en beerput eind 16de-midden 17de eeuw	OMN12556 WN55338
Floore/Vaars 2006 (Hollandia 60)	Houtzaagmolen 1593 met bakstenen huis Cornelis van Uitgeest, scheepswerf 2de helft 17de eeuw; afval in sloot 18de eeuw; boerderij 18de eeuw	OMN12554 WN55332
Roedema 2005 (NB m&a 16)	Huis 16de-18de eeuw	
Bitter 2005 (NB m&a 15)	Huis 16/18de eeuw	
De Jong-Lambregts e.a. 2007 (RAMA 12)	Vestinggracht 14de eeuw tot 1536, huisresten 17de-18de eeuw, twee afvalkuilen 2de kwart 17de eeuw bij Oudegracht 182 en drie afvalkuilen 17de eeuw bij Laat 173	OMN14529
Vaars 2005; d'Hollossy 2005	Proefonderzoek, zie ook 10PAA	OMN12944
Van Benthem 2006	Proefsleuven voor 06SCHH: huizen eind 16de-19de eeuw, bierbrouwerij eind 17de-19de eeuw, riolen en vijf beerputten 17de/18de eeuw, waterput met pottenbakkersafval midden 19de eeuw	OMN13727
Jacobs e.a. 2008; Beemster 2007 (NB m&a 20)	Huizen houtbouw eind 13de en 14de eeuw; vijf beerputten 15de-17de eeuw	OMN6147
Roedema 2005 (NB m&a 16)	Huis 16de-18de eeuw	
De Jong-Lambregts e.a. 2009 (RAMA 14); Beemster 2010 (NB m&a 31)	Sloot 14de eeuw, huizen vanaf 15de eeuw, vijf afvalkuilen 17de-19de eeuw	OMN16628
De Jong-Lambregts e.a. 2009 (RAMA 14)	Husterp met sloten begin 14de eeuw, bakstenen huis 14de-16de en 17de-19de eeuw	OMN15624
De Jong-Lambregts e.a. 2009 (RAMA 14)	Waterput en huisresten 15/16de eeuw	OMN19533 WN408201
Houkes/ Burnier/ Loopik 2011 (ADC rapport 992)	Tientallen huizen eind 16de-19de eeuw, bierbrouwerij Starrekroon eind 17de-19de eeuw, vier beerputten 17de-18de eeuw, waterbakken en ovenresten zoutziederij Het Anker eind 16de-19de eeuw	OMN19267
Houkes/ Burnier/ Loopik 2011 (ADC rapport 992)	Brandlaag en ovenplek zoutziederij eind 16de eeuw; huizen en twee beerputten 17de-18de eeuw	OMN19267
Bitter 2010 (RAMA 16)	Vesting walmuur toren poort 1528 1550; oorlogsschade 1573	OMN18037
Verspay-Frank e.a. 2009 (RAMA 14)	Zware beschoeiing (Voormeer/ Verdronkenoord) 15de eeuw, huisresten vanaf eind 15de eeuw, oven 16de eeuw	OMN25218

Vindplaats code	ADRES
07LAN	Langestraat 3-5 en Kraanbuurt 1
07SPA	Spanjaardstraat 1-3
07SPOR	SPORTLAAN vm. AZ-terrein IVO proefsleuven (ADC)
08ADA	Achterdam 18
08GNI	Ged Nieuwesloot 31
08JUPI	OUDORP: Jupiterstraat Lauwershof IVO proefsleuven (BAAC)
08KOW	Koningsweg 74
08KRS	Koorstraat 61 en 63/65
08LAA	Laat 233-235-237
08LAN	Langestraat 73-75/77-79
08ODG	Oudegracht 242
08OMVAL	Omval tegenover nr. 36 rioolwerkzaamheden
08RAND	Randersdijk Friesebrug
08RTV	Ritsevoort 60
08RTVX	Ritsevoort 32
08WAG	Wageweg/ Wortelsteeg (=06WAG)
08WAGZ	Wageweg/Victoriepark
09BIE	Bierkade tegenover 17: baggervondst NH Kanaal
09DST	Doelenstraat 2 (en erachter)
09JUPI	OUDORP: Jupiterstraat Lauwershof (opgraving BAAC)
09LAA	Laat 119
09PAA	Paardenmarkt-N bouwlocatie
10APP	Appelsteeg 4-6
10BOEK	BOEKELERMEER-west Taqa IVO proefsleuven (Oranjewoud)
10DVE	Doelenveld IVO proefsleuven (ADC)
10PAA	Paardenmarkt DO (Hollandia en Universiteit Leiden)
10WGMS	Wagenmakerstraat
11BOT	Boterstraat 4 en 6/8 (=11BTS)
11DST	Doelenveld/Doelenstraat 9 (opgraving ADC)
11GNI	Gedempte Nieuwesloot 40-46 (opgraving Hollandia)
11HFS	Hofstraat 15-17 (synagoge)
11KOO	Koorstraat zonder nr (zuidkant van Heul 1)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Bitter en Roedema 2009 (RAMA 15); Beemster 2008 NB (m&a 24)	Huizen 1ste helft 14de eeuw, baksteen huis midden 14de eeuw en later, vijf beerputten 15de-17de eeuw	OMN21400
De Jong-Lambregts, Roedema en Bitter 2010 (RAMA 15)	Huis, ovens en rosmolen cichoreifabriek eind 18de/19de eeuw	OMN26170
Jezeer/Van der Meij (ADC-rapport 1060)	Geen sporen, wel aardewerk 12de eeuw (!)	OMN23549
	Mestkuil en bakstenen huis (mogelijk op huisterp) 14de/15de eeuw, afvalkuil 3de kwart 16de en beerput ca 1575-18de eeuw	
Kroniek NH 2008	Beerput 17de eeuw	OMN28555
Peters 2009 (BAAC rapport A-08.0399)	Waterputten/gracht 12/16de eeuw	OMN32168
Kroniek NH 2009	Kleioph dijk/wal?); huis 18/19de eeuw	
	Ophoging 13de-14de, huisresten 17de eeuw	
Bitter 2013 (RAMA 19)	Waterputten kuilen greppels 11de-13de eeuw, huisresten 14de eeuw en later, Afvalkuilen en drie beerputten 15de-17de eeuw	OMN29261
Kroniek NH 2008	Huisresten 14de/16de eeuw	
	Huisresten 17de eeuw	
Kroniek NH 2008	Sluisje waterinlaat 17/18de eeuw	
Bitter 2010 (RAMA 16)	IVO: geen kasteel	OMN28553
Bitter 2009 (NB m&a 28); Kroniek NH 2008	Bermsloot langs straat en kavelsloot 14de eeuw, huisresten afvalkuilen en drie beerputten 16de-17de eeuw	OMN26171 WN406951
Bitter 2009 (NB m&a 28); Waterlander 2010 (NB m&a 30)	Waterput eerste helft 14de eeuw, huisresten afvalkuilen 16de-19de eeuw, beerput 1ste helft 17de eeuw	OMN27824
Bitter 2010 (RAMA 16)	Vestingmuur c.1580 en bolwerk De Rood 1641	OMN18037
Bitter 2010 (RAMA 16)	Vestingmuur c.1580, stadspoort Waterpoort 1595 en bolwerk De Rood 1641	OMN18037
Bitter 2012 (NB m&a 34)	Fragmenten beeldhouwerk Schermerpoort (1661), wschl in 1924 als oever-versterking in kanaal gestort	
Roedema 2009 (NB m&a 29); Roedema 2010 (NB m&a 30); Kroniek NH 2009	Drie afvalkuilen Jonge Hof 15de-3de kwart 16de eeuw; beerput 1604-1638 herberg Hof van Holland	OMN35747
Médard en Vaars 2015 (BAAC rapport A-09.0216)	Koeiesporen bronstijd; waterputten 12de tot 16de eeuw, gracht 10de/12de tot 15de eeuw, sloten laatmiddeleeuws	OMN36097
Bitter 2013 (RAMA 19)	Huisresten vanaf midden 14de eeuw , afvalkuilen 16de-17de eeuw, rood aardewerk misbaksels c1600	OMN49457
Bitter 2010 (RAMA 16)	Vestgracht 14de eeuw, walmuren c.1540	OMN36773 WN413199
	Puinvulling in kelder, o.a. veel wandtegel fragmenten 17de-18de eeuw	
Arch Rapp Oranjewoud 2010/35	Overstromingsdek 1570	OMN39043
Williams 2010 (ADC-rapport 2343)	Turfwallen en hekwerken 11de/12de, overstromingslagen 12de eeuw; doelpaal 19de eeuw	OMN40025
Griffioen e.a. 2015 (RAMA 22)	Graf 1ste eeuw n Chr, kavelsloten 11de/12de eeuw, enkele resten van Minderbroedersklooster en begraafplaats 1448-1572; twee massagraven 1573; waterput en bestrating 19de eeuw	OMN41196
Kroniek NH 2010	Aanplempingen en beschoeiingen eind 16de en 2de kwart 17de eeuw	
Bitter 2013 (RAMA 21)	Huisresten vanaf 2de helft 14de eeuw, afvalkuilen en 2 beerputten 17de-18de eeuw	OMN46023
Loopik 2013 (ADC-rapport 3395)	Turfwallen en hekwerken 11de/12de, overstromingslagen 12de eeuw; huisresten en beerputten 15de-18de eeuw	OMN44925
Griffioen e.a. 2016 (Hollandia-reeks 485)	Dijkje en plaggenterpje 10de eeuw, mog. palen van een huis 11de eeuw, overstromingslagen 12de eeuw; huisresten 16de-19de eeuw, beerputten 16de-17de eeuw	OMN48364
Bitter 2013 (RAMA 20); Van Haaster 2012b (Biaxiaal 580)	Ophoging/aanplemping 2de helft 14de eeuw, huisresten eind 16de-17de eeuw, afvalkuilen en beerput 17de eeuw	OMN45659
Bitter 2012 (NB m&a 35)	Huisresten en brandlaag 1ste helft 14de eeuw	

Vindplaats code	ADRES
12GEE	Geest 1
12GNI	Gedempte Nieuwesloot riolering
12LAN	Langestraat 113
12ODG	Oudegracht 140
12PAY	Payglop 25
12WAG	Wageweg achter Luttik Oudorp 42/44/46
13BST	Baanstraat 34
13DST	Doelenstraat 2 hoek Koningsweg
13DSTX	Doelenstraat 3 Doelengebouw
13GRK	Kerkstraat-Nz trafohuis bouwputje
13LAN	Langestraat 49
14KRS	Koorstraat t.o. 3: ondergrondse afvalcontainer
14LAAX	Laat tegenover 135 ondergrondse afvalcontainer
14LUT	Luttik Oudorp/Nhoek Bierkade ondergrondse afvalcontainer
14NLAN	Nieuwlandersingel/ Klein Nieuwland kabelsleuf/ afvalcontainer
14SCH	Schoutenstraat 36-38 / Laat
14VER	Verdronkenoord 67
14WAA	Waagplein noordzijde t.o. nr.11: ondergrondse afvalcontainer
14WAG	Wageweg t.o. 81: bouwput afvalcontainers
14WOR	Wortelsteeg plein: bouwput afvalcontainers
15LAN	Langestraat 58-60-62
15LAN	Langestraat 54/56 (2de fase 15LAN)
15LAN	Langestraat 52 (3de fase 15LAN)
15MBU	Molenbuurt (Zevenhuizen 48)
15VER	tegenover Verdronkenoord 36: bouwput rioolverlegging tbv afvalcontainers
15WAA	Waagplein ten Z van Waag: ondergrondse afvalcontainers
16MIE	Mient 3 (bouwhistorisch onderz)

PUBLICATIE	TOELICHTING	ARCHIS RCE
Kroniek NH 2012; Van Haaster 2014 (Biaxiaal 718)	Akker IJzertijd, onder veendek	
Bitter/ Van den Berg 2016 (RAMA 23)	Overstromingslagen 12de eeuw; sloot en voetpad? 12de eeuw, waterput eind 12de eeuw, gracht/beschoeiing 14de-19de eeuw, 17 riolen 14de-19de eeuw	OMN52459
Bitter/ Van den Berg 2016 (RAMA 23)	bakstenen huis eind 16de-19de eeuw, afvalkuilen en beerput eind 16de-19de eeuw	OMN52460
	Huisresten 17de/18de eeuw	
Bitter/ Van den Berg 2016 (RAMA 23)	Ophoging 14de eeuw, huisresten 14de-20ste eeuw, afvalkuilen 14de-17de eeuw	OMN52461
	Beerput (geen vondsten)	
RAMA 24 i.v.	Ophoging 16de eeuw, waterkuil (?) 14de eeuw	OMN55961
	Vervolg op 09DST	OMN35747
	Beerput 95DST heropmeting	
	Resten van kerkhof (geen vondsten geborgen)	OMN59526
RAMA 24 i.v.	Huisresten 14de-19de eeuw, beerput 17de-18de eeuw	
Kroniek N-H 2014	Huisrest aanbouw aan Grote Kerk 16de eeuw	
Kroniek N-H 2014	Hoofdriool 1872	
Kroniek N-H 2014	Huisfundering 17de/19de eeuw	
Bitter 2014 (NB m&a 40), Kroniek N-H 2014	Deel Nieuwlanderpoort 1573	WN423513
Kroniek N-H 2014; Bitter 2016 i.v.	Huisresten eind 13de-19de eeuw, sporen stadsbrand 1328	OMN59632
Ralling 2014 (NB m&a 42); Kroniek NH 2014	Huis c 1580 (bouwhistorie) en wat huisresten ca. 1500	
Kroniek N-H 2014	Bakstenen huis 14de/15de eeuw	
Kroniek N-H 2014	Riool 19de eeuw	
Kroniek N-H 2014	Beerput ingemeten (92WOR), waterkelder, scheepsbalk van binnenboord ca 1500	
Bitter 2015 (NB m&a 44); Bitter 2016 (Archeobrief 2016-2); Beemster 2015-2016 (NB m&a 44 en 45); De Jong 2016 (NB m&a 45 en 46); Akkerman 2016	overstromingslagen 12de eeuw; terpaanleg en sloten begin 14de eeuw, huizen en leerlooierij 14de-begin 15de eeuw, huizen beerputten en afvalkuilen 15de-18de eeuw	OMN65719
Bitter 2015 (NB m&a 44); Beemster 2015-2016 (NB m&a 44 en 45); Bitter 2016 (Archeobrief 2016-2); De Jong 2016 (NB m&a 45 en 46); Kroniek NH 2015	Leerlooierij 14de-begin 15de eeuw, huisresten vanaf 14de eeuw, beerput 15de eeuw	OMN65719
	Smidsovens 1ste helft 14de eeuw, huis vanaf midden 14de eeuw, twee beerputten uit tweede helft 14de tot 16de eeuw en verstoord (17de eeuw)	OMN65719
	Vloerresten en funderingen van Clarissenconvent 1505-1572	
Kroniek N-H 2015	Riool ca 1900	
Kroniek N-H 2014	Huisresten 15de-16de eeuw en insteek (van waterkant?) 14de eeuw	
Kroniek N-H 2014	(bouwhistorie) Twee huizen begin 17de eeuw	

BIJLAGE 3
PUBLICATIES OVER DE ARCHEOLOGIE VAN ALKMAAR

In deze bijlage worden de publicaties over archeologisch onderzoek opgesomd op volgorde van het jaartal van verschijnen. Kleine voorberichten over opgravingen zijn alleen opgenomen indien de resultaten niet naderhand in detail zijn gepubliceerd.

MEERJARIGE PUBLICATIES:

Bijdragen in *Alkmaars Bodemnieuws*, het tijdschrift van de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten, 1991-1994.

Informatierubriek bureau monumentenzorg en archeologie in tijdschrift *Oud-Alkmaar*, 1993-1997.

NB m&a: *Nieuwsbrief monumentenzorg en archeologie gemeente Alkmaar,* 1998-heden (sinds 2016 *Nieuwsbrief Erfgoed Alkmaar*).

Kroniek NH: Jaarlijkse bijdragen aan de Archeologische kroniek van Noord-Holland, tijdschrift *Holland*, 1993-2008; later voortgezet als aparte uitgave van de provincie Noord-Holland, 2009- heden.

Jong-Lambregts, N. de, 2006-2007: archeologierubriek in *Alkmaarse Stadskrant*.

Jong-Lambregts, N. de, 2006-2014: Vondsten onder de loep, archeologierubriek in *Alkmaar Prachtstad*.

PUBLICATIES PER JAAR:

Haalebos, J.K., 1959: Enkele vuurstolpen uit Alkmaar en omgeving, *Westerheem* 8, 85.

Renaud, J.G.N., 1971: De Nieuwburg bij Oudorp; opgraving en historische achtergronden, *Alkmaars Jaarboekje 1971*, 51-66

Cordfunke, E.H.P., 1972: *Alkmaar, van boerderij tot middeleeuwse stad*, Alkmaar.

Jong, J. de, en J.F. van Regteren Altena, 1972: Enkele geologische waarnemingen in Alkmaars oude stad, in: E.H.P. Cordfunke, *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad*, Alkmaar, 25-64.

Cordfunke, E.H.P., 1973: De Huiswaard I.. De Huiswaarder Geest, *Alkmaars Jaarboekje 1972*, 55-61.

Cordfunke, E.H.P., 1974: 'Oud nieuws' over Alkmaars oudste geschiedenis, *Alkmaars Jaarboekje 1973*, 156-158.

Cordfunke, E.H.P., en H.L. Janssen, 1976: Nieuwburg, Oudorp, gem. Alkmaar, *Bulletin KNOB* 75, 263-265.

Cordfunke, E.H.P., 1978: *Alkmaar in prehistorie en middeleeuwen*, Zutphen (A.H.R. II).

Cordfunke, E.H.P., 1981: De Middelburg. Steunpunt in het Zes Wielengebied bij Alkmaar, in: Hoekstra, T.J. e.a. (red.), *Liber castellorum; 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen, 34-39.

E.H.P. Cordfunke 'Kroniek NH' 1981-1989: bijdragen in P.J.Woltering (red.), Archeologische kroniek van Noord-Holland over de jaren 1981-1989, *Holland* 1982-1990.

Cordfunke, E.H.P,. 1982: Alkmaar in prehistorie en middeleeuwen: nieuwe gegevens, in: E.H.P. Cordfunke (red.), *Alkmaarse silhouetten*, Zutphen (A.H.R. V), 9-35.

Corbié, M., R. Roedema, R. Kaak en J. Bruin, 1988: Opgraving Wageweg 1987, *Alkmaars Bodemnieuws* 1.

Roedema, R.J., 1989: Verslag van het onderzoek gedaan achter het pand Luttik Oudorp 100, genaamd De Korenbeurs (13-7-1988), *Alkmaars Bodemnieuws* 2 nr.1.

Roedema, R., en R. Kaak, 1990: De dammen van Alkmaar, *Alkmaars Bodemnieuws* 3, 5-13.
Heeringen, R.M. van, 1989: The Iron Age in the Western Netherlands, IV: Site catalogue and pottery description, map sheet 3, *Berichten* R.O.B. 39, 69-155.

Cordfunke, E.H.P., 1992: Thirty years of archaeological investigation in Alkmaar's town centre, *Berichten R.O.B.* 40, 333-387.

Roedema, R., en J. Bruin, 1992: Amateur-archeologen aan het werk, in: P. Bitter, A.M.Feld en G.M.van der Pal (red.), *Uit de Alkmaarse bodem*, Alkmaar, 12-41.

Alders, G.P., 1992: Een profiel in de Breedstraat, in P. Bitter, A.M. Feld en G.M. van der Pal (red.), *Uit de Alkmaarse bodem*, Alkmaar, 46-52.

Bitter, P., en R. Roedema, 1992: Gestempelde vuurstolpen uit Alkmaar, *Westerheem* 61, 170-175.

Koning, J. de, 1992: *Archeologisch vooronderzoek naar het kasteel van Boekel*, Amsterdam (RAAP-notitie 51).

Pal, T. van der, 1993: Opgraving molen 'De Hoop', *Alkmaars Bodemnieuws* 6, 21-22.

Henkes, H.E., 1994: *Glas zonder glans*, Rotterdam (Rotterdam Papers 9).

Bitter, P., 1995: *Geworteld in de bodem*, Alkmaar (Publikaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie, 1).

Bitter, P., 1996: Graven in de kerk. Het veldonderzoek naar de graven in de Grote Kerk van Alkmaar, *Fibula* 37, 20-25.

Bitter, P., M. Boulonois en T. de Ridder 1996: Friese ringvormige aardewerken constructies: pottenbakkersovens?, *Westerheem* 45, 70-95.

Bitter, P., J. Dijkstra, R. Roedema en R.P. van Wilgen, 1997: Wonen op Niveau; archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 5 en 5A.

Gangelen, H. van, P. Kersloot en S. Venhuis, *Hoorn des overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk* (ca. 1580 - ca. 1650). Hoorn 1997.

Saal, P., en P. Bitter, 1997: *Wonen op niveau. Een opgraving in de Langestraat*, Alkmaar (themanummer Historische Vereniging Alkmaar).

Bitter, P., 1998: Opgraving Lindegracht 10-12, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* 1 nr.2, 2-3.

Ostkamp, S., e.a., 1998: Afval van gorters, brouwers en een hospitaal. Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 6.

Bitter, P., 1999a: Bewoningsgeschiedenis aan de hand van verschillende bronnen. Een onderzoek in Alkmaar, in: A. Carmiggelt, T.J. Hoekstra, M.C. van Trierum en D.J. de Vries (red.), *Rotterdam Papers* 10, Rotterdam, 11-30.

Bitter, P., 1999b: *Archeologische fundamenten onder het culturele hart van Alkmaar en de regio*, brochure gemeente Alkmaar.

Bitter, P., m.m.v. J. van Seters, 1999: Goed gevonden. Textielvondsten uit archeologische opgravingen in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 7.

Soonius, C.M., 1999: Plangebied Boekelermeer-Zuid, gemeente Alkmaar; verkennend historisch en archeologisch onderzoek, *RAAP Verslagnummer 1999-890/MW*, Amsterdam.

Boer, P. de, 2000: Graven aan de Ooyevaarsteeg (Groot Nieuwland 22 en 24), *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* 2 nr.3, 7-8.

Baetsen, S., m.m.v. P. Bitter, 2001: Graven in de Grote Kerk. Fysisch-antropologisch onderzoek in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg* en *Archeologie* 8.

Ostkamp, S., R. Roedema en R. van Wilgen, 2001: Gebruikt en gebroken. Vijf eeuwen bewoning op drie lokaties in het oostelijk stadsdeel, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 10).

Bitter, P., 2002a: De kerk van Alkmaar vóór 1470, in: P. Bitter en L. Noordegraaf (red.), *De Sint Laurens in de steigers. Bouwen, beheren en restaureren van de Alkmaarse Grote Kerk*, Alkmaar (Alkmaarse Historische Reeks XI), 11-100.

Bitter, P., 2002b: Begraven onder de zerken, in: P. Bitter en L. Noordegraaf (red.), *De Sint Laurens in de steigers. Bouwen, beheren en restaureren van de Alkmaarse Grote Kerk*, Alkmaar (Alkmaarse Historische Reeks XI), 101-223.

Bitter, P., 2002c: *Graven en begraven. Archeologie en geschiedenis van de Grote Kerk van Alkmaar*, Hilversum (proefschrift Universiteit van Amsterdam).

Bitter, P., S. Ostkamp en R. Roedema, 2002: *De beerput als bron. Archeologische vondsten van het dagelijks leven in het oude Alkmaar*, Alkmaar.

Burnier, C.Y., 2002: *Koedijk. Een terp doormidden. Opgraving aan de Kanaaldijk op de nieuwbouwlocatie van de Brandweerkazerne*, Jacobs en Burnier Amsterdam.

Jacobi, H.W., 2002: Een opmerkelijke muntvondst op een opmerkelijke plaats, in: P. Bitter en L. Noordegraaf (red.), *De Sint Laurens in de steigers. Bouwen, beheren en restaureren van de Alkmaarse Grote Kerk*, Alkmaar (Alkmaarse Historische Reeks XI), 225-235.

Ostkamp, S., R. Roedema en R.P. van Wilgen, 2002: The introduction of majolica in Alkmaar, in: J. Veeckman e.a. (red.), *Majolica and glass from Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th- early 17th century*. Antwerpen, 449-464.

Bitter, P., 2003a: Allerlei onderzoek naar ophogingen, funderingen, kelders en beerputten, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* 7 nr.1, 6-7 (2001: Voordam 13-15, Schoutenstraat 14/16, Kennemerstraatweg Vier Staten; 2002: Bierkade 17, Fnidsen, Koorstraat 59, Voordam 4/5, Zijdam 5/6, Hekelstraat 19).

Bitter, P., S. Ostkamp en R. Roedema, 2003b: Op en onder de Koedijk, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* 7 nr.1, 9-10 (2001: Kanaaldijk/Zonneweid, Kanaaldijk 231; 2002: Kanaaldijk 230, Kanaaldijk/Zonneweid).

Ostkamp, S., 2003: 'De introductie van porselein in de Nederlanden', *Vormen uit vuur* 180/181 (2003), pp. 14-29.

Beemster, K., 2004: Bijzondere bodemvondsten: een lavabo, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.10, 12.

Berg, G. van den, 2004: Eerste resultaten van de opgraving Koningsweg, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.10, blz. 4-5.

Berge, M. ten, P. Bitter, H. Komen, A. Pauptit en H. de Raad, 2004: *Alkmaar in de verdediging*, Alkmaar (themaboekje Open Monumenten Dag 2004).

Bitter, P., e.a., 2004a: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187).

Bitter, P., 2004b: Archeologische verrassingen in de Kapelkerk, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.10, blz. 2-3.

Duco, D.H., 2004: Drie eeuwen tabakspijpen uit Alkmaar, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 71-96.

Jong-Lambregts, N. de, 2004: Koken, braden en eten met aardewerk, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de*

grond, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 30-47.

Kaneda, A., 2004: Bont en blauw. Aziatisch porselein uit de bodem van Alkmaar, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 97-102.

Ostkamp, S., 2004: Tortelduiven en vlammende harten. Huwelijkssymbolen op zilver en aardewerk uit Alkmaar, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 112-155.

Roedema, R., 2004a: Drinken en klinken. Zeven eeuwen glaswerk in Alkmaar, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 48-70.

Roedema, R., 2004b: 'Een beerput bij de Zijpse kamer'. Een archeologische verkenning van de stadhuistuin, in: J.C.M. Cox e.a., 2004: *"Onse heerlijcke Stadt-huijs binnen Alckmaer". De geschiedenis van het stadhuis van Alkmaar*, Alkmaar, 83-94 en 174-176.

Roedema, R., 2004c: Ondergronds onderzoek in het pand Verdronkenoord 18/20, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.10, blz. 11.

Venhuis, S., 2004: Gewapend slib, Alkmaars slibaardewerk uit de late zestiende en zeventiende eeuw, in: Bitter, P., e.a., 2004: *De verborgen stad. 750 jaar Alkmaar onder de grond*, Alkmaar (tevens themanummer *Vormen uit Vuur* 186/187), 103-111.

Beemster, K., 2005: Bijzondere bodemvondsten- een nouveauté uit de 19de eeuw, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 13, 8.

Bitter, P., m.m.v. C. Rogge, 2005: Mient 21 en 23 – archeologische en bouwhistorische waarnemingen in twee bijzondere panden, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 15, 2-4.

Hoeve, J.A. van der, en T. Tel, 2005: De bouwgeschiedenis van de Alkmaarse Kapelkerk, in: L. Noordegraaf en C. Rogge (red.), *De Alkmaarse Kapelkerk. Geschiedenis en restauratie*, Alkmaar (Alkmaarse Historische Reeks XIII), 9-100.

d'Holossy, M.L., 2005: Het onderzoek van menselijk skeletmateriaal van de Paardenmarkt te Alkmaar (inventariserend veldonderzoek), *Hollandia Reeks* 87, Zaandijk.

Kempen, P.A.M.M. van, 2005: Plangebied Paardenmarkt te Alkmaar. Gemeente Alkmaar. Een archeologisch vooronderzoek, *RAAP-Rapport* 1149, Amsterdam.

Roedema, R., 2005: Onderzoeken en verkenningen van archeologische en bouwhistorische aard: Zeglis-herbouw poorthek Boompoort, Laat 142- een bouwhistorische en archeologische verkenning, Hoek Laat 120/ Vlaanderhof - een klein onderzoek binnen een groot complex, Dijk 36 – de werkplaats van een wagenmaker, Hoek Spanjaardstraat 12-13 / Kooltuin 32-43, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 16, 1-3.

Vaars, J.P.L., 2005: Inventariserend veldonderzoek Paardenmarkt, gemeente Alkmaar, *Hollandia Reeks* 85, Zaandijk.

Benthem, A. van, e.a., 2006: Alkmaar Schelphoek. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, *ADC-Rapport* 503, Amersfoort.

Floore, P.M., en J.P.L. Vaars, 2006: Archeologische opgravingen aan Schermerweg 80-82 te Alkmaar, *Hollandia Reeks* 60, Zaandijk.

Kaneda, A., 2006: How to distinguish Japanese porcelain from Chinese porcelain, in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles* 3, Zwolle, 5-41.

Meulen, A. van der, en P. Smeele, 2006: J.D. Berger en de andere 19de-eeuwse Alkmaarder pottenbakkers, in: A. van Benthem, Alkmaar Schelphoek. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, *ADC-Rapport* 503, 44.

Roedema, R., 2006: Feestelijk Klinken en Drinken! (Feestglazen uit Alkmaarse bodem), in: K. Komen, R. Roedema e.a., *Alkmaar, een feestelijke belevenis*, Alkmaar (themaboekje Open Monumenten Dag 2006), 15-18.

Beemster, K., 2007: Bijzondere bodemvondsten – een belezen Alkmaarse poorter, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 20, 7-8.

Bitter, P., 2007: 1 Nederzetting op het zand, 3 Van nederzetting tot handelsplaats, 6 Ommuurd, volgebouwd en uitgelegd, 7 Huis, erf en straat, 9 De Sint-Laurenskerk, 17 De stad versteent, in: J. Vis, P. Bitter, H. Kaptein et al, *Geschiedenis van Alkmaar,* Zwolle, 12-21, 31-38, 64-90, 104-114, 210-225.

Jacobs, E., m.m.v. E. Hanraets, P. van Rijn en R. Roedema, 2007: *Locatie "Voordam 13-15 en Zijdam 4", gemeente Alkmaar. Een Definitief Archeologisch Onderzoek*, Amsterdam (STAR 97).

Jezeer, W., en L. van der Meij, 2007: Alkmaar Sportlaan, voormalig stadion AZ, *ADC-Rapport* 1060, Amersfoort.

Jong-Lambregts, N., P. Bitter, L. Verspaij-Frank et al, 2007: Tussen Zwaard en Fortuin. Enkele opgravingen in Alkmaar 2002-2005, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 12.

Waterlander, S., 2007a: Kievitseieren en beerputten, in: N. de Jong-Lambregts, P. Bitter, L. Verspaij-Frank et al, 2007: *Tussen Zwaard en Fortuin. Enkele opgravingen in Alkmaar 2002-2005*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 12), 48-51.

Waterlander, S., 2007b: Ecologische vondsten uit askuil Oudegracht 182, in: N. de Jong-Lambregts, P. Bitter, L. Verspaij-Frank et al, 2007: *Tussen Zwaard en Fortuin. Enkele opgravingen in Alkmaar 2002-2005*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 12), 239-240 en 276-278.

Beemster, K., 2008a: Bijzondere bodemvondsten – uit de brand, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 24, 8.

Beemster, K., et al., 2008b: *Stukjes Alkmaars erfgoed*, Alkmaar (themaboekje Open Monumenten Dag 2008).

Bitter, P., 2008a: Goed gevonden, goed behouden. Textielvondsten uit de Grote Kerk van Alkmaar, in: N. Cassée en E. de Groot (red.), *Archeologisch textiel: van vondst tot vitrine. Textieldag gehouden in het Instituut Collectie Nederland in Amsterdam op 5 oktober 2006*, Amsterdam (Stichting Textielcommissie Nederland Jaarboek 2006), 187-199, 236-237.

Bitter, P., 2008b: Wealth and waste- aspects of a luxurious lifestyle in Alkmaar, in: M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, VI: Luxus und Lifestyle*, Lübeck, 151-168.

Molenaar, S., 2008: Onderzoeksgebied Vroonermeer Noord, gemeente Langedijk en Alkmaar; geo-archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, *RAAP-rapport* 1673.

Waterlander, S., 2008: 'Haring lust wel duizend menschen, wie zal zich geen haring wenschen', *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr. 24, 5.

Bitter, P., 2009a: Voor het gemak. Beerputten en afvalverwerking in Alkmaar, *Westerheem* 58, 56-71.

Bitter, P., 2009b: Toying with miniatures. Finds of 'doll's-house items' from Alkmaar, in: H. Clevis (red.), *Medieval Material Culture. Studies in honour of Jan Thijssen*, Zwolle, 47-65.

Bitter, P., 2009c: Schaven aan Alkmaar: Archeologische terreinen voor behoud en onderzoek, in: N. de Jong-Lambregts, G. de Reus en C. Roozendaal, *Authentiek door dynamiek. Cultuurhistorie Alkmaar, beleidskader 2009-2019* (raadsnota vastgesteld 10/9/09), bijlage 5 Onderzoeksagenda archeologie, gemeente Alkmaar.

Bitter, P., 2009d: 1 Van villa tot forum – het begin van Alkmaar, 9 Tweemaal omwald – Alkmaars vestingbouw in de 16e eeuw, in: M. ten Berge, J. Drewes en H. de Raad, *Canon van Alkmaar. De geschiedenis van Alkmaar in 40 verhalen*, Alkmaar, 10-13, 36-38.

Bitter, P., 2009e: Raadsels van het Ritsevoort, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.28, 5-6.

Bitter, P., 2009f: Een sluisje bij de Omval, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.29, 6-7.

Bitter, P., N. de Jong-Lambregts en C. Roozendaal, 2009: *Alkmaar op de kaart gezet*, Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2009).

Bitter, P., en R. Roedema e.a., 2009: Huizen, havens en handel. Opgravingen bij de Waag en onder het Waagplein (1997-2003), *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 13.

Jong-Lambregts, N. de, G. de Reus en C. Roozendaal, 2009: *Authentiek door dynamiek. Cultuurhistorie Alkmaar, beleidskader 2009-2019* (raadsnota vastgesteld 10/9/09).

Jong-Lambregts, N. de, e.a., 2009: Sporen onder het maaiveld, opgravingen in Alkmaar en Koedijk tussen 2001 en 2007, *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 14.

Roedema, R., 2009: Een beerput aan de Doelenstraat: Het Hof van Holland in Alkmaar, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.29, 5.

Waterlander, S., 2009a: Ecologisch onderzoek van een beerput bij de Schapensteeg, in: P. Bitter, R. Roedema e.a., *Huizen, havens en handel. Opgravingen bij de Waag en onder het Waagplein (1997-2003)*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 13), 38-41.

Waterlander, S., 2009b: Botmateriaal, in: N. de Jong-Lambregts, e.a., *Sporen onder het maaiveld, opgravingen in Alkmaar en Koedijk tussen 2001 en 2007*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 14), 71.

Beemster, K., 2010: Bijzondere bodemvondsten – Een mand vol 19de-eeuwse schoenen, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.31, 8.

Bitter, P., N. de Jong-Lambregts en R. Roedema, 2010: De Burg en rijke burgerij. Twee opgravingen bij de Spanjaardstraat en Langestraat in 2007, *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 15.

Bitter, P., R. Roedema, K. Beemster en F. van den Oever, 2010: Die muere van onse voorouders. Opgravingen van vestingwerken aan de noordkant van Alkmaar (2006-2009), *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 16.

Bitter, P., 2010: In de vesten, tot Alcmair - inside the moats, at Alkmaar, in: M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, VII: Die Befestigungen, Lübeck,* 147-162.

Jong, N.de, en R. Roedema, 2010: De smaak op tafel, in: Berge, M. ten, e.a., *Alkmaar verlegt de grenzen. Smaakverandering in de negentiende eeuw,* Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2010).

Roedema, R., 2010: Duizenden jaren bewoning. Een opgraving aan de Koningsweg (09DST), *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.30, 4-5.

Waterlander, S., 2010: Status en symboliek van de knobbelzwaan, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.30, 6-7.

Williams, G.L., 2010: Doelgericht. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven in het plangebied Yxie/Doelenveld, gemeente Alkmaar, *ADC-Rapport* 2343, Amersfoort.

Beemster, K., 2011: Bijzondere bodemvondsten - Kijk eens in de spiegel..., *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.33, 12.

Bitter, P., 2011: Into the pit? Waste management and cesspit finds in Alkmaar, in: H. Clevis (red.), *Assembled Articles 4. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Zwolle 16 and 17 september 2010*, Zwolle, 35-56.

Houkes, M.C.E., e.a. 2011: De Schelphoek op de schop. Alkmaar 'Schelphoek', gemeente Alkmaar. Een archeologische opgraving, *ADC-rapport* 992.

Bitter, P., 2012a: Young in old Alkmaar, in: M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, VIII: Kindheit und Jugend, Ausbildung und Freizeit*, Lübeck, 81-96.

Bitter, P., 2012b: Tulpomania, in: G. de Reus, H. de Raad en N. de Jong (red.), *Alkmaars groene verleden*, Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2012), 91-96.

Bitter, P., 2012c: Speeltijd, in: G. de Reus, H. de Raad en N. de Jong (red.), *Alkmaars groene verleden*, Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2012), 115-120.

Bitter, P., 2012d: Brokstukken uit kanaal blijken van oude Schermerpoort, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.34, 1, 10-11.

Bitter, P., 2012e: Archeologisch onderzoek Heul legt sporen stadsbrand 1328 bloot, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.35, 5.

Bitter, P., en K. Beemster, 2012: Thuis tuinieren, in: G. de Reus, H. de Raad en N. de Jong (red.), *Alkmaars groene verleden*, Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2012), 97-102.

Bitter, P., en F. van der Veen, 2012: Archeologische vondsten in Oudorp, in: P. Groot en F. van der Veen (red.), *Kroniek van Oudorp* 7 nr.1, 38-39.

Haaster, H. van, J.T. Zeiler en D.C. Brinkhuizen, 2012: *De voedingseconomie van (post) middeleeuws Alkmaar. Resultaten van het archeobotanisch en archeozoölogisch onderzoek*, Zaandam (BIAXiaal 453).

Roozendaal, C., en R. Roedema, 2012: Bloem en blad in de stad, in: G. de Reus, H. de Raad en N. de Jong (red.), *Alkmaars groene verleden*, Alkmaar (themaboek Open Monumenten Dag 2012), 141-156.

Bitter, P., 2013a: Begraven onder de zerken. Archeologisch en archiefonderzoek naar 18e- en vroeg-19e-eeuwse grafgebruiken in de Grote Kerk van Alkmaar, in: K. Goudriaan, P. Bitter en V. Bonenkampová (red.), *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*, Hilversum, 37-51.

Bitter, P., 2013b: Alkmaar en de graaf van Holland, in: G. de Reus, H. de Raad, P. Bitter, C. Roozendaal, N. de Jong (red.), *Machtig en prachtig Alkmaar*, Alkmaar (themaboek Open monumenten Dag 2013), 13-30.

Bitter, P., en S. van Zanten (red.), 2013: Voor De Vest. Opgravingen van vestingwerken, een klooster, een gasthuis en andere resten bij het Canadaplein (1998-2000), *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 17.

Bitter, P., m.m.v. Rob Roedema, Andelko Pavlovic e.a., 2013a: Vroeger aan de Laat. Opgravingen in 1998, 2008 en 2009, *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 19.

Bitter, P., m.m.v. R. Roedema e.a. 2013b: Historische grond. Opgravingen in en naast de synagoge in de Hofstraat in 2011 (11HFS), *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 20.

Jong, N. de, en S. Waterlander, 2013: Tafelen op niveau. Hoe voedselresten een inzicht in sociale status kunnen geven, in: G. de Reus, H. de Raad, P. Bitter, C. Roozendaal, N. de Jong (red.), *Machtig en prachtig Alkmaar*, Alkmaar (themaboek Open monumenten Dag 2013), 293-304.

Loopik, J., e.a. 2013: Alkmaar-Doelenstraat 9. Een archeologische opgraving, *ADC-rapport* 3395.

Roedema, R., en P. Bitter, 2013a: Het verre verleden van een Moor. Archeologisch onderzoek bij Boterstraat 4 en 6-8 in 2011 (11BTS), *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 21.

Roedema, R., en P. Bitter, 2013b: Wonen op stand, 'Stadskastelen' en grote huizen in middeleeuws Alkmaar, in: G. de Reus, H. de Raad, P. Bitter, C. Roozendaal, N. de Jong (red.), *Machtig en prachtig Alkmaar*, Alkmaar (themaboek Open monumenten Dag 2013), 173-192.

Roedema, R., en P. Bitter, 2013c: Patriotten en prinsgezinden, in: G. de Reus, H. de Raad, P. Bitter, C. Roozendaal, N. de Jong (red.), *Machtig en prachtig Alkmaar*, Alkmaar (themaboek Open monumenten Dag 2013), 277-292.

Bitter, P., 2014a: Alkmaar en de graaf van Holland. Enkele archeologische en archivalische gegevens nader beschouwd, in: E. Bult, T. de Ridder en E. Beukers (red.), *Graven in Holland*, (themanummer *Westerheem*, sept. 2014), 32-57.

Bitter, P., 2014b: Beguines, friars and nuns in medieval Alkmaar, in: M. Gläser (red.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum, IX: Die Kloster / The monasteries*, Lübeck, 117-132.

Bitter, P., 2014c: Domestic building in Alkmaar, the Netherlands, in: C. Kimminus-Schneider & D. Rieger (red.), *Lübeck und der Hanseraum. Beiträge zur Archäologie und Kulturgeschichte. Festschrift fur Manfred Gläser*, Lübeck, 257-264.

Bitter, P., 2014d: Resten van Nieuwlanderpoort gevonden in kabelsleuf, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.40, 4-5.

Bitter, P., G. van den Berg e.a., 2014: Onder 'de Houtmarkt'. Opgravingen bij Laat/Bloemstraat in 1998 en 1999 (98BLO, 99BLO), *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 18.

Ralling, O., 2014: Een uitzonderlijk houtskelet, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.42, 1 en 7.

Roedema, R., 2014: Resten van klooster gevonden bij opgraving onder theehuis Doelenstraat, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.41, 6-7.

Beerenhout, B., 2015: Klein dierlijk bot, visresten uit twee middeleeuwse waterputten, in: A. Griffioen e.a., Graven en begraven bij de Minderbroeders. Een archeologische opgraving op de Paardenmarkt in Alkmaar, *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 22, Alkmaar/Zaandijk, 140-163.

Bitter, P., 2015: Ontdekkingen in de Langestraat, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.44, 1 en 4-5.

Jong, N.de, 2015: Resten Clarissenklooster gevonden onder eethuis Molenbuurt, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.44, 9.

Griffioen, A., S. Hakvoort, R. Schats, P. Bitter e.a., 2015: Graven en begraven bij de Minderbroeders. Een archeologische opgraving op de Paardenmarkt in Alkmaar, *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 22, Alkmaar/Zaandijk.

Hulst, M., 2013: Glazen met maskerons en leeuwenkopstammen uit Amsterdamse bodem, *Vormen uit vuur 221*, 20-39.

Médard, A., en J.P.L. Vaars, 2015: Oudorp Lauwershof. Definitief archeologisch onderzoek, *BAAC-rapport* A-09.0216.

Akkerman, M., 2016: Herinneringen aan Tesselschade. De brieven, de beerput, het glas en de ring, *Vind* 23, 54-61.

Bitter, P., 2016a: Ontdekkingen in de Langestraat van Alkmaar. Een hoofdstuk in de stadshistorie herschreven, *Archeobrief* 2016-2, 13-20.

Bitter, P., 2016b: Buried in Alkmaar: Historical and archaeological research on urban cemeteries, in: N. Arts, J. Bouwmeester, R. van Oosten en R. Schats (red.), *Urban Graveyards, an archaeological approach*, Leiden.

Bitter, P., G. van den Berg e.a., 2016: Stukjes van het centrum. Opgravingen bij de Payglop, Langestraat en Gedempte Nieuwesloot in 2012, *Rapporten over de Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 23.

Griffioen, A., S. Hakvoort, P. Bitter en N. Tuinman, 2016: Van dorpsuitbreiding tot binnenstad. De opgraving Gedempte Nieuwesloot 46 (11GNI), *Hollandia-reeks* 485.

Jong-Lambregts, N.de, 2016: Beerput Langestraat 60 geeft meer schatten bloot van Maria Tesselschade Roemers Visscher, *Nieuwsbrief Erfgoed gemeente Alkmaar* nr.46, 1 en 4-6.

Lunsen, J.L., 2016: Veldtekening Torenburg, Alkmaar, *Poldergeest* 22, 13-16.

Waterlander, S, 2016: Zoölogisch onderzoek van beerput 4D (92LANBP2), in: P. Bitter, G. van den Berg e.a., Stukjes van het centrum. Opgravingen bij de Payglop, Langestraat en Gedempte Nieuwesloot in 2012, Rapporten over de *Alkmaarse Monumenten en Archeologie* 23, 133-148.

BIJLAGE 4
OVERIGE GEBRUIKTE LITERATUUR

De publicaties worden hieronder gegeven op volgorde van auteursnaam en jaar.

Aa, A.J. van der, 1840: *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem.

Baart, J.M. et al. 1977: *Opgravingen in Amsterdam; 20 jaar Stadskernonderzoek*, Amsterdam.

Cox, J.C.M., 2004: *"Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlijc toe ghenegen". Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254*, Alkmaar.

Cox, J.C.M., 2011: *'Hebbende privilege van stede'. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw),* Leiden (dissertatie) en Den Haag (Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht 35).

Danner, H.S., 1992: *De Omringdijk van West-Friesland. Provinciale monumenten Noord-Holland,* Haarlem.

Fasel, W.A., z.j. Kroniek: *Alkmaar en zijn geschiedenissen*, kroniek van 1600-1813, Alkmaar.

Geutjes, L.A.J.H., 2013: De schutterij in Alkmaar. Symbool van stadsmacht, in: G. de Reus, H. de Raad, P. Bitter, C. Roozendaal, N. de Jong (red.), *Machtig en prachtig Alkmaar*, Alkmaar (themaboek Open monumenten Dag 2013), 77-91.

Gumbert-Hepp, M., J.P. Gumbert en J.W.J. Burgers, 2007: *Annalen van Egmond*, Hilversum (Middeleeuwse Studies en Bronnen CVII).

Hupperetz, W., 1999: Genummerde Delftse spreukenborden uit de zeventiende eeuw, *Vormen uit vuur* nr.167, 26-34.

Kleij, P., 2008: *The story of a few lead bale seals, Bulletin of the Australian Institute for Maritime Archeology* 32, 51-57.

Knevel, P., 1991: Wakkere burgers. De Alkmaarse schutterij 1400-1795, Alkmaar.

Lombaerde, P., e.a. 2009: *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870,* Antwerpen.

Mieris, F. van, 1726: *Beschrijving der Bisschoppelijke munten en zegelen van Utrecht,* Leiden.

Schrickx, C., 2016: Keurloden voor haringnetten. Overblijfselen van de haringvaart uit Enkhuizer bodem, *Westerheem* 65, 137-146.

Vos, P.C., 2016: *Origin of the Dutch coastal landscape. Long-term landscape evolution of the Netherlands during the Holocene, described and visualized in national, regional and local palaeogeographical map series,* Utrecht (dissertatie Universiteit Utrecht).

BIJLAGE 5
ZORG VOOR HET GEMEENTELIJK BODEMARCHIEF

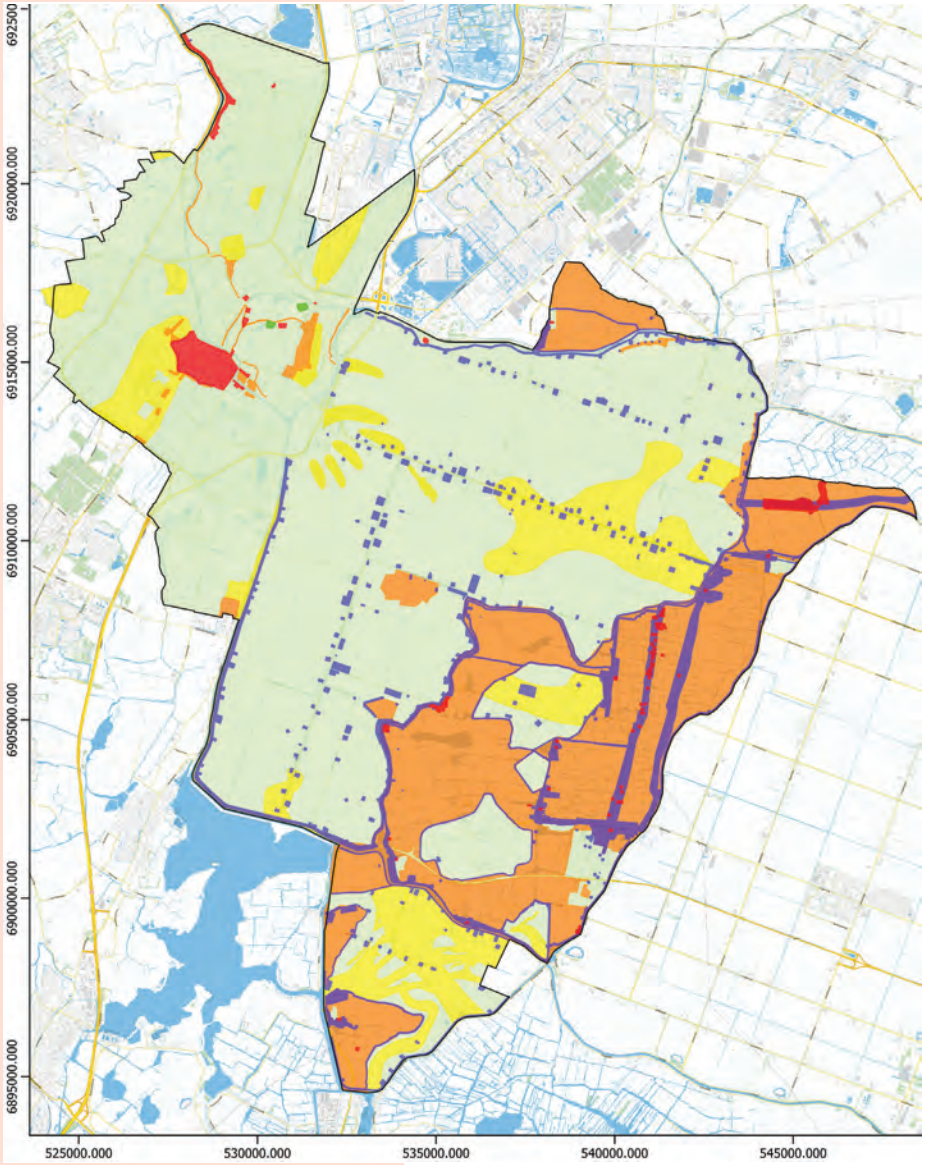

Archeologische verwachtingskaart van de gemeente Alkmaar (2016). Hierop zijn alle terreinen aangewezen waar archeologische vindplaatsen verwacht worden. De kleuren verwijzen naar verschillen in de trefkans op een vindplaats bij een bodemingreep. Bij de voorbereiding van bodemingrepen worden verplichtingen tot (voor-)onderzoek opgelegd vanaf een bepaalde oppervlakte en diepte.

ARCHEOLOGISCHE MONUMENTENZORG

De archeologische kerntaken van de gemeente zijn de zorg voor het behoud van de archeologische resten die door allerlei bouw- en graafwerkzaamheden worden bedreigd, het verrichten van onderzoek waar noodzakelijk, beheer van de archeologische documentatie en bodemvondsten en het aan breed publiek presenteren van onderzoeksresultaten. Archeologen kunnen uit opgegraven resten een stuk geschiedenis van een plek herleiden. De vondsten en grondsporen worden daarom ook wel het 'bodemarchief' genoemd.

Er wordt alleen onderzoek gedaan wanneer archeologische resten in de bodem moeten worden geroerd bij een bouwproject. Het gaat om veel en zeer gevarieerde projecten, zoals de aanleg van woonwijken en industriegebieden, allerlei bouwprojecten, wegenbouw, groenvoorzieningen, kabels en leidingen, tot zelfs een uitbreiding van een begraafplaats.
In de Erfgoedwet, sinds 2016 de opvolger van de Monumentenwet, is de nadruk gelegd op het tijdig opsporen van vindplaatsen en het door de gemeenten toepassen van archeologische zorg. De basis is een inventarisatie van alle vondsten en vindplaatsen en het opstellen van een verwachtingskaart voor het gemeentelijk grondgebied. Deze kaart wordt gebruikt bij het voorbereiden van plannen en bij het beoordelen van vergunningen die nodig zijn voor bouwprojecten en ander grondverzet. Als het niet zeker is of ergens resten in de bodem zitten maar er is wel een redelijke trefkans, vindt ter plekke een vooronderzoek plaats met boringen of proefsleuven. Als er een belangrijke vindplaats is en de plannen kunnen niet aangepast worden voor een behoud in de bodem, worden opgravingen verplicht gesteld.

Bij een opgraving worden '*grondsporen*' vrij gelegd en gedocumenteerd, zoals lagen, kuilen en constructies van hout, aarde en steen zoals kelders, putten en funderingen. Uit de grondsporen wordt allerlei vondstmateriaal geborgen, veel keramiek maar ook glas, hout, metaal en andere materialen, botmateriaal, zaden en pitten enz. Het vondstmateriaal is een informatiebron over het dagelijks leven in de betreffende periode en zegt iets over de ouderdom van de grondsporen.

Archeologen zijn verplicht om een opgraving binnen 2 jaar na afronding van het graafwerk uit te werken tot een rapport over de resultaten. In de praktijk is dit veel meer werk dan het eigenlijke graafwerk, misschien wel 3 tot 5 maal zoveel arbeidsuren! De rapporten zijn de

bouwstenen voor de geschiedschrijving. Alle gegevens uit verschillende projecten worden met elkaar verbonden om een overzicht te krijgen van een bepaalde periode, een bepaald gebied of een bepaald thema. De nieuwe inzichten zijn ook essentieel voor het bijhouden van de onderzoeksagenda en de verwachtingskaart.

ARCHEOLOGISCH CENTRUM GEMEENTE ALKMAAR

De gemeentelijk archeologen zijn sinds 2011 gehuisvest in het Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar, een dependance van de gemeente in het Centrum voor Kunst en Erfgoed in de voormalige Ambachtsschool aan de Bergerweg. Maar tevens hebben ze een werkplek in het Stadskantoor voor intensief contact met de collega-ambtenaren die zich bezig houden met ruimtelijke ordening, vergunningen en het realiseren van uiteenlopende werken in de stad. Het Archeologisch Centrum bevat een kantoor, archiefopslag van documentatie en tekeningen, depot voor bodemvondsten en een werkplaats voor het wassen en drogen, conserveren, restaureren, beschrijven en fotograferen van de vondsten. Er wordt een grote collectie vondstmateriaal bewaard, van dozen en vondstzakken met scherven en ecologische resten tot vele duizenden gerestaureerde voorwerpen. Het depot heeft een omvangrijke digitale fotodocumentatie en een systeem voor collectiebeheer.

WET- EN REGELGEVING

De wetgeving rond de archeologie is de afgelopen 25 jaar flink veranderd. In 2007 ging de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) in werking, als uitwerking van het europese Verdrag van Malta uit 1992. In 2016 is deze aangepast voor de nieuwe Erfgoedwet. Sinds 1992 zijn drie aspecten van de archeologie ingrijpend gewijzigd. Ten eerste wordt de zorg voor archeologische terreinen geregeld via de ruimtelijke ordening en maakt de verplichting tot onderzoek onderdeel uit van vergunningen die nodig zijn voor allerlei soorten grondverzet. Ten tweede zijn er commerciële archeologische adviesbureaus en onderzoeksfirma's die voor dit werk worden gecertificeerd (tot 2016 was dit onder andere geregeld met de opgravingsvergunning die door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed werd verleend). En ten derde is het 'veroorzaker-principe' ingevoerd, waarbij een parallel is gemaakt met de wettelijk verplichte saneringen van bodemvervuiling. Dat houdt in, dat een initiatiefnemer van bodemingrepen in archeologische terreinen de organisatie en kosten van de noodzakelijk geworden onderzoeken op zich neemt. Hij wendt zich dan tot commerciële archeologische adviesbureaus en onderzoeksfirma's voor uitvoering van de verplichtingen. Het bevoegd gezag (voor de meeste desbetreffende vergunningen de gemeente) stelt hiervoor de kaders vast en heeft de regie op hoofdlijnen.

Al in 1990 werd in de eerste beleidsnota over archeologie geformuleerd dat de kosten voor opgravingen voor zover mogelijk opgebracht moesten worden door de projecten die het onderzoek veroorzaken. In maatwerk met opdrachtgevers en aannemers is daar vanaf 1992 uitvoering aan gegeven. Inmiddels was deze gedachte ook internationaal gangbaar geworden door het Europese Verdrag van Malta uit 1992. In Nederland leidde dit in 2007 tot de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz), in 2016 gewijzigd naar de Erfgoedwet. De gemeenten hebben tegenwoordig een archeologische zorgplicht en bodemingrepen op

De voormalige ambachtsschool aan de Bergerweg 1 is sinds 2011 het Centrum voor Kunst en Erfgoed.

Depots van het Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar.

waardevolle terreinen worden verbonden met archeologische voorwaarden in de ruimtelijke ordening en vergunningen. Sinds 2003 bestaat er ook een archeologisch bedrijfsleven, waar commerciële firma's ingeschakeld worden voor tal van archeologische werkzaamheden.

Tot 2005 werden alle opgravingen in de gemeente uitgevoerd door het eigen team archeologen, met hulp van vrijwilligers en met structurele inhuur van 1 of 2 externe archeologen tijdens het graafwerk. In 2003 was van rijkswege een tussentijdse aanpassing (ínterim wet) gedaan van de Monumentenwet, waardoor opgravingen voortaan konden worden uitbesteed aan gespecialiseerde archeologie-aannemers. Dit was in de aanloop naar een ingrijpende wetswijziging die in 2007 inging. Archeologiebedrijven hebben sinds 2005 op diverse locaties in Alkmaar opgravingen uitgevoerd.
De gemeentelijk archeologen van Alkmaar doen ook zelf nog opgravingen. Dat is onder meer nodig vanwege de problematiek van 'excessieve kosten' oftewel buitensporige kosten. Archeologische onderzoekskosten kunnen onredelijk hoog zijn ten opzichte van het project, vooral als in kleinschalige projecten een omvangrijk onderzoek nodig is. De gemeente is verplicht hiervoor een voorziening aan te bieden. Alkmaar heeft een 'postzegelbeleid' voor de inzet van de gemeentelijk archeologen op kleine projecten. De grotere opgravingen moeten conform de landelijke wetgeving uit 2007 door de ontwikkelaars worden georganiseerd en aanbesteed aan gekwalificeerde commerciële archeologiebedrijven.

Meer info staat op de gemeentelijke website **www.Alkmaar.nl**, of men kan zich wenden tot de gemeentelijke afdeling vergunningen of de archeologen van de gemeente.

BIJLAGE 6
ARCHEOLOGISCHE PERIODEN, C-14 EN DENDROCHRONOLOGIE

ARCHEOLOGISCHE PERIODEN

Nieuwe tijd	1500 na Chr. – heden
Middeleeuwen	450 na Chr. – 1500 na Chr.
Romeinse tijd	12 v. Chr. – 450 na Chr.
IJzertijd	800 v. Chr. – 12 v.Chr.
Bronstijd	2000 v. Chr. – 800 v. Chr.
Nieuwe Steentijd	4900 v. Chr. – 2000 v. Chr.
Midden Steentijd	8800 v. Chr. – 4900 v.Chr.
Oude Steentijd	300.000 v. Chr. – 8800 v. Chr.

C-14 DATERINGEN

Alle levende organismen nemen koolstof op uit hun leefomgeving. In de atmosfeer wordt een kleine fractie van de koolstof-atomen radioactief onder invloed van de zonnestraling, in technische code vertaald verandert voor die fractie atomen dan het stabiele isotoop ^{13}C in het radioactieve isotoop ^{14}C. Als een organisme sterft eindigt de uitwisseling met de koolstof in de atmosfeer. Onder afgifte van een minieme hoeveelheid straling verandert de C-14 daarna heel langzaam weer in gewone koolstof, in een tempo waarbij in circa 5730 jaar de radioactiviteit van een hoeveelheid koolstof is gehalveerd. Simpel gezegd, kan men door het aandeel van C-14 in de overige koolstof te bepalen, berekenen hoeveel jaar geleden een organisme is dood gegaan. Nu blijkt de hoeveelheid C-14 in de atmosfeer niet constant te zijn geweest, bijvoorbeeld door wisselingen in zonneactiviteit, vulkanische luchtvervuilingen en andere factoren. Er vinden al jarenlang vervolgonderzoeken plaats om dit te corrigeren, de 'C-14 callibratie'. In de bijgaande grafiek zijn met een rode zigzag-lijn de afwijkingen weergegeven. Deze callibratie-grafiek wordt nog steeds verder verfijnd door nieuw onderzoek. Het C-14 onderzoek wordt gedaan in gespecialiseerde laboratoria.

DENDROCHRONOLOGIE

De aangroei van een jaarring van een boom blijkt gevoelig voor het algemene weerbeeld in die periode. De dikte van de nieuwe houtcellen verschilt naar gelang het een slecht, matig of goed seizoen was: nat of droog, warm of koud. Dendro-chronologie is letterlijk hout-tijdsbepaling. Dit wordt verricht door een grafiek te maken van de verschillen in de dikte per jaar, wat wordt opgemeten als een soort streepjescode. Door onderzoek van oud hout van oude gebouwen en antieke objecten, uit archeologische en geologische vindplaatsen zijn er al dendrochronologische grafieken die tot duizenden jaren terug gaan. Omdat het weerbeeld ook regionaal verschillend is, zijn er grafieken voor verschillende regio's en kan niet alleen de leeftijd maar ook de herkomst van het hout worden bepaald. Dit onderzoek gebeurt door gespecialiseerde instituten.

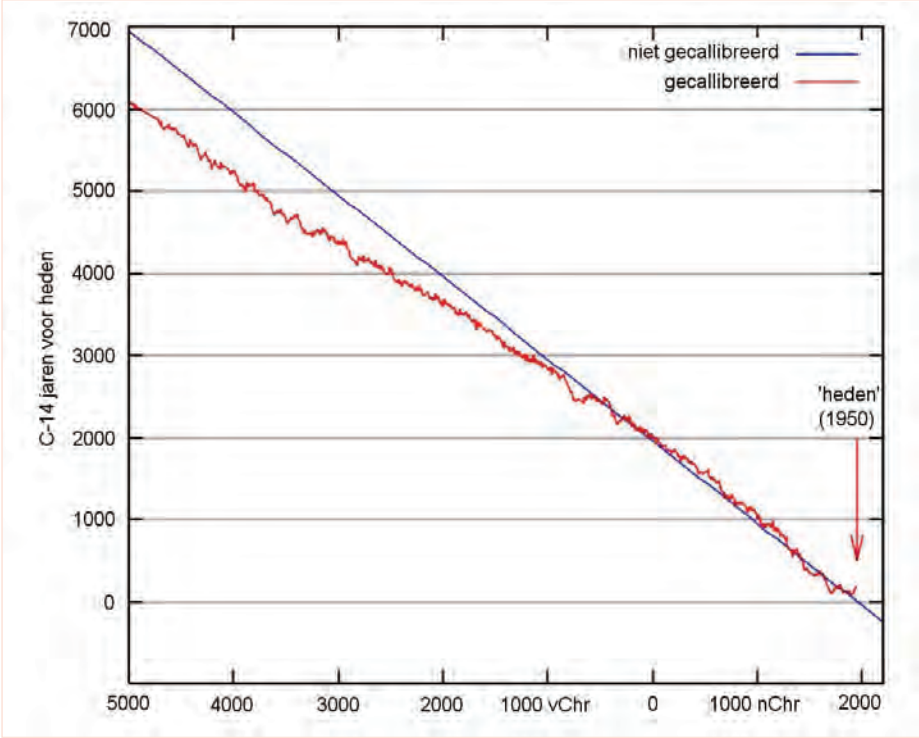

De 'C-14 callibratiecurve' voor het verschil tussen de gemeten ouderdom in C-14-jaren en de correctie naar werkelijke dateringen vanwege afwijkingen in de dampkring.

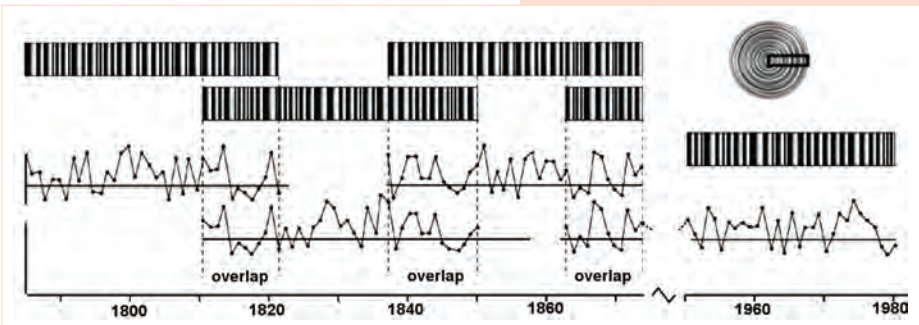

Wisselende diktes in de jaarringen weergegeven als een streepjescode en als een 'dendrochronologie-curve' met jaartallen.
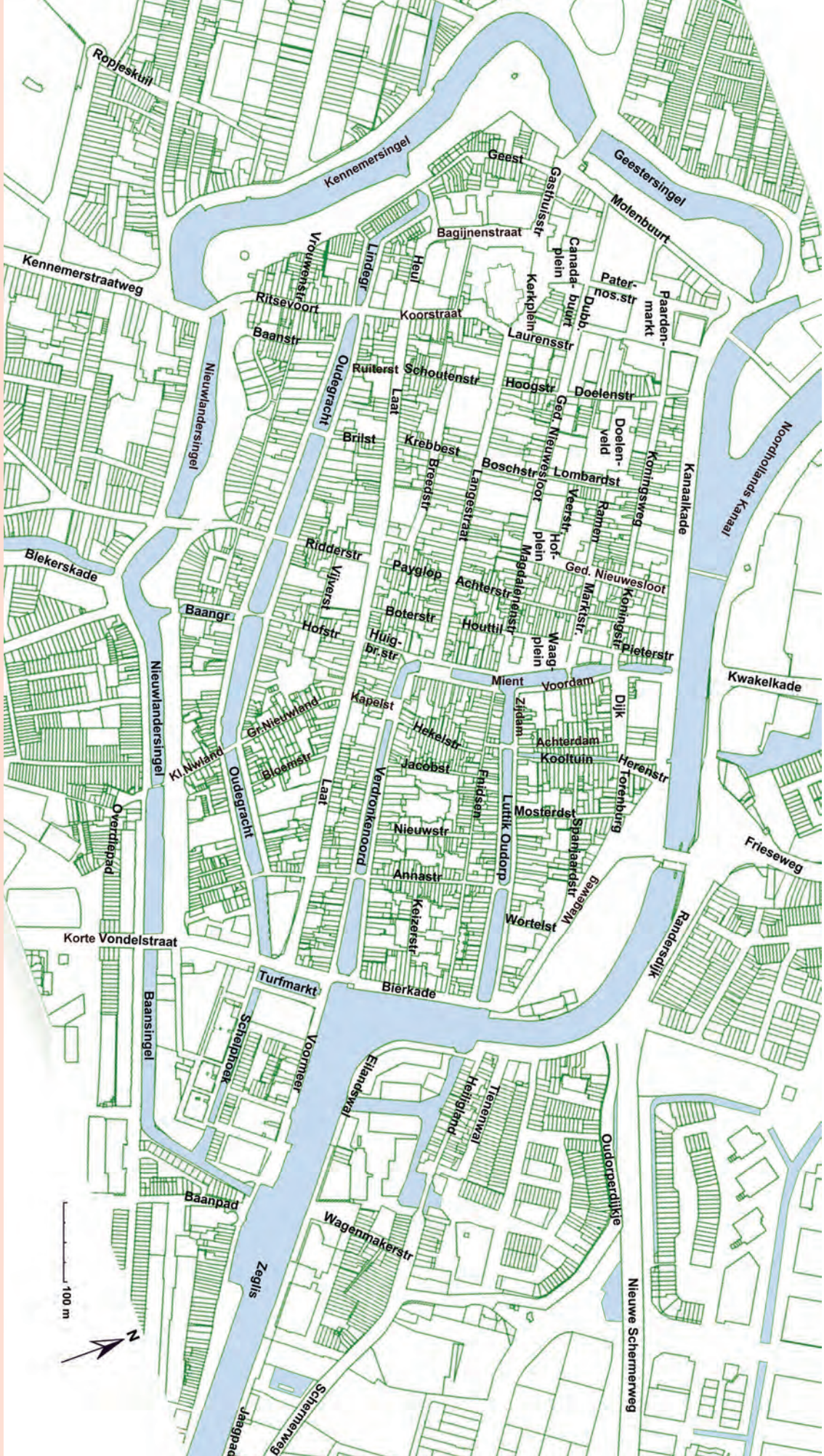
STRAATNAMEN IN DE BINNENSTAD